

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TÜRKİYE NASIL DOĞDU

HAROLD
ARMSTONG

Türkiye Nasıl Doğdu

HAROLD ARMSTRONG

TÜRKİYE NASIL DOĞDU

Çeviri

Ömer Rıza Doğrul

Günümüz Türkçesine aktaran

Yüksel Kanar

ARK

ARK Kitapları: 45

Kitabın Adı Türkiye Nasıl Doğdu

Yazarın Adı Harold Armstrong

Çeviri Ömer Rıza Doğrul

Günümüz Türkçesine Aktaran Yüksel Kanar

Editör Mahmut Kalkan

Bilgisayar Uygulama Çelebi Şenel

Tashih Salih Kalkan

Kapak Tasarım Ersin Şahin

Baskı & Cilt:

Step Ajans

© Özgü Yayınları, 2011

ARK Kitapları, ÖZGÜ Yayıncılık Reklam ve Tanıtım Hizmetleri

San. Tic. Ltd. Şti.'nin bir ürünüdür.

Özgü Yayıncılık ve Tanıtım Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.

Ticarethane Sok. No. 59 Kat. 1 Cağaloğlu - İstanbul

Tel: 0212 511 38 26 - 511 75 52 Faks: 0212 526 58 76

e-mail: info@arkkitap.com

www.arkkitap.com

Türkiye Nasıl Doğdu

HAROLD ARMSTRONG

TÜRKİYE NASIL DOĞDU

Çeviri

Ömer Rıza Doğrul

Günümüz Türkçesine Aktaran

Yüksel Kanar

ARK

SUNUŞ

“**B**u eserin yazarı Harold Armsrong, Mütareke yıllarında İstanbul’da İngiltere Olağanüstü Komiserliği yardımcılığında ve Askerî Ataşeliğinde, Müttefikler Başkumandanlığı Erkân-ı Harbiyesi’nde, JandarmaMüfettişliği’nde bulunmuştur. O zamanki gözlemlerini yazarak tesbit etmiş ve birçok olayı aydınlatarak açıklamıştır. Eser Vakit gazetesinde tefrika olunurken, gazetenin okuyucuları tarafından ilgiyle okunmuştur. Eserde söz konusu olan olaylarla ilgili bazı kişiler, yazarın genel olarak tarafsız söz söylediğini açıklamışlardır.

Yeni Türkiye’nin nasıl doğduğunu ve bu muazzam olayın ortaya çıkışı sırasında yazarın gördüğü ve içine karıştığı olayları anlatan bu eseri kitap halinde yayınlamaktan amaç, tarihe hizzettir. Eserin konusuyla çok ilişkili olmayan bazı ayrıntılar, çeviren tarafından çıkarılmıştır.”

Yukarıdaki iki paragraf, kitabın 1928 yılındaki ilk baskısında yer alan takdim yazısı. Yazar kitabında Türkiye’ye 1916 yılında geldiğini söylüyor, ancak aslında 1915 yılında Kûtul-Amâre’de Osmanlı askerlerine esir düşerek Bağdat, Musul, Nusaybin, Re’sul-Ayn, Halep, Eskişehir ve Ankara yolunu izleyerek Kastamonu’ya getiriliyor. Burada rahatsızlanarak İstanbul’a naklediliyor. Yolculuk o zamanın imkânsızlıkları içinde günlerce sürüyor. İstanbul’da bir süre kaldıktan sonra, Anadolu’da esirler

karargâhı olan Afyonkarahisar'a naklediliyor. Dolayısıyla bütün buralarda halkla karşı karşıya geliyor ev onları doğrudan tanımış oluyordu. Daha sonra Mütareke yıllarında ise işgalci güçler içindeki İngiliz askerî ataşesi olarak İstanbul'a, bu kez esir olarak değil, esaret altındaki bir şehrin güvenliğini sağlamak üzere geliyor.

Gerçekten de kitap, mütareke yılları İstanbul'unu daha iyi anlamak isteyenler için önemli bilgiler veriyor. Yazar zaman zaman Türkleri gerçek yüzüyle görerek, onların daha kısa bir süre öncesine kadar büyük bir devletin sahibi olarak üstünlüğünü teslim ediyor; ama çoğu zaman da Avrupa'dai tarihsel yanlışlardan kendini kurtaramayarak onları zavallı, kendini yönetmekten aciz kimseler olarak görüyor. Kitapta bir yandan da esaret içindeki İstanbul'a karşılık Anadolu'da Mustafa Kemal tarafından başlatılan örgütlü mücadeleyi izleme imkânı buluyoruz. Nitekim şaşkın işgal güçleri karşısında kararlı Anadolu direnişinin ulaştığı başarı sonucunda doğan yeni Türkiye'yi, bütün çabasına rağmen tarafsız kalamayan bir İngilizin kaleminden izlemiş oluyoruz. Kitabı, yazarın, bazı memurlar dışında genellikle sıradan insanlar arasında ve hatta Üsküdar'da jandarma görevi yaptığı için genellikle eşkıya takibiyle geçen hayatının, onu gerçek kültür ve yaşamı içinde Türkleri tanımaktan alıkoyduğunu düşünerek okumayı tavsiye ediyoruz.

Armsrong, 1923'te Türkiye'yi terk ederken, geride 6-7 yıl öncesine göre bambaşka bir ülke bırakıyordu.

Yüksel KANAR

1

Türklerle ilk temas

1915 yılının 3 Ocak günüydü. Hurma ağaçları arasında çamurdan bir duvara yaslanmış duruyorduk. Gözlerimizi Kûtul-Amâre'yi saran çölün boş ufuklarına dikmiştik. Uzaktan top gürültüleri geliyordu. Sabah sisleri dağılmış; hararet, her tarafta titremeye başlamıştı. Dicle'nin kenarında toz bulutu havada yoğunlaşmıştı. Öteden sisler tuhaf, korkunç şekiller alıyor ve açıldıkça arabalardan, toplardan ve insanlardan oluşan sütunların bize doğru geldiklerini görüyorduk. Bunlar, Bağdat'tan geri çekilen altıncı fırkamızın öncüleriydiler.

Savunma subayı olmam dolayısıyla yapılacak birçok işim vardı. Fakat ben bu askerleri dikkat ve ilgiyle seyrediyordum. Başarısızlığın bir titreticiliği vardır. Bu askerler de ilk defa yenilginin o dondurucu soğukluğunu duyuyorlardı.

Onlar Bağdat'ın eşiğine kadar varmışken geri çekilmek zorunda kalmışlar ve başarının sürükleyici gücünü yitirmişlerdi. Artık bunlar yorgun ve bitkin, gıda ve güven arayan biçarelerden ibaretiler. Bu askerler Kûtul-Amare'de çamurdan kulübe-lerde oturmaya, yemek yemeye, dinlenmeye fırsat bulmuşlardı.

Kûtul-Amâre, bir şişeden ibaretti. Geniş, derin ve hızlı Dicle nehri onun kenarları ve dibiydi. Dicle, gerimizde memleketin yol-

larına hâkimdi. Arkamızda himayesiz 300 millik arazi uzanıyordu. Irak'ın yarısı fetholunmuş, fakat zaptedilememişti. Yenilgi, bu küçük fırkayı, koca çölde tek başına bırakmıştı. Bir takım imdat güçlerinin bize yetişeceği söyleniyordu. Biz Türkleri mümkün mertebe durdurmaya, kazandığımızı kurtarmaya azmetmiş olduğumuz için döndük ve Türklerle karşılaştık.

Çok beklemedik. Aksine, çok kısa bir zaman içinde tepeler Türklerle dolmuştu. Türklerin hücum edecekleri bize kesin göründü. Onları hücumdan engelleyecek bir şey yoktu. Bununla birlikte, yorgun adamlarımız, zorunluluk dolayısıyla siper kazmaya koyulmuşlar, kendilerini gizleyecek çukurlar kazmışlar ve sonunda başarılı olmuşlardı. İngiliz askerleri siperler ve siperlerin kıymeti hakkında pek bilgi sahibi değildirler. Fakat Türkler fırsatı kaçırdılar. Çünkü onlar, siper kazmakla ve uzun menzilli top bombardımanıyla meşgul oldular.

Çok ve mükemmel gıda askerlerimizin umut ve faaliyetlerini uyandırdı. Bununla birlikte siperler çok güç kazılıyordu. Yer, çok sertti. Ulaşımı sağlayan siperlerimiz yoktu. Sonbahar, çok kuraktı. Susuzluktan dudaklarımız çatlıyordu. Dicle'den bir tulum su doldurmak için sucularımızdan birini Dicle'ye gönderdiğimiz zaman onun derhal vurulduğunu gördük. Sıhhiye teşkilâtımız oldukça fakirdi. Yaralılarımıza saatlerce bakılmıyordu. Yalnız gıda maddelerimiz boldu. Şehirde 6.000 Arap kalmıştı. Bunlar hiçbir engelle karşılaşmadıklarından istediklerini alıyor, canları istedikçe ambarların duvarını deliyor, buradan reçel, öteden tereyağı buluyor, bunları biraz unla karıştırarak pastalar yapıyorlardı.

1916 yılı soğuk ve yağmurla girdi. Bunların ikisi İngiliz askerlerinin gönlündeki şevk ve umudu söndürdü. Bir süre önce susuzluktan şikâyetçiyken, şimdi de çamurda yatıyor ve sularla mücadele ediyorduk.

Dicle nehri yükselmiş ve siperlerimizi sularıyla doldurmuştu. Sonuç olarak biz de, birkaç metre ötede olan Türkler de mevzilerimizi boşaltarak geri çekilmeye mecbur kalmıştık. Önce

Türkler geri çekilmiş ve geri çekilişleri sırasında bizim ateşimize maruz kalmışlardı. Sonra biz de geri çekildik. Koltuğumuza kadar ıslanmış bulunuyorduk. Buştiku dağlarının tepelerindeki buzları sürükleyen buz gibi bir rüzgâr esiyordu. Kurşun sağanağını unutarak canımızı kurtarmak için koşuyor, ya da tırnaklarımızla kazdığımız çukurlara öbek öbek yığılıyorduk. Ertesi sabah, sema, yine kurşunî ve yine soğuktu. Düşmanla aramızda gayri resmi bir barış geçerliydi. Hintli askerlerin birçoğu donmuştu. Benim ellerim, kocaman patatesler gibi şişmiş ve elimin üstü, yine patateslerin siyah gözleri gibi, yaralar ve berelerle dolmuştu. Güneşin çıkması için dua ediyorduk. Bulutlar, içindeki suları döken kurşunî kovalar gibiydi. Bulutlar çekildi ve güneş doğdu. Fakat güneşin hararetini henüz duyuyorken bulutlar tekrar toplanmış ve ortalık yine kararmıştı.

Türkler, bin metre gerideydiler. Aramızda yağmur suyundan bir deniz vardı. Hücum tehlikesi ortadan kalkmıştı. Günümüz bir okul çocuğunun hatırası gibi olaysız geçiyordu. Hastanelerimiz yaralılara bir fayda vermiyordu. Çünkü bunların üzerine bombalar düşüyordu. Aslında hastaneler bir Arabın evinden başka bir şey değildi.

Düşmanın mermileri hastanenin yakınında patladığı için, orada da dehşet içindeydim. Düşman uçaklarının bombaları daha yakın yerlere düşüyor ve kurşunlar, çamurdan duvarların üzerinde vızlıyordu.

Gün geçtikçe umudumuz tekrar ölmeye başladı. Şüph ve tereddüt, disiplin ve sadakatin gücünü kemirmişti. Gıda maddelerimiz de azalıyordu. Genel karargâhtan gelen tebliğlerin türlü türlü vaatleri, herkesi güldürmeye başlamıştı.

Sonunda Mart ayına ulaştık. Çayırılar boylanıyor, ötede beride çiçekler görünüyordu. Fakat bizim yiyeceklerimiz gittikçe azalıyordu. Adamlarımız hayli zayıflamışlardı. Firar olayları ve Divan-ı Harb kararları birbirini kovalıyordu. Bir uçağın üzerimize attığı bir kese gümüş rubye, bir levâzım memurunun başına

düşerek ölümüne neden olmuştu. Ordunun intizamı bozulmuş, disiplin yerine sopa ve yumruk geçmişti. Divanı Harbe gidip 14 yıl küreğe mahkûm olmak bir kimse tarafından önemsenmiyordu. Çünkü herkes açtı. Askerler tüfekleriyle cephaneleri altında yıkılıyorlardı. Cinayetler, hırsızlıklar almış yürümüştü. Hele yiyecek şeyleri çalmak, öldürme olaylarından bile daha kötüydü. Hindû'nun biri at eti yemediğinden hırsızlık etmiş ve ellerine kelepçe vurularak nöbetçilerin odasına hapsedilmişti. Fakat nöbetçiler uyudukları için Hindû sürüne sürüne un çuvalına kadar gitmiş ve bir okka un yutmuştu.

Bundan başka kurbağa istilâsına da uğramıştık. Yağmur yağdıkça binlerce kurbağa peyda oluyor ve siperlerimizi dolduruyordu. Güneş çıktığında bunlar susuzluktan ölüyor ve kokuyorlardı. Bitler milyon ve milyon hücum etmişti. Dizanteriden ölenlerin haddi ve hesabı yoktu. Kısacası hastalık, açlık, firar, cinayet ve nihayet bombalar, kurşunlar...

Son yaklaşıyordu. Bir gün karşımızdaki Türk askerlerinin tarafında bir hoca sabah ezanını okuyor, yanımda bulunan Hintli Rahmet Ali namaz kılıyordu. Birdenbire kendimi bir yabancı, Asya'da kaybolan bir adam kadar yalnız hissettim. Birkaç ay sonra Rahmet Ali'ye bizim saflarımızda savaştığı için Türk hapishanesinde rastladım. O zaman sevindim ve teselli buldum.

2

Teslimiyet

Nisan'da sonumuz yaklaşmıştı. Nisan'ın 28inci sabahından itibaren şehrin Arap sakinleri şehri boşaltıyorlardı. Hurma koruluğundan çıkarak baktım. Kafile kafile insanların geçtiğini gördüm. Bunlar Türklerdi.

Türk askerleri de iyi bir halde değillerdi. Elbiseleri perişandı. Askerlerin sakalları uzamıştı. Bunlara nasıl teslim olacağımızı düşündüm. Çünkü üstü başı perişan olunca bütün gücünü kaybeden yegâne askerin İngiliz askeri olduğunu bilmiyordum.

Türkler usulü dairesinde geçerek bütün merkezleri, girişleri işgal ettiler. Araplar sevinçlerinden bağırıyor, sıçırıyor ve Türklere yiyecek veriyorlardı. Arapların, Türk askerine sundukları gıda maddeleri, kar gibi koyun eti ve bembeyaz ekmekti. Türkler bunlardan memnun olmuyor ve yollarına gidenleri bir tarafa atıyorlardı. Çünkü Türkler bunların sadakatlerini birkaç kere denemişlerdi.

Biraz sonra savaş esiri olduğumuzu anladım. Çünkü üstümüz arandı ve silahlarımız alındı.

Nehrin yanındaki hurma koruluğunda toplandık. Orada kötü bir gece geçirdim. Çünkü ömrümde ilk defa korumasız ve silahsız kalıyordum. Karnımız açtı. Ertesi gün Kût'dan çıkarak Şamran'a gönderildik. Kumandan Halil Paşa ile emri altındaki Alman su-

bayları düttür düttür gidişimizi seyrediyorlardı.

Bağdat’a gönderileceğimiz zaman, askerlerimizden ayrılarak bizi Bağdat’a götürecek gemide pek az yer bulunduğu halde Türk subayları dinlenmemizle ilgilendiler. Türk subayları terbiyeli idiler. Biz İngilizler, Amerikalılara ve Avusturyahlara hangi gözle bakarsak onlar da bize o gözle bakıyorlardı. Yani bizi paralı, yeni fikirli, mert fakat kaba insanlar olarak düşünüyorlardı.

Her köyden geçerken Araplar geliyor, türlü türlü şekillerle sevinçlerini gösteriyorlardı. Bunlar ve aynı adamlar bizi, altıncı fırkamızı “Halaskar” sıfatıyla tebci etmişlerdi. Fakat Türk subayları bu adamlara küçümseyerek bakıyorlardı. Çünkü Arapların yaraladıkları adamların götürüldüğünü görüyorduk.

Bizim bu geçtiğimiz memleketlere ister Irak, ister Cezîre, ister “medeniyet beşiği” deyiniz, burası boş, tuzlu ve çıplak bir çöldür. Bu çölden geçerken nehrin kenarları birer yeşil şerit gibidir. Fakat bu kenarlar da bataklıklarla doludur. Burası vebalarla dolu habis bir memleket. Buranın halkı, hain, kibirli, hakareti hak eden, kötü adamlardır. Irak’ın şurasında burasında petrol varmış. Bundan dolayı buraya para ve insan dökülmüştür. Daha sonra İngiltere burada istikrarlı bir hükümet vücuda getirmek için birçok insanlar gönderdi. Bunların hepsi çalıştı, fakat hepsi de isyan ve düşmanlıkla karşılandı. İngilizler, Arapların istikrarlı bir hükümet istemediklerini ve gözetim altına girmeye gönülleri olmadığını anlamadılar.

Ertesi gün Bağdat’a vardık. Bağdat’ın başlıca caddelerinde yürüdük. Her taraf bölük bölük halkla dolmuştu. Herkes bizi suskun bir sükûnetle seyrediyordu. Türkler, herkesin tam bir sükûnet içinde olması emrini vermişti. Ortalık o kadar sakindi ki kalın tozların üzerinde ayaklarımızın sesini duyuyorduk. Bağdat, Irak’ın genişçe bir köyünde ibaretti.

Bir süre, süvari barakalarında yerleştik. Buraya birçok Türk alaylarının gelip gittiği açıktı. Biz de İstanbul’a gönderilecektik. Türkler bize iyi davranmak için her şeyi yapıyorlardı. Bize bütün eşyamızı taşımak için izin vermişlerdi. Fakat Türklerin hayat tar-

zı, bizim hayat tarzımızdan ayrıydı.

3

Esaret

Bağdat'tan İstanbul'a sevimizi anlatmak pek uzun sürer. Çünkü Irak'ın kuzeyinden geçtik. Sonra Kilikya'dan ta Kastamonu'ya vardık. Aldığımız mesafe 1600 mil tutar. Yolda, şurada burada duraklıyor, bir gün dinleniyor, sonra yolumuza devam ediyorduk. Artık benim için hayatın başlıca gerçekleri açlık, susuzluk ve dinlenme ihtiyacıydı. Bütün düşündüğüm yürümek, su bulmak, yemek yemek ve uyumaktı. Okullarda okuduğumu, medeniyetin çağdaş hayatından telakki ettiklerimi hep unutmuştum. Bütün ilişkilerimiz ilkelleşmişti. Bütün korkum, bir Arabin eline düşmekten ibaretti.

İlk defa Tikrit'te durmuştuk. Şehrin kapısından girerken Araplar, yüzümüze tükürdü ve bizi taşıladı. Sonunda nehrin kenarında dinlendik. Üzerimizde kayalar, kayaların üzerinde sıra kahveler bulunuyordu. Burada bizden önce esir düşen İngiliz askerlerine rast geldik. Bunlar dizanteriye yakalanmıştı. Bunları kayaların gölgelerine götürmek istediğimiz zaman Araplar onları taşla tuttular ve yine güneşin hararetine sevk ettiler.

Ara sıra Türk askerleri geçiyor ve Bağdat'a gidiyorlardı. Araplar bunlara dikkat ediyor ve fırsatı buldukça onları öldürü-

yor veya soyuyorlardı. Bunun için yolda birçok Türk askerinin cesedine rast gelmiştik. Bunlar yol üzerinde boğazı kesik bırakılmışlardı. Bu zavallıları Anadolu'daki eşleri hasretle bekliyor, onlardan bir haber almak için çırpınıyorlardı. Kendilerine az yemek verilen, güzel yönetilmeyen, perişan elbiseler giydirilen bu Türk askerlerinin özgürlüğü, bizim esaretimiz derecesinde kötüydü. Türk askerlerinin hayvanları da çok kötü bir haldeydi. Bir gece, bir süvari alayına yakın bir yerde konaklamıştık. Sabaha karşı yanaklarımın üzerinde sıcak nefeslerle uyandım. Suratımın üzerine kocaman fakat zayıf bir at eğilmişti. Bu bir İngiliz atıydı. Fakat pek lağarlaşmıştı.

Dicle'yi takip ederken su derdinden, yıkanmak endişesinden kurtulmuştuk. Dicle'yi o kadar seviyorduk ki ondan ayrılmak bizi korkutuyordu.

Dağlar, tepeler aşarak Musul'a vardık. Hafif bir sis şehri güzelleştirmişti. Minareler ve camiler güneşte altın gibi parlıyordu. Geride Ninova harabeleri göze çarpıyordu. Musul'un karanlık ve gölgeli, dolambaçlı caddelerine karışmak çok hoşumuza gitti. Çünkü Arap halifelerinin dönemine dönmüş gibiydik. Binbir Gece sırları buradaydı. Büyük meydandaki barakalara indik.

Dicle'yi geride bıraktığımızdan çok üzüntülüydük. Çünkü bize biricik şefkat gösteren oydu. Musul'dan Nusaybin'e hareket ettik ve bu vaha gibi köyde dinlendik. Nusaybin bahçeler, ağaçlarla dolu bir Yahudi köyüdür. Buradan yumurta ve taze süt aldık. Irmağın kenarındaki çayırların üzerine uzandık ve yıkandık. Güneş altında ufuklara dikilmekten yorulan gözlerimiz yeşillikte dinlenmişti.

Nusaybin'in gerisinde ovalar uzanıyordu. Biçilmemiş, bakılmamış buğday tarlaları, uzanıp gidiyordu. Köyler haraptı. Biz yolda su buldukça, onun kenarında konaklıyor ve orada dinleniyorduk.

Re'sül-Ayn'da demir yolunu bulduk ve onu izleyerek Halep'e ulaştık. Burada birtakım otellere yerleştik. Birkaç gün sonra Tarsus'a hareket ettik. Buradan denizi ve denizde İngiliz gemilerinin dumanını görüyorduk. Anadolu içinde trenle Eskişehir'e

kadar ilerledik. Oradan Ankara'ya, Ankara'dan Kastamonu'ya seyahat ettik.

4

Kastamonu'dan İstanbul'a

Kastamonu Anadolu'nun bütün şehirleri gibi bir özelliğe sahiptir. Yolların üzerinde dağınık, yıkık evler; etrafı taştan duvarlarla çevrilmiş küçük bahçeler vardı. Her tarafta dik ve çıplak kayalar görüyorduk. Derin bir uçurumun üzerindeki vadinin başında bir kale duruyor ve bunun etrafında şehrin başlıca bölümü görünüyordu. Kalenin altında, dar vadinin gerisinde kır genişliyor, buğday ve çayırda dolu ovalar uzanıyordu. Ovanın etrafında ve her yerde bu manzarayı görüyordum.

Kastamonu'da Rum mektebinin yanındaki kalede yerleştirildik. Zemin parkeliydi. Bunların üzerinde çoraplarımızla gezmiyorduk. Çünkü ayakkabılarımız bunları çarçabuk bozmuştu.

Buraya ulaşmamız bizim için bir zevkti. Çünkü burada sandalye üzerinde oturuyor, masa üzerinde bıçak ve çatalla yemek yiyorduk.

Fakat ben, seyahatimin bitmesinden korkuyordum. Çünkü tembelliğin aksi etkisine maruz kalacaktım. Gün geçtikçe vücudum alıştığım faaliyeti arıyordu. Dışarı çıkamıyorduk. Artık burada tekdüze esaret hayatı geçiriyorduk.

Kastamonu’da hastalandığım için hava değişiminde bulunmam kararlaştırıldı. Bir Kasım sabahı Şerif Bey adında bir Türk subayı ile birlikte bir köy arabasına binerek İstanbul’a hareket ettik. Hareket ve hava değişimi beni tekrar canlandırdı. Fakat hasta görünmek zorundaydım. Öyle yapmadığım takdirde tekrar Kastamonu’ya iade edilecektim. Hava çok soğuktu. Kuzeyden esen rüzgâr, Karadeniz’den ve buzlu Kırım’dan geliyordu. Bir sabah erkenden bir geçide vardık. Yoğun bir sis her tarafı kaplamıştı. Hava o kadar soğuktu ki, sis ağaçların üzerinde donuyor, ben arabada battaniyemin altında bile titriyordum. Araba durdu. Yolda bazı merkepler ve köpekler dolaşüyor, birtakım kişiler de sabahları bir kenarda uyuyorlardı. Bunların üzerinde adi elbiselerinden başka bir şey yoktu. Türk köylüsünün bu tahammülü karşısında hayret ettim. Muhafızım bağardı ve uyuyanlar uyandılar.

Şerif Bey ile bir arada yaşıyorduk. Geceleri bir eve misafir oluyor, geniş ocaklara odunlar atarak ısınıyor, çay içiyor ve ev sahibinin ikram ettiği yemekleri yiyorduk.

Türkler arasında demokrasi vardır. Uğradığımız köyün reisi bize yatacağımız yeri belirliyor ve geceleri köy halkı gelip bizi ziyaret ediyorlardı. Halk, gayet terbiyelidir. Türkler sohbet sırasında açık ve serbest konuşuyor, en büyük adamlara karşı istedikleri eleştirileri yüzlerine vuruyor, bunu terbiyeli fakat kuvvetli sözlerle ifade ediyorlardı.

Burada, bu Anadolu’nun uzak yerinde, demiryolundan ve denizden uzak, Türk’ü olduğu gibi tanıyorum. 16. yüzyılın Türk İmparatorluğu buralarda kurulmuştu. Ara sıra bir vezirin uyanıklığıyla, ara sıra hayatîyetinin onu ateşlemesiyle yahut komşularının rekabetiyle kurtulan Osmanlı İmparatorluğu her şeye rağmen çöküşe doğru yuvarlanıyordu. Geçtiğimiz köylerde genç erkek kalmamıştı. Hristiyanların sadakati yoktu. Fırsat düştükçe bunlar kulağıma haince hareketlerini fısıldıyorlardı. Türk köylüleri sade insanlardır. Bunlar, dünya savaşında dövüşmek için

can atmıyorlardı. Ancak genç askerlerde hararet vardı. Çünkü gençtiler ve heyecanlıydılar. Halk ve memleket bitmez tükenmez savaşlardan bıkmışlardı. Bundan dolayı ara sıra Enver Paşa'yı ve Almanları lânetliyorlardı.

Türkler nazik ve misafirperver insanlardır. Yavaş yavaş coşan Türkler, coştugu zaman müthiş bir hiddet ve büyük bir faaliyet gösterir.

Türkler, bütün fazilet ve bütün eşitliği ile aristokratlığın en son temsilcileridirler.

Türkler, ne günahkâr, ne de zalimdirler. Yalnız başkalarının ızdırabını anlamazlar. Bununla birlikte Türk çok sevimlidir.

Geceleri ocağın alevleri önünde uyuyor, fakat birden bire bir arabacının horultusuyla uyanıyordum. Bu adamın haline bakarak ona "balık paşa" adını vermiştim. Onun için bu gece bu balık paşayı uyandırıp ağzını kapattım. Fakat bu balık paşa adı adamcağıza alem oldu. Hatta bir aralık bir general teftişe geldiği zaman bu balık paşa adını duymuş ve bunun kim olduğunu sormuş, sonunda bu arabacıyı huzuruna çağırtmıştı.

Kastamonu'dan tekrar Ankara'ya vardık. Ankara, bu defa çok acınacak bir haldeydi. Çünkü şehrin yarısı yanmış, felâketzedeler şuraya buraya sığınmışlardı. Çarşı yerinde eşkıya ve kaçakların cesetlerini teşhir eden sehpalara görünüyordu.

Ankara'dan trene bindik. Muhafız Şerif Bey yanında bir çuval un getirmiş ve bunu İstanbul'da büyük bir kazançla satmıştı. Şerif, çok iyi bir adamdı. Her istasyonda onu tanıyanlar gelip kendisini görüyor ve onunla uzun uzadıya görüşüyorlardı. Trende Meclis-i Mebusan üyelerinden olan bir gazete başyazarı vardı. Fransızca konuşuyordu. Bana Türkiye'nin dış müdahalelerden kurtulmak için savaştığını söyledi ve dünya savaşında kazanılacak zaferle kurulacak yeni imparatorluğu tasvir etti. Bu mebus, bir Batı diliyle Batı fikirlerini ifade ediyordu. Fakat kendisi zihnen Doğuluydu.

Trenimiz gide gide bizi Marmara sahiline ulaştırdı.

Ayasofya'yı, Sarayburnu'nu ve sonbahar güneşi altında uyuklayan İstanbul'u görüyordum.

Beni hemen Üsküdar'daki büyük hastaneye götürdüler. Koğuşumda fena hastalıklardan muzdarip birkaç subayla bir Tatar vardı. Tatar deli dolu, fakat iyi kalpli bir adamdı. Yakınımızdaki kesik kollu, kesik ayaklı bazı İngiliz askerleri vardı. Bunlar, mübadele olunacak esirler arasındaydılar.

Üsküdar'daki hastane korkunç bir yerdi. İki Alman hemşire birçok hademeye başkanlık ediyor ve onları durmadan çalıştırıyorlardı. Onun için her taraf temizdi. Fakat koridorlar ölenler veya ölüm sarhoşluğu içinde bulunanlarla doluydu. Doktorlar bizi görüyor, reçeteler yazıyor, yiyeceğimiz yemekleri belirliyor, fakat ilaçlar verilmiyor ve yemek konusunda ancak hastanenin satın alabileceği şeyler dağıtılıyordu. Çeşitli cephelerden getirilen hastalar açtılar. Zatürre ve dizanteri, açlıktan harap olan bu vücutları mahvediyor ve bunların yüzlercesi ölüyordu. Koridorlar, koğuşlar çok kalabalıktı. Fakat hademenin başlıca görevi ölenleri taşımaktan ibaretti. Ölenlerin hali pek feci olmakla birlikte, hastanede bir şikâyet eden yoktu.

Türklerin biz düşmanlarına karşı bir adavetleri yoktu. Alman hasta bakıcıları bile pek vatanperver olmakla beraber, bize ellerinden gelen iyiliği yapıyorlardı. Türk subayları, çok misafirperver ve terbiyeliydiler. Bunların içinde bu savaşın pek heveslisi yoktu.

Türk subayları münakaşa çıkaracak konulara dalmaktan kaçınıyorlardı. Savaştan söz edecek olsak, bana İngilizlerin başarisından söz etmekteydiler.

Ancak bir defa aramızda vahim bir anlaşmazlık çıktı. Türkler, sabahları saat ikide uyanıyor, lambaları yakıyor, sigara içiyor, konuşuyor, hatta şarkı söylüyorlardı. Ben ve Tatar subay bundan hoşlanmıyorduk. Bunun için sabah ışıldar ışıldamaz, ben ve Tatar subay birer köşeyi zapt ederek karşılıklı bir sabah ezanı okuduk. Müezzinlerin her nağmesini taklit ediyorduk. Ezanın

son tekbirinden sonra Müslüman olan Tatar subayı hemen arkadaşlarımızın yataklarına koşarak:

- Sizi tembeller sizi! Bir gâvur sizi namaza çağırdığı halde uyanmamaktan utanmıyor musunuz? dedi.

Yataklardan şikâyet mırıltıları duyuldu. Bu şikâyet gittikçe arttı, sonunda her taraftan protestolar yağdı. Bunun üzerine Tatar arkadaşım:

- Gece karanlıkken kalkıyor, şarkı söylüyor ve sigara içiyorsunuz. O halde, sabah namazına kalkmak sizin için çok kolay olsa gerek, dedi.

Ben arkasından müezzinler gibi:

- Essalâtü hayrün minen nevm, “namaz uykudan hayırlıdır” diye bağırdım.

Ondan sonra geceleri rahat uyumaya başladık. Türklerden gece uyanan olursa sigarasını gizlice yakıyor, avucunun içinde tutuyordu.

Penceremin altında Kırım Savaşı’nda ölen İngiliz subaylarının mezarları vardı. Bunlar, Rusları İstanbul’a sokmamak için ölmüşlerdi. Altmış yıl geçmeden biz İstanbul’u, zafer mükâfatı olarak Ruslara vaat ediyorduk. Mezarlığın arkasında Haydarpaşa istasyonundan, trenlerin ısıkları ve horultuları geliyordu. Burası, Berlin-Bağdat demiryolunun Türkiye’deki başlangıcıydı. Dünya tarihinin birçok bölümü, bu yolla ilişkilidir. İranlı Sirus, Makedonyalı İskender ve dünya fatihlerinin yarısı bu yoldan geçmişlerdi. Bu yol güçlü bir devlet elinde, Ortadoğu’nun anahtarı olur. Nitekim de öyledir. Bu anahtar Mısır, Arabistan, Irak, hatta Hindistan’ı tehdit eder. Almanlar, bu yolu kullanmayı akıl ettiler. Hiç şüphesiz onların bu hareketleri İtilâf devletlerinin teşekkülüne ve Dünya Savaşının ortaya çıkmasına sebebiyet veren önemli etkenlerden oldu.

Hastanenin sağ tarafında bir avlu vardı. Tıbbi muayene için bekleyen erler, sonra hastaneden çıkarılanlar burada toplanıyor-

lardı. Bir onbaşı erlere birer tayın dağıtıyor ve askeri sekizer kişiden oluşan mangalara ayırıyordu. Her er, hazırladığı tahta bir kaşıkla yere çömelerek karnını doyurmaya çalışıyordu. İyi zamanlarda bu olay günde iki defa tekrar etmekteydi. Bundan başka Türk askerine ayda iki şilin kadar tahsisat veriliyor, o da bu gıda ve bu tahsisatla, yaz-kış değişmeyen ve parçalanıncaya kadar yenisi verilmeyen elbiselerle koşuyor, savaşıyor ve şikâyet etmiyordu.

Bazı erler bu çorbadan paylarını alamıyorlardı. Bunlardan birini elinde tahta kaşığıyla şikâyetle bulunurken gördüm. Fakat sonuçta er dönmüş bir sigara sararak onu dumanlamaya başlamıştı.

Hastanede sağımdaki karyolada genç bir Türk subayı yatıyordu. Bu genç, Harbiye Nazırı ve Türkiye'nin diktatörü Enver Paşa'nın akrabasıydı. Enver Paşa, bu akrabasını ziyaret etmiş, sonra bana da dönmüştü. Paşa, ufak yapılı, temiz ve yakışıklı bir gençti. Onda iktidardan fazla, kendisine çok güvenen, sonsuz derecede cesur bir adamın hali vardı. Enver Paşa, talihin daima kendisine yardım edeceğini tasavvur ederek büyük tehlikelere atılan bir adamdır. Paşa, bana sağlığını sormuş ve esirleri mübadele teşebbüsünün akamete uğradığından üzüntü duyduğunu söylemişti. Bunun arkasından Enver Paşa istirahatımı temenni etti ve Türk milletinin beni "şerefli misafir" kabul edeceğini söyledi. Bu "şerefli misafir" sözü beni çok hiddetlendirdi. Musul, Bağdat, Halep ve Kastamonu'daki yüksek memurlar bize hep bu sözü söylemişti. Ben, açıkça bu adamın emriyle çuvalların İngiliz cesetleriyle dolduğunu, yanı başımdaki odada birçok İngiliz'in elleri kolları kesik beklediklerini hatırladım. Enver Paşa'ya hiddetin kızıl gözüyle bakarken bildiğim pek az Türkçe kelimelerle onun karşımdan çekilerek cehenneme kadar gitmesini söyledim. Enver Paşa kııldamamış, fakat Fransızcayla terbiyesizliğimden üzüntü duyduğunu söylemiş ve Harbiye Nezaretindeki hapishaneye gönderilmemi emretmişti.

5

İstanbul hapishanesi

Yakasının etrafında memuriyetini gösteren bir levha taşımakta olan askerî bir inzibat memuru beni almak için hastaneye geldi. Türk subayları muhakkak Beyoğlu'nun en büyük otellerinden birinde iskân edileceğimi temin ettiler. Ben de onların hepsini büyük otelde yemeğe davet ettim.

İnzibat memuruyla birlikte bir sandalla Üsküdar'dan İstanbul'a geçtik. Bir arabaya bindik, dar ve dik sokaklardan ilerledik. Yollar o kadar kalabalıktı ki, arabacı durmadan kırbacını şaklatıyor ve sürekli bağıırıyordu. Akşam loşluğunda bu dar ve kalabalık yollar yarı hayali gibiydi.

Arabamız, önünde bir nöbetçi duran büyük bir kapının önünde durdu. Biz de indik ve yürüyerek devam ettik. burası Harbiye Nezareti idi. Önümüzde yangın meydana geldikçe onun varlığını her tarafa yayan nöbetçilerin bulunduğu İstanbul Kulesi karanlık içinde semaya başkaldırıyordu. Ay batıyor; yıldızlar, sevinçle pırıldıyordu. Lambalarla aydınlanan İstanbul önümüzde yayılmıştı. Haliç, üzerinde yarışan motorların ışıklarıyla tarumar oluyordu. Akşam rüzgârı serin ve tatlıydı. Uzun, basık ve kırmızı bir bi-

nanın önüne vardık. Bir nöbetçi çift demirli kapıyı açtı ve bizi içeri alan bir onbaşıyı çağırdı. Kapı arkamızdan şiddetle kapanırken ruhumun isyanını duydum. Aşağıdan kirli insanların ve kirli odaların kokusu geliyordu.

Küçük bir odada hapishane muhafızı Cemal Bey bizi kabul etti. Cemal Bey ufak tefek, nahif, şık, temiz, zalim yüzlü, çekik mavi gözlü bir adamdı. Bu gözler, yılan gözleri gibi hiç kırılmıyordu. Bu Cemal Bey, Enver'in çekasıydı. Bu hapishane birçok olaylara tanık olmuştur. İstenilmeyen adamların birçoğu burada tifüs gibi hastalıklardan ölüyordu ve bu işi Cemal görüyordu.

Demir bir merdivenden aşağıya indik. Karanlık geçitlerden geçtik. Her iki tarafta mahzen gibi odalar, yüzlerce mahpus ile doluydu. Nihayet tahta bir kapıya vardık. Cemal Bey, bu kapıyı açmış ve içeri girmemi istemişti. Ben geriledim. Çünkü ortalık karanlıktı. Cemal Bey'in nöbetçiye verdiği emir üzerine, nöbetçi beni içeriye itmiş ve kapıyı kapatmıştı. Cemal Bey dönerken mahmuzlarının şakırtısını duyuyordum.

Birden bire elektrikler yanınca, dar, kısa fakat muhteşem bir avluda olduğumu anladım. Oda o kadar dardı ki ancak ucuca konulan iki karyola sığabiliyordu. Duvarların birinde bir delikten hava geliyordu. Hayret edilecek olan şey, bu ortaçağ zindanının modern medeniyete ait bir taçla, elektrik ışığıyla süslenmesiydi.

Yatakların birinde tespih çeken, dua okuyan ve daima duvarın tepesindeki pencereye bakan bir adam oturuyordu. Bir süre sonra bu adam bana dönerek “merhaba” dedi ve kırık dökük Türkçemin izin verdiği ölçüde benimle konuşmaya başladı. Kendisinin, karısını öldürmek yüzünden hapsedildiğini anladım. Dolayısıyla birkaç gün eş öldürmek konusunu uzun uzadıya inceledik. Bu adam bana birçok şeyler öğretti. Nöbetçi askere ufak rüşvetler vererek gıdamızı ve diğer ihtiyaçlarımızı gidermek gibi. Bununla birlikte bu adamın hiçbir kederi yoktu çünkü ona göre her şey mukadderdir. Dolayısıyla onun karısını öldürmesi de mukadderdi. Sonra onun asılıp asılmayacağı meselesi de

yine mukadderdi. Bu zindan arkadaşı, her gün lastik yakasını temizlemekle eğlenir, sonra onu bir kağıda sarar ve kağıdı bir çiviye takardı. Bu adamın bana verdiği rahatsızlık, beni ayakkabılarımla, paramla ve çalınabilecek her şeyimle uyumak zorunda bırakmasıdır. Fakat bir gece onu sürükleyip götördükleri zaman, onu kaybetmekten çok üzülmüştüm.

Bu mahzene gelesi çok olmadığı halde hesabımı şaşırmış bulunuyordum. Yapabildiğim iş, ya nöbetçinin ayak seslerini yahut zincirli bir mahpusun gidip gelirken şakırtılarını dinlemektir. Yatağımın üzerinde bir ot minder vardı ki, haşeratla doluydu. Bir gün üzüntümden bu haşeratin dirisinden, ölüsünden birçoğunu bir kibrit kutusuna doldurarak onu tertemiz bir paket haline koydum, nöbetçiye verdim, bunun gayet kıymetli bir şey olduğunu ve doğrudan doğruya Enver Paşa'ya teslim edilmesi gerektiğini söyledim.

Bu kutunun Enver Paşa'ya gidip gitmediğini bilmiyorum. Fakat ertesi gün bir sürü suçlu gelerek iğrenç odamı temizlediler. Burada hayat, yaşanamayacak bir haldeydi. Soğukta oturuyor, bazen karanlıkta kalıyor, bazen odamın elektrikle aydınlatıldığını görüyor; yarı aç fakat iyi kalbli nöbetçinin rüşvetle getirdiği yemeği yiyor, üstümü başımı değiştiriyor, yıkanamıyor, tıraş olamıyor ancak ara sıra biraz suyla yüzümü çırpıştırıyordum.

Bir kurşun kalemiyle İstanbul valisine Türkçe bir şikâyet dilekçesi yazdım ve bu dilekçe ani ve beklenmedik bir cevapla karşılandı. Derhal vali tarafından çağırıldım. Gözetim altında güneşe çıkarıldım. Büyük meydandan, mermer merdivenlerden valinin dairesine gittim. Viktorya usulüne göre tefriş olunan büyük bir odadaydım. Masada oturan vali iri, yakışıklı ve güçlü bir adamdı. Mektubumu elinde tutuyordu. Bana Fransızca ile şu sözleri söyledi:

-Bana bu cüretkârâne şekilde mektup yazmakla ne amaçlıyorsun?

-Asıl siz, beni, bir subay ve bir savaş tutsağını, canilerin otu-

racağı iğrenç bir yere kapamakla ne amaçlıyorsunuz?

Valinin şekli değişmişti:

- Anlaşılan benim Fransızcam iyi değil! dedi ve yüzü örtülü oturan bir hanımı çağırdı. Sonra hademesine hapishaneden Cemal Bey'i çağırmasını ve dışarıda beklemesini söyledi. Kadın ilerledi ve yüzünü açtı. İlk kez yüksek sınıfa mensup bir Türk kadınına gördüm. Kadının gözleri kara, yüzü en temiz mermer kadar beyazdı. O kadar ki damarlarının mavi rengi görünüyordu.

Saçları kapalıydı. Ancak iki kıvrım saç kulaklarının üzerinden sarkıyordu. Ayaklarında uzun topuklu ayakkabıları ve ipek çoraplar vardı. Kadın ahenkli bir sesle mükemmel İngilizce konuşuyor, sözlerini yine ahenkli bir Türkçeyle tercüme ediyordu. Hanımın sesi, içi boş bir kayadan gizli bir göle akan su gibiydi.

Cemal içeri girince, kadın yüzünü örttü. Vali, Cemal Bey'i şiddetle azarladı. Yüzüne bir tokat indirdi. Sonra karşısından kovdu. Cemal, şüphesiz valinin emirlerini yerine getiriyordu. Fakat vali, Almanları da, Enver'i de sevmiyordu. Onun gözünde Enver tarafından verilen her emir mutlaka yanlıştır.

Hapishaneye geri gönderildiğim zaman bol ışıklı, havadar ve şehre bakan bir odaya götürüldüm. Ara sıra muhafızımın beraber bahçeye çıkıyordum. Etrafımızda seksen ayak yüksekliğinde bir duvar vardı. Onun arkasından Haliç'in sahiline kadar İstanbul şehri uzanıyordu. Haliç her dakika sandallarla doluydu. Daha geride Beyoğlu, Üsküdar'ın sağındaki mesafeler, Marmara Denizi ve Anadolu dağları görünüyordu. Yanı başımızda muazzam kubeleriyle ve zarif minareleriyle Süleymaniye Camii yükselmekteydi. Müezzinler, Süleymaniye'den ezan okudukça, diğer minarelerden de aynı sesler tekrar ediyordu.

Odamdan çıkıp bahçeye gittikçe koridorlardan bütün odalardaki mahpusları görüyordum. Bunların birçoğu kağıt oynuyordu. Her yaştan ve her sınıftan insanlar buraya yığılmışlardı. Hepsi kirden muzdarip idiler. Bunlar yürürken zincirlerini sürükleyen, otururken kağıt oynayan, çay içen ayrı bir topluluktu-

lar. Ancak bunlar kendilerine has bir yer altı hayatı sürüyorlardı. Hapishanede belirli zamanlarda birtakım darbeler, feryatlar ve figanlar duyduğum için burada bir işkence yeri de bulunduğu anlaşıyor. Fakat muhafızlarım bunu yalanlıyorlardı. Bütün hapishanede tiksindirici kokular vardı.

Artık gayet iyi muamele görüyordum. Hatta muhafızım olan polisle beraber şehre iniyor ve bazı şeyler satın alıyordum. Büyük meydanda talim gören askerler vardı. Bundan başka caddelerde Alman subaylarının hızla geçtikleri görülüyordu. Şehirde ayrıca savaş izleri yoktu. Sanki şehir savaş dışındaydı ve savaşla alakadar değildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun canı çoktan uçmuş olduğu his olunuyordu. Ancak yeni kudretli ve faaliyetli adamlar, onu yeni gayretlerde bulunmak için kamçılıyorlardı.

Hapishanede gittikçe serbestliğim artıyordu. Muhafazama pek önem verilmiyordu. Bir sabah beni bekleyen muhafızın uyumakta olduğunu gördüm. Fesi başından düşmüştü. Bir saniyede dışarı çıktım. Fesin yağı tiksindirici bir nitelikteydi. Buna rağmen onu başıma koydum. Ortalık kurşunî bir ışık içindeydi. Yavaş yavaş bahçenin kapısına vardım ve nöbetçinin çay içmeye gittiğini gördüm. Şafak, Marmara'nın üzerinde söküyordu. Şehir, ortalık uyanırken, mavi duman içindeydi. Nöbetçinin çayını içerken höpürtülerini duyuyordum. Dışarıya atladım ve duvarda işaret ettiğim bir noktaya vardım. Buralarda yer, dimdik yükseliyor ve bir telgraf direği duvardan birkaç adım ileride bulunuyordu.

Etrafa baktım. Korkumu bertaraf ederek duvarın tepesine yaslandım ve yuvarlanmaya hazırlandım. Ellerimle duvarı tutacak, ayaklarımla telgraf direğini bulacaktım. Aşağıya bakmaya cesaret edemiyordum. Tam işe başlamak üzereyken kollarımın sınıksız tutulduğunu hissettim. Muhafızım dehşet verici gözleriyle yanımda duruyordu. Fesini başımdan alan muhafızla birlikte sakın bir şekilde döndük. Kapıdan girerken nöbetçi hala çayını içiyordu. Bu olaydan sonra muhafızlarım bir daha görev başında uyumamışlardı.

6

Anadolu'da esirler karargâhı

Bir gün Cemal Bey Anadolu'da esirler karargâhı olan Afyonkarahisarı'na gitmek üzere hazırlanmamı bildirdi. Cemal Bey'in yanında korumama tayin olunan polis vardı. Herhalde Cemal Bey benden ayrıldığı için memnundu. Ben bilinmez bir kemiyet olmakla birlikte ona oldukça sıkıntı veriyordum. Bu çekik gözlü adam beni hanedana mensup bir prens gibi selamladı. Nöbetçi kapıda bana selam verdi. Ben de kirli elbiselerimle hareket ettim. Muhafızım olan polis yanımdaydı.

Dik ve kalabalık sokaklardan geçiyordum. Fakat muhafızım benim sırta kadem basmama fırsat vermiyordu. Ortalık kararırken biz Galata Köprüsünde vapur bekliyorduk. Haliç arkamızda kıvrılıyordu. Haliç'te Araplara benzeyen sandalcılar ve yelkenlerden oluşan bir orman görünüyordu. Kayıklar sıralanmıştı. Bir iki motor gürültülü hareketlerle bunlara doğru gidiyordu. Köprü'nün altından bir Alman denizaltısı kaymış ve denize açılmıştı. Bir tarafta Galata ve Beyoğlu, kalabalık, kötü medeniyetli, çirkin iki şehir gibi birbirine sarılmıştı. Diğer tarafta zengin ve Şarklı İstanbul. Hafif bir sis, şehri esrara bürümüştü. Ay,

gökte ilerlerken bulut kadar beyazlıktan sonra sarı bir renk almıştı. Ayın ışığı camileri ve minareleri gölgelendiriyordu, denizden sandallar geçtikçe ayın yansımaları titriyordu. Uzakta bekçiler, ellerindeki sopaları yerlere vuruyor, yakındaki bekçiler onlara cevap veriyorlardı. İki Arap bir sandalda yemek pişiriyorlardı. Gece payansız bir özgürlükle doluydu. Muhafızım beni çağırdığı zaman, ben kaçmayı düşünüyordum.

Tekrar Haydarpaşa'ya ulaştık ve polisin yolcuları araştırarak üzerlerindeki altın ve gümüş karşılığında kâğıt verdiği engelli atlattık. Bir saat geçmeden tren durdu. Birçok subay beni, bir İngiliz denizaltısının bir treni bombardıman ettiği yeri görmeye çağırdılar. Bu denizaltı Çanakkale Boğazı'ndaki torpillerin altından geçerek Marmara'ya girmiş ve burada, düşmanın memleketi ortasında ateş açmıştı. Türkler, denizaltı komutanının gösterdiği cesaret dolayısıyla beni tebrik ediyor ve bunu çok önemli görüyorlardı. Herhalde bu olay İngiltere veya Almanya'da meydana gelmiş olsa bir İngiliz veya Alman onunla ilgili bambaşka şeyler düşünürlerdi.

Bu hat üzerinden Eskişehir'e, oradan da Konya'ya vardık. Bu hat Suriye ve Irak'ta savaşan askerlerin başlıca ulaşım hattıydı. Bazı istasyonlarda Almanlar işleri acele görüyor ve faaliyet gösteriyorlarsa da genellikle kayıtsızlıkla karşılanıyor ve bu kayıtsızlığa acı, nefret duyguları karışıyordu. Almanlar Türklere kötü muamele gösteriyorlardı. Birçok defalar bu “yerliler” arasında beyaz bir adam görmekten memnun olduklarını bana söylemişlerdi. Almanlar köhne, yıkık, küflü Osmanlı İmparatorluğu makinesini işletmek için gayret ediyorlardı. Ben bunlardan saygıyla muamele görüyordum. Almanlar bana Türklerin, Türkler Almanların kusurlarını anlatıyorlardı. Kötü giden her işin sorumluluğunu Almanlara yüklüyorlardı. Bir yangın çıktı mı ona Alman askerleri neden olmuş sayılırdı. Gıda maddeleri azaldığı zaman, Almanların her şeyi memleketlerine gönderdiği söyleniyordu. Bazen bu karşılıklı güvensizlik kavgaya neden olmaktaydı.

Bir defa bir Alman eri, yapılan ihtarları dinlemeyerek dışarı çıkmayı reddetmişti. Türk subayları Almanı birden yakaladılar, kapı dışarı ettiler ve onu bekleme odasına kilitlediler.

Afyonkarahisarı'na vardığımız zaman, onun da dar bir vadi-si, bir kaya üzerinde kalesi, Kastamonu gibi geniş ovası olduğunu gördük.

Burada çoktan beri bir kamp vardı. İçinde iki yüz kadar İngiliz, Fransız, Rus subayı ikamet ediyordu. Ben de esaretin korkunç hayatına bir kere daha girdim. Zaman hiç duyurmadan geçiyordu. Bizim ikamet ettiğimiz evler arasında dar bir sokak vardı. Gündüzleri burada dolaşıyorduk. Bütün gün boş duramıyordum. Bunun için karargâhta egemen olan genel düşüncenin aksine olarak kaçmaya hazırlandım. Fakat son saatte bütün planlarımız suya düştü. Bir gece geç vakit kampın kumandanı tarafından çağırıldım. Kumandan yarı Arap, yarı Türk, her iki milletin kötü taraflarını yaratılışında toplamış bir adamdı.

Sert ve haşın bir adam olan bu zatın ismi Mazlum Bey'di. Birçok zalimce hareketlerde bulunan bu adam bazılarını öldürünceye kadar dövmüş, bizim gıda maddelerimizi çalmış, şehrin bir tarafında askerlerimize zorla birtakım söylenemeyecek şeyler yapmıştı. Mazlum Bey hiddetlendiği zaman en zalimce hareketleri yapacak bir deli olurdu. Ben kendisine açıkça yalan söylüyor, o da böyle yalanlar beklediği için bir sözüme bile inanmıyordu. Benimle dört arkadaşım iki odaya kapatıldık ve kaçmayacağımızıza söz verinceye kadar kamptan ayrı tutulduk.

Biz bir süre bu sözü vermek istemedik. Fakat günler haftalara, haftalar aylara dönüşünce zamanın nasıl geçtiğini anlamaya başladık. Filozofça bir tevekkülle vaktin kayıp gittiğini seyre diyordum. Fakat zamanın yağlanmamış tekerlerine gidiyor ve bu yüzden zorluklara uğruyorduk. Her gün her gece pencereden ufka bakıyordum. Bazen evlerin damları arasında bir karga, havada bir uçurtma, bir kuş veya vurularak düşen bir güvercin görüyordum. Geceleyin gökyüzünü yıldızlar kaplıyordu. Burada

ömrümde vahşi bir hayvanı esir tutmamaya yemin ettim. Bizim için güneş karşığı duvara ışık ve gölge veren bir sinema projektörüydü. Ben bu güneşin altında yürüyemiyordum. Demir parmaklıklardan bakarak, dalları görünen bir ağacın arasından sokağı görüyordum. Ağaç çiçeklenmiş ve yapraklanmıştı. Daha sonra bu ağaç sararmış ve yapraklarını dökmüştü, açık kollarını karlara açmıştı. Fakat hâlâ zaman geçmiyordu. Oturmaktan, yatmaktan, uyumaktan yorulmuştum.

Bütün düşünce, baharda akan suları, çimenlerin yeşilliğini görmek, altımda hareket eden atın nefes alışverişini duymak, hayat ve özgürlüğün darbelerine uğramak, şaşkınlığın yumuşak, sıcak kollarında uzun, derin, rüyasız bir uykuya dalmak... Bu esaret, canlı ölümlerin cehennemidir. Ben gerçekten kendimi ölmüş ve bilmeden cehenneme girmiş sanıyordum. Bunu yanı başımdaki odada oturan Roben Paul'e söyledim. Düşündü ve sonra: “Hayır, dedi, burası cehennem olamaz. Çünkü hayatımda bu halimize tekabül edecek bir kötülük yapmadım!”

Söz vermeyi reddetmemdeki ısrarımız sert bir inada dönmüş, Tükler de bizim inadımızdan bıkarak bizi kampa geri göndermişlerdi.

Osmanlı Devleti'nin düşüşü

Artık Türkler bize son derece serbestlik vermişlerdi. Daha önce ne kadar sıkı fıkı bir kontrole tabi idiysek şimdi de o derece başıboştuk. Kampın kumandanlığına ben geçtim. Mazlum Bey ile beraberindeki askerler hep tutuklanmışlardı. Bunların tutuklanmasının ardından görevini yerine getiren onbaşı kime başvuracağını kestiremediğinden her gün bana geliyor, ben de ona kırık dökük Türkçemle yazılı emirler veriyordum. Mazlum Bey yargılanmış, ben de yargılama sırasında hem davacı yerine geçmiş, hem de tercümanlık görevini yerine getirmiştım.

Özgürlüğümüz gittikçe artıyordu. Ara sıra şehrin diğer taraflarında bulunan esirlerimizle konuşabiliyorduk. Bunların Irak'taki durumlarını, bunlardan ve Hintlilerden nasıl binlercesinin savaşta telef olduklarını anladık. Türkler kendi askerlerine gösterdikleri muameleyi bizim esirlerimize de gösteriyor, bu yüzden adamlar sinek gibi ölüyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu, ölüm döşeğindeyken de bu adamlara nezaketle muamele ediyor ve onlara fazla özgürlük veriyordu. Fakat Kût'da yakalanan binlerce adamdan ancak birkaç yüz kişi kalmıştı. Belki bunlar dünya-

da en iyi muameleyi gören esirlerdi. Ancak Rusların Japonya’da gördükleri muamele, belki bu muameleye üstün gelirdi. Burada esirlerimiz kendi işlerini bizzat görüyor, firara teşebbüs ettikleri halde cezaya çarptılmıyor ve istedikleri gibi hareket ediyorlardı.

Subaylar ise daha müstesna bir muamele görmekteydiler. Fakat her şeye rağmen savaş esirlerinin hayatı korkunç zorluklarla doludur.

Etrafımızdaki demir zincir gevşiyor ve o gevşedikçe bizim moralimiz yükseliyordu. Birçok defalar kaçmaya teşebbüs ettik. Gece gündüz gizlice çalışarak ve elde edebileceğimiz haritaları inceleyerek, İngiltere’den gönderilen kitaplar içinde gizli yahut birbirinden ayrı posta kartları üzerinde çizili planları dikkate alarak kaçmaya hazırlanıyorduk. Kapıdan çıkmak kolay olduğu halde çevre çıplaklıktan olduğundan bu çıplaklık mükemmel bir engel teşkil ediyordu. Buradan kaçmak Kâbil’deki Afgan kabileleri arasından Hindistan’a kaçmak gibiydi.

Her tarafta Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalandığını gösteren belirtiler vardı. Artık gezip dolaşmakta olduğumuz şehirde herkes memnuniyetsizliğini açıktan açığa söylüyordu. Tepeler, kaçaklar ve eşkıya ile dolmuştu. Gıda maddeleri kıttı. Pahalılık o derece varmıştı ki ancak zenginler çay, şeker ve başka hayati ihtiyaçları sağlayabiliyorlardı. Muhafızlarımız azalmıştı. Sonucun yaklaşığını hissediyordum. Almanlar Türk müttefiklerini canlandırarak yeni teşebbüslere sevk etmek istemişlerdi. Türklerin Almanlarla çalışma ortaklığı yapmaları onların başarıları için o kadar gerekliydi ki 1917’de Kaiser, Osmanlı Padişahlığı’na resmi ziyarette bulunmuştu. Fakat Osmanlı Devleti’nin hayatı sona ermişti.

Kampta sıradan hayatımız devam ediyordu.

Bir kısmımız konserler düzenliyor, bir kısmımız ahırlarındaki öküzler gibi sonucu bekliyordu. İçimizde vahşileşenler, kendilerini kumara verenler yok değildi. İçimizden biri pokerde eşyasını ve bir aylığını tamamen kaybederek bir ay ekmek ve suyla yaşamaya katlanmıştı.

Osmanlı Devleti'ne sadık olmayan Araplar ve Rumlarla birlikte firara karar vermiştim. Hasta esirlerin değişimi için emir geldiği zaman ben bütün planlarımı hazırlamış bulunuyordum. Değişimin ayrıntılarını belirlemeye yardım etmiş ve esirleri uğurlamaya gitmiştim. İstasyonda dikkatim perdeleri çekilmiş, yanında bir muhafız bulunan bir vagona takılmıştı. Vagonun içine bakmama izin verildi. İçeride yüzleri bağlı kırk kadar Alman vardı. “İşte Faysal'ın Arapları tarafından yapılanlar” diyorlardı. Araplar, bunların gözlerini çıkarmışlar, kulaklarını kesmişler, vücutlarını harap etmişlerdi. Bu adamlar loşluk içinde, sağır ve kör oturuyorlardı.

İlk mübadele geçmişti. Bütün hastalar gittikten sonra mübadele için başka esirler istenilmişti. Ben, sakladığım kurtçukları yedim, kalem vurmaya, ben de feryat etmeye başladım. Bunun üzerine çok pişmiş yumurtalar yuttum. Sapsarı kesilmiştim. Sonradan doktora verilen biraz parayı takiben İzmir'e doğru trene bindim.

Savaşın pek haberim yoktu. Som, Verdon ve Hindenburg hattı benim için belirsiz ve anlamsız kelimelerdi. Dışarıda meydana gelen olayların mahiyeti ne olursa olsun, kesin olan şey, Türkiye'nin dağılmakta olduğuydu. İsteksiz, yıpranmış memleketi Almanlar sevk ediyorlardı. Fakat bunlar da şark cephelerinden yığın yığın geri dönüyorlardı.

İzmir'de de durum aynıydı. Türkler bizi memnun etmeye çalışıyorlardı. Serbest dolaşıyorduk. Şehrin dışındaki askerler isyana hazır dılar. Savaş daha fazla uzarsa ihtilâl kesindi. Almanlar geri çekiliyorlardı. Onlarla birlikte Türkiye'deki faaliyet ve sürükleyici güçler gidiyordu. Osmanlı Devleti'nin yapısı çatırıyor ve yıkılıyordu.

İzmir'de beklerken Bulgaristan mütareke istedi. Biz bir gemiye atladık, düşman denizaltılarına rastlamak korkusuyla zikzaklar yaparak Mısır'a gidiyorduk.

8

Mütarekenin ilk günleri

Oldukça güzel bir hava içinde İskenderiye'ye vardık. Sahile yanaştık. Bizi karşılamak için hiçbir hazırlık yoktu. Fakat esaret bize kendimize bakmayı öğretmiş, biz de kendimize hızla ev ve elbise bulmuştuk. Ben Türkiye'deyken Osmanlı Hükümeti'nin etkisizliğine güler ve İngiltere Hükümeti'nin yönetimini önerirdim. Oysa Mısır'da da basiretsizlik, kayıtsızlık ve zaafı karşılaştım.

Orada birkaç gün kalarak Erkan-ı Harbiye'de bildirimleri ve raporları okudum ve Fransız cephesine harekete hazırlandım.

Yanımda İzmir'deki işlerimizi düzenleyen bir Türk subay vardı. Onunla ikimiz başımıza birer fes giyerek İskenderiye sokaklarında ve çarşılarında iki Türk subayı gibi gezdik. Gündüzleri sırtındaki elbiseler dolayısıyla Türkçe konuşacak bir kimseye rastlayamıyordum. Geceleri İskenderiye halkının yarısı Türkçe konuşuyordu. Bunlar kahvehanelerde toplanıyor ve yeni haberler bekliyorlardı. Hepsisi de İngiltere'ye karşı düşmanlık gösteriyor ve eski günleri arıyordu.

Fakat biz gitme telaşındaydık. Bir gemiye atlayarak Tarento'daki İngiliz kampına gittik. Kamp çok kötü yönetiliyordu.

İtalya’da dolaşırken her tarafta düzensizlik, her tarafta çözülme görüyordum. Arkadaşlarımdan biri: “Biz Doğu’yu, Alplerden sonra geçeceğiz” dedi.

Simplon Tüneli’ne vardığımız zaman Almanların mütarekeyi imzaladıklarını haber aldık. Biz de tarumar olan Fransa’nın içinden seyahatimize devam ettik. Fransa’da savaşın bitişi kutlanırken biz merak ve arzuyla Dover Limanı’na vardık.

Ben kendimi 1913’de bıraktığım İngiltere’de değil fakat yabancı bir ülkede buldum. İngiltere, körü körüne müthiş bir kâbusa uğramış, şimdi de berrak bir sabaha uyanmıştı. Ben, âdeta bir “Rip van Winkle” idim. Olan biten hiçbir şeyden habirim yoktu. Ne Fransa’da meydana gelen savaşlardan, ne de asker arasında yaygınlaşan yeni kelimelerden haberim vardı. Ben başka bir dönemin adamıydım. Bildiğim İngiltere, sert ve ilkel-di. Burada büyük bir şevk, büyük ihtiraslar, muazzam mefkûreler egemendi. Bu düzeye varmak için koşuyordum. Savaş resimleri ile dolu kitapları, eski gazeteleri okuya okuya bitiremiyordum. Kaçırduğım yıllarda neler olduğunu anlamak için uğraşıyordum.

Aralık ortalarında Harbiye Nezareti’nde görev üstlendim. Bu memuriyet benim kişisel deneyimimi artırmıştı. Çünkü bütün durumu yüzlerce gözlemcinin gözüyle inceliyordum. İngiltere Irak’ı, Filistin’i, Kafkasya’yı ve Türkiye’nin bazı bölümlerini almış bulunuyordu. Herkes İngiltere’nin bütün bu ülkeleri yükselteceğine inanmıştı. Yeni dönem, muhteşem umutlarla doğuyordu.

Savaş makinesi halen bütün gücüyle işlemektedir. Fakat her İngiliz, evine barkına dönmek, dansına, kazancına kavuşmak için haykırıyordu. Savaş kazanıldığı için herkes görevinin son bulduğuna kanaat getirmişti. Fakat bu düşünüş, hastasını kanları akarken bırakarak çayını içmeye giden cerrahın hareketine benziyordu.

Büyük devletler tarumar olmuş ya da infilaka hazır parçalara ayrılmıştı. Dünya müttefikler tarafından birbirine eklenecek parçalarla dolmuştu. Fakat İngiltere halkı huzur ve barış, terhis

edilmek, evine yurduna dönmek istiyordu. Dünya sorunlarının çözümü, güçlü bir güvenliğe ihtiyaç duyuyordu. Oysa İngilizler bu fedakârlığı seçmeye hazırlanmamışlardı. Amerika, askerleriyle birlikte diplomatlarını da geriye çekmişti. Biz askerimizi çekmiş; fakat diplomatlarımızı büyük işler görmek üzere her tarafa göndermiştik. Ancak bunlar başarılı olamamışlar ve utanç verici bir duruma düşmüşlerdi.

İngiltere Harbiye'si yığın yığın sorunlar karşısındaydı. Oradaki idrak sahibi fakat pek parlak olmayan memurlar doğru dürüst bilgi toplamaya ve çok önemli sorunlar hakkında karar vermeye davet edilmişlerdi. Ayrıca bunlar, yarısı fıkır fıkır kaynamakta olan dünyayı yöneteceklerdi. Bunlar etrafında birçok uzmanlar ve ilgili şahsiyetler toplanmıştı. Elllerinde baştanbaşa yanlış haritalar vardı. Haritalar ve ilânlarla propaganda başlamıştı. Bunlar çok güzel basılıyor ve çok belgeli görünüyordu. Bunlar çok adi kanıtları güçlendirmek için ortaya konulmuştu. İleri atılacak her hareket, savaşın baskısıyla imzalanan anlaşmalarla geri kalıyordu. Bu anlaşmaların çoğu birbirine aykırıydı. Bu durum, üzüntü verici görünüyordu.

Paris Konferans'ı açıldığı zaman hiçbir kimse onun hedefinden, toplanmasının nedeninden haberli değildi. Bütün dünya milletleri birden konuşuyorlardı. Zaman geçtikçe her bir yönde ve beklenilmeyen yerlerde savaşın başıboş bıraktığı müthiş kör güçler görünerek tehdit edici bir durum alıyordu. Bunlara karşı gelmek kolay değildi. Ordular terhisle küçülüyordu. Faaliyet ve ülkücülük ölüyor ve milletleri yorgun bir halde bırakıyordu.

Türkiye'de kazanılan başarı kesindi. Türkiye harap ve yorgun bir halde yere serilmişti. Herhangi barış şartları ona kolaylıkla kabul ettirilebilirdi. Yalnız uzakta, Anadolu'da 9. Kafkas ordusu yenilmemiş olsa da teslim olmaya yakın bir durum almıştı. Türkiye hareketsiz duruyor, mukadderatını bekliyordu. İngilizleri Türklere karşı düşmanca duygularla dolu görmüştüm. Ancak bazı uzmanlar ve bazı taraftarlar Türkler lehinde idare-i

kelâm ediyorlardı. İngilizlerin çoğu Türklere düşmandılar. Kilseler Hristiyanların katliama uğradıklarını söylüyorlar, serbest kiliseler Ayasofya'nın tekrar kilise yapılmasını ve Türklerin Avrupa'dan kovulmaları gerektiğini ileri sürüyorlardı. Din etkisi altında bulunmayanlar da Türklere düşmandılar. Türkiye'nin hayatına son vermek üzere birleşmişti. Lloyd George, bu düşüncenin bayraktarıydı.

Bununla birlikte Türkiye hakkında verilecek karar Paris Konferansı'na aitti. Konferansın çözeceği sorunlar o kadar çok, o kadar karışık, o kadar sayısızdı ki, bunların karşısında Türkiye ihmal olunmuştu. Çünkü Türkiye meselesi önemsiz sayılıyor, yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun parça parça olacağı kaçınılmaz görülüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı kolayca süpürüleceği için daha önemli, daha zorunlu sorunlar onun önüne geçiriliyordu.

Bu sorunun ertelenmesinde tehlike vardı. Yavaş yavaş birçok meseleler kendi kendine çözülmekte ve düzeltilmekteydi.

İlk darbe İtalyanların 29 Mart 1919'da Güneybatı Anadolu'ya asker çıkarmalarıydı. Müttefiklerin protestolarına rağmen İtalyanlar Anadolu'yu hızla işgale devam ediyorlardı.

İtalyanların belirli, açık bir siyaseti vardı. Amacı Yakındoğu'da Avusturya'nın yerini almaktı. İtalyanlar Avusturyalıların bankalarını ve gemilerini almışlardı. Kendilerine 1915'te Saint Jean de Maurienne Konferansında İzmir vaat edilmişti. Dolayısıyla onu elde etmek istiyorlardı. İtalyanlar, ilhak lehindeydiler. Her yıl yüz binlerce İtalyan, İtalya'dan göç ediyordu. Anadolu'nun toprağı ve iklimi bunlar için oldukça uygundu. İtalya Hükümeti çiftçileri Anadolu'ya bölük bölük göndermek ve İtalya'yı muazzam bir devlet ve bir imparatorluk yapmak istiyordu.

Fransa ile İngiltere arasında gerginlik başlamıştı. Fransa, Sykes-Picot Anlaşmasına rağmen Kilikya'dan uzaklaştırıldığını ve İstanbul'dan da uzaklaştığını sanıyordu.

Ani bir hareketle Yakındoğu sorununu çözmek mümkündü. Fakat erteleme durumunda tehlikeler doğardı.

9

1919'da Merkezî Avrupa, İtalya ve Atina

1919 yılının Nisan'ında tekrar İstanbul'a hareket ettim. Merkezî Avrupa'da zorlukla ve oldukça ağır bir biçimde seyahat edebilmiştim. İngiltere heyecanla, dansla, hayatın bütün zevkleriyle ağzına kadar doluydu. Askerler, cepleri parayla dolu gelmişlerdi. Bunlar geleceği düşünmüyorlardı.

Fakat Avrupa kıtasında her sistem, her kuruluş yıkılmıştı. Her tarafta karışıklık, açlık ve üzüntü egemendi. Açlık ve Bolşeviklik iki kardeştiler. Bunların ikisi, birbirleriyle yarışıyorlardı. İsviçre'de vadiler ilkbaharı ve gıda maddelerini terennüm eden akımlarla doluydu. Alp Dağları'nı geçtikten sonra bereket ve bolluk vaadleriyle karşılaştık. Herkes gıda ve huzura muhtaçtı. Galiplerden olan İtalya'da derin siyasî ihtilâller, grevler ve anlaşmazlıklar egemendi.

Bağlar ve tarlalar, kırmızı çatılı köyler, Adriyatik sahili boyunca kayalar, zeytinlikler arasından geçiyorduk. Şurada burada kıvılcık bayraklar görünüyordu. Çeşitli istasyonlarda Lenin'in resmi asılıydı. İhtilal hazırды ve infilak etmek üzereydi. Zayıf ve soğuk medeniyet kıvılcık anarşi ile karşı karşıyaydı.

Taranto'dan bir gemiye binerek İtalya çizmesinin topuğunu geçtik, Korfu Adasına uğrayarak Korfu şehri önünde durduk.

Buradan yolumuza devam ederek İtalya'yı Sifalonya'dan (Kefalonya) ayıran dar bir boğazdan geçtik ve Misolonci'yi (Missolonghi) solumuzda bıraktık. Patras'ta bir müddet kaldık.

Bu denizler, günün ve gecenin her saatinde güzelliklerle doludur. Korfu'da fecrin ihtişamını seyrettik. Şehir, yeni doğan güneşin parmaklarıyla altına çevriliyordu. Büyük şairlerle, büyük olaylarla tanınmış yerler görüyorduk. Buralarda yer, gök ve deniz renk ve güzellik bakımından pek zengindir. O kadar ki Homer'in cümleleri çok hafif geliyordu. Her büyük güzelliğin değişmez bir gereği olan tanımlanmaz hüznün bunlarda da vardı.

Gemimiz Korint kanalını geçti; Attika sahillerini etekledi, Salamis adasının etrafını dolaştı ve Pire'ye vardı. Oradan bir otomobille Atina'ya gittim.

Bu kadar muhteşem bir çevre içinde modern Atina şehri çok süflidir. Şehrin tepesinde benzersiz güzelliğiyle akropol duruyordu. Şehir hayatıyet, faaliyet ve galibiyetle sarhoştı. Yunanistan büyümek için uğraşıyordu. Fakat Yunanistan'a ne kadar dikkat edersem, onun büyüklüğüne daha az inanıyordum. Yunanistan kolaylıkla sönen köpüklerle yaşıyordu.

Burada teşkilat yapmak kudreti, idare etmek yeteneği yoktu. Sözler fiillerden pek çoktu. Yunanlıların gösterdikleri bütün canlılığa rağmen Türklerden daha iyi bir halde olmadıklarını görüyorum. Yunan hapishanelerini ziyaret ettim. Onların İstanbul hapishaneleri kadar dolu olduklarını gördüm. Patras hapishaneleri siyasî suçlularla taşıyordu. Bunlar yeraltında ve taş üzerinde yatıyorlardı. Mahpuslar güneş yüzü görmüyordu. Bunların gıdaları da demir çubuk arasından veriliyordu.

Deniz yoluyla Selanik'e giderek orada başka bir gemi bekliyordum. Çünkü Balkan demiryollarına binmeye imkân yoktu. Selanik askerlerle doluydu. Yunan süvarileri, Türk mahallesindeki camileri ahır edinmişlerdi. Şehir etrafındaki kamplar-

da Bulgar esirleri pek kötü ve perişan bir haldeydiler. Vaktiyle parlak bir liman olan Selanik harap olmuştu. Selanik'te kalan Türkler, Türkiye'de kalan Ermeniler kadar dehşet içindeydiler. Buradaki insanların, gerek Türk, gerek Hıristiyanların idare yeteneğine sahip olmadıkları anlaşılıyor.

Şehrin tepesinde Yedikule adıyla tanınan taş kalesi duruyordu. Burası bir hapis haneye çevrilmişti. Kalenin avlusunda tahta bölmeler vardı. Zemin çamurdu ve buraları mahpuslarla doluydu. Buraya nöbetçilerle birlikte çıktım. Aşağıda bahçeler ve ağaçlar ortasında kırmızı çatılı köşkler vardı. Buradan yukarıya gül kokularıyla beraber ağaçların tepelerini hissişirdatan deniz rüzgârı geliyordu. Daha geride sakın ve mavi liman, ötede tepeleri karlı dağlar görünüyordu.

Kalenin içine baktım. Karanlık ve soğuktu. Onun içindeki korkunç tekdüzeliği hissediyordum. Kalede 700 kadar mahpus vardı ki bunlar siyasi nedenlerden dolayı buraya tıklmışlardı. Bunların bir kısmı bölmeler içinde adım atıyordu. Birisi bölmeye çok yaklaştığı için nöbetçinin dayağına maruz kalmıştı. Pisliğin kokusu, leş kokusu gibi, ağır ve hastalandırıcı bir haldeydi. Gökte büyük bir kuş tembel tembel uçuyordu. Aklıma Afyonkarahisar günleri geldi. Savaş cinnetine, siyaset rezaletlerine, insanların canavar gibi kilitlenmelerine karşı içimden isyan duydum.

Selanik'ten ayrıldığıma memnundum. Askerlerimiz İstanbul'a gitmişlerdi. Geri kalanlar gitmek üzere hazırlanıyorlardı. Selanik'ten ayrıldığımdan dolayı üzüntülü değildim. O dağ başındaki mahpuslar ve perişan haldeki Bulgarların hatırası beni üzüyordu.

10

İstanbul'da...

Şafak sökerken gemimiz Çanakkale Boğazı'ndan geçiyordu. Hemen güverteye çıktım. Kayalık sahillere tehditkâr duruyordu. Son günlerin harareti taşlık vadileri ısıtmıştı. Şurada burada henüz uyanan yorgun köyler görünüyordu.

Güneş sağımızda çıkarken Marmara Denizi'ne giriyorduk. Bu bahar sabahında deniz, muhteşem bir mavilik içindeydi. Marmara Adaları uzaktan tepeleri altına boyanmış birer inci gibiydiler. Önümüzde İstanbul parıl parıl parlıyordu.

Bu dakikada Dersaadet, minarelerden, camilerden, ağaçlar arasına yerleştirilmiş kırmızı kiremitli evlerden ibaretti. Bu evler eski padişah haremelerinin bulunduğu Sarayburnu'na kadar sarkıyordu. Daha ötede Haliç'in ayırdığı ve boğazın bitiştirmediği yerde Avrupalılar ve zenginlerle dolu olan Beyoğlu görünüyordu. Boğazın denize aktığı noktada olan Kızkulesi'nin önünde durduk. Her taraf gemiler ve kayıklarla doluydu. Burada beklerken İstanbul'a esir olarak gelişimi, perişan elbiselerle yürüdüğümü ve yanımda bir muhafız bulunduğunu hatırladım. Bu sefer muazzam bir zaferden sonra geliyor ve büyük bir istikbalin

umutlarıyla canlanmış bulunuyordum. Pasaportları kontrol eden müttefik subaylar gemiye geldiler. Fransızlar telaşlıydılar. Çünkü başka türlü hareket edemezlerdi. İtalyanlar, güzel bir kadın görmek umuduyla etrafa bakıyorlardı. Çünkü başka türlü hareket edemezler. İngiliz memur, herkesi çok sıkıyordu. İngiltere dışında pasaport usulünün bir kıymeti olup olmadığını bilmiyorum. Suçlular ve tehlikeli siyasiler izinsiz de kaçıyorlar. Pasaport olsa olsa zayıf akıllıları ve aptalları tutuyor.

Köprüye çıkarak Galata'ya, İstanbul'un hay huyuna daldık. Tramvaylar gidip geliyor, türlü türlü otomobiller tehlikeli sokaklarda koşuyorlardı. Yaysız arabalar gacırtılarla gidiyordu. Mandalar, arabacıların yaygaraları arasında arabaları çekiyorlardı. Kaldırımlar ve yollar, hiçbir kurala riayet etmeyen kalabalıklarla doluydu. Şurada burada güzel bir kız, boyalı bir kadın ve bunlara söz atan adamlar vardı. Herkes çok sigara içmiş, açık havada yatmış gibi zayıf ve hastaydı. Her tipten insanlar, çeşitli dillerle konuşuyorlardı. Uzun sakallı Ermeni papazlar, sırtlarında soluk cüppeler, başlarında silindir şapkalarla geziyorlardı. Rum papazların başlarında kenarsız silindir şapkalar vardı. Cüppelerinin eteklerinden kirli ayakkabıları görünüyordu. Hocalar sarıklı, Türklerle Fransa'nın sömürge askerleri fesliydiler. Bunlar, beyler, paşalar, efendilerdi. İçlerinde Londra'daki gibi şapkahılar, Tahran ve Tiflis'teki gibi kalpaklılar vardı. Peçeli kadınlar ve şapkalı kadınlar görünüyordu. Seyyar satıcılar ve dilenciler çoktu. Bazıları sokak ortasında durarak lakırdıya dalıyor yahut sigara dumanlıyorlardı. Diğerleri insanı dirsekleyerek, dar kaldırımdan sayısız tekerleklerin arasına atıyorlardı. Her tarafta gürültü, patırtı, uğultu vardı. Fakat bütün bu hareketin bir hedefi yoktu. Bu hareketle Londra'daki bir amaca yönelik hareket arasında ortak bir nokta yoktu.

Beyoğlu'na yaya çıkmaya karar verdiğim için pişman oldum. Çünkü yol çok dikti. Kaldırım çok bozuktu. Telaşlı ve hızlı insanlar beni itip kakıyorlardı. Zarif ve füsunkâr kadın dirsekleri

ve ince kemikleri vücuduma batıyordu. Fakat sonunda Glavani Sokağı'ndaki ikametgâhıma ulaştım.

Bu akşam İstanbul'da geçirdiğim ilk gece aklıma geldi. Güneş ortalığı bir fırına döndürmüştü. Sokak, satıcıların gürültüleriyle doluydu. Karşıda uygunsuz kadınlar teneke üzerinde piyano çalarak bahriyelileri içmeye davet ediyorlardı.

Uyuyamıyordum. Erkenden Tepebaşı bahçesine çıktım. Burada bir kabare vardır. Dün gece burada birkaç saat geçirerek sayısız sigara, müthiş bir şekilde pahalı şampanyalar, siyah kahve içip orta yaşlı ve pek boyalı kadınların sahnedeki hareketlerini seyretmiştim. İstanbul'un gece hayatı bundan ibarettir. Sabahleyin şehir ve Haliç derin bir sis tabakası altındadır. Karadeniz'den esen sabah havası sisin ilk tabakasını yırtıyor, yavaş yavaş, minarelerle sayısız camilerin kubbeleri sis denizinde gümüşten birer ada gibi parlıyor.

Zaman geçirmeden askerî atâşe sıfatıyla elçilikte çalışmaya başladım. Hayatım yine seyahatle doldu. Osmanlı İmparatorluğu tamamıyla yıkılmıştı. Onun geniş ülkeleri tarumar olmuştu. İmparatorluğa bağlı olan milletler, ani özgürlükle gürlemiş ve vahşileşmişti. Türkler çok bitkindiler, tam bir sükûnetle akıbetlerini bekliyorlardı. Bu sırada Türkler kendilerine teklif olunacak barış şartlarını, hiç mukavemet göstermeden kabul ediyorlardı. Yakınoğu'da ve Ortadoğu'da istikrar ve barış vardı. İngilizler her tarafa kollarını uzatmışlar, Batum ve Kafkasların ötesi, Kuzey İran, Basra ve Kudüs arasındaki yöreleri tutuyorlardı. Ancak Anadolu'nun doğusunda bazı isyan çalkantıları vardı. Burada yenilgiye uğramayan 9. Türk ordusu silahını teslim etmiyordu. Bu taraftan Rusya'nın bir müdahalede bulunması gibi bir tehlike beklenebilirdi. Bu dakikalarda İngilizler bütün dünyaya hâkim olmanın zevkini tattılar. Müttefiklerin nüfuzu müthişti. Bütün doğuyu içine alıyordu. Rusya'nın tutulması ve Osmanlı Devleti'nin düşüşü gerçi ortalığı temizlemiş fakat karara bağlanacak çok büyük sorunlar bırakmıştı. Nice memleketler eskiden

bağlı olduğu hükümetten ayrılarak parça parça olmuştu. Eski sistemin enkazı yeni bir sistem olmak için faaliyet bekliyordu.

Harbiye Nezareti'nde olduğu gibi elçiliğin koridorları da uzmanlar ve ilgililerle doluydu. Bunlar Gürcistan, Azerbaycan, İzmir, Pontus, Ermenistan ve Filistin'den gelmişlerdi. Bunların elinde yalanlarla dolu bir sürü haritalar vardı. Fakat hepsi de müttefiklerin bir işaretiyle ve birkaç sözüyle her istediklerinin olmasını, geleceklerinin belirlenmesini bekliyorlardı. Londra'da rastladığım tepki titreyişi henüz Türkiye'de duyulmuyordu. Herkes konferansın imzalanmasını beklediği halde Paris'te daha acele sorunlarla uğraşıyordu.

Durumu düzeltmek umudu, zamanın kanatları üzerinde uçup gidiyordu. Yavaş yavaş müttefiklerin gücü zayıflıyor, çünkü ordular terhisle küçülüyordu. Askerî güçler birbiri ardınca çekildikçe yeni ülkeler kendi haline bırakılıyordu. Müttefikler kendi aralarında kavga etmekteydiler. Bunların her biri kendi millî çıkarları adına dövüşüyordu. Bir aralık müttefikler bütün dünya için şartlar düşünüyorlardı. Fakat Paris Konferansı'nda uyumsuzluk hararetlenince verilen her karar birbirine rakip olan çıkarları birbirine uydurmaktan ibaret oluyordu. Tepkinin buz gibi eli, yeni bir dünya kurmak umudunu tarumar etmiş, milletler gerçeğin tamamen tozlanmış yüzüyle karşılaşmıştı.

Fakat Yakındoğu sorunları çözülmemişti. Her yeni ülke, olayların baskısı altında kendini kurtarmaya çalışıyordu.

İstanbul'da müttefikler yönetimi, birkaç haftalık süre için kurulmuştu. Olağanüstü komiser Akdeniz deniz kuvvetleri kumandanıydı. Onun başkanlığı altında karışık bir Erkan-ı Harbiye bulunuyordu. Makedonya'da kumandanlık eden General Franchet d'Esperey, karada başkumandanlık görevini yapıyordu. Onun emri altında olan İngiliz generali Sir George Milne idi. Kendisi aynı zamanda Karadeniz Ordusu adı verilen bir kuvvetin bağımsız kumandanıydı; aslında bütün bu kuvvet Fransız başkumandanı da içinde olmak üzere İstanbul mıntkası Müttefikler ku-

mandanının yönetimindeydi. Bu kumandan General Sir Henry Wilson'un elindeydi. Fransız kumandanlarıyla İngiliz kumandanları arasındaki ilişki çok iyi değildi. Aslında şu birkaç satırlık açıklamalarımız durumun pratik olmaktan ne derece uzak olduğunu göstermeye yeterlidir. Müttefikler arasında ortak bir siyaset, ya da ortak bir duygu olmadığı gibi, kuvvetler veya askerler arasında da bir uyum yoktu.

İngilizlere gelince, onların da kararlaştırılmış bir siyasetle ri olmadığı için, ilk on iki ay içinde genel bir siyaset çizilmemiş, ancak olağanüstü komisere gelecekteki kararlar üzerinde etki yapacak herhangi bir karışıklığa imkân bırakmaması tavsiye olunmuştu. Sonuç faciaydı. Çünkü olağanüstü komiserler birbirini kıskançlıkla gözetlemekten ve hiçbirinin özel bir ayrıcalık kazanmadığına dikkat etmekten başka bir şey yapmıyorlardı.

Bütün Yakındoğu yeniden varlık kazanmak işlemini bekliyordu. Fakat müttefikler bir şey yapmıyordu. Bunların bütün kararları olumsuzdu. Önemsiz zorluklar hükümetlere sunuluyor, bunlarla ilgili verilen kararlarda genel bir siyaset eseri görünmüyordu.

Elçiliğin görevi, ondan yardım isteyen sayısız ziyaretçilerle kesin bir işe girmemektir.

Zamanımız atalet içinde geçiyordu. Eldeki meselelerin biri bile çözülemiyordu. Yeni karışımlar ortaya çıkıyor, kesin tehlikeler baş gösteriyordu. Meseleyi sağlam bir çözüme bağlamak için akla gelen altın fırsat kaçmıştı.

İstanbul şehri 1916'dan beri çok az değişmişti. Yalnız Almanların yerine müttefikler gelmişlerdi. Eski hapishaneye uğradım. Cemal Bey gitmişti. Fakat memurlar ve nöbetçiler her zamanki gibi terbiyeliydiler. Mazlum Bey bir tarafta mahpus-tu. Fakat onu görmeye cesaretim yoktu. Görecek olursam onu mutlaka vururdum. Burada, merkezde bile çöküş vardı. Harbiye Nezareti'nin kapısı kırık çatlak bir haldeydi. Büyük avluda sazlar bitiyordu. Sanki burada hiçbir asker talim görmemişti.

İstanbul'da dolaşırken gözlerim Anadolu'da tanıdığım dinç Türk'ü arıyordu, o Türk İstanbul'da yoktu. Daha sonra anladım ki İstanbul'da Türk yok, Levanten var. Anadolu'da 7 milyon cahil Türk köylüsü vardır (!). Bunlar, kuvvetli, namuslu, çalışkan insanlardır. Fakat bunlar tahsil gördüler mi nedense ancak yüzeysel şeylerle uğraşıyor ve Levantenleşiyorlar.

İstanbul, Levantenliğin merkezidir. Burası, Doğu ve Batı'nın birleştiği noktadır. Ne yazık ki Doğu ve Batı kötü birleşiyorlar. Bunlar birbirlerini iyice temsil edemiyorlar. Batı, kendini Doğu'ya yüklüyor. Dolayısıyla iki yoldan biri seçilecektir. Ya Doğu Batı'nın medeniyetini kabul etmeli ve baştanbaşa Levanten olmalı, ya da Batı medeniyetini tümüyle reddederek ona isyan etmelidir. Doğu, Batı medeniyetinin ruhuna değil, fakat maddi sonuçlarına, otomobillerine, eğlencelerine ve her şeyden fazla gücüne ve konforuna saygı gösteriyor.

Bizzat İstanbul şehri bir yarıdır. Burada büyük ülküler ve ilhamlar yoktur. Burası kirli sokaklarda yaşayan sıradan insanların şehridir. Burası entrika, desise, rezalet, hile, korkaklık merkezi, hain erkekler ve namussuz kadınlar şehridir. En küçük meseleler üzerinde en büyük entrikalar döner. Burada büyük bir düşünce, büyük bir seciye, bir hareket, erdem veya devamlı bir çalışma yoktur. Bunlara bir de her etkili faaliyeti imha eden teslimiyeti eklerseniz İstanbul'un zihniyeti meydana çıkar.

İstanbul, onu görenlerin ruhunu tahrip etmiştir. Bununla birlikte İstanbul çok güzeldir. Maslak tepeleri, hızlı ve yeşil akımyıla Belgrat Ormanı'nın gölgeli vadileri, Marmara'nın derin maviliği, tepeleri birbirine yıkılan Anadolu dağları, İstanbul için nefis bir çerçeve oluşturuyor. Füsunkâr denizlerden, füsunkâr tepelerden oluşan kemerle kuşanan, muhteşem günbatımlarıyla aydınlanan İstanbul, insan yaratılışının sevmediği her şeyin mahşeri olan bir yataklıktır da. İstanbul uzaktan insanın hayalini okşar. Bu şehir, camileriyle, minareleriyle, hamamlarıyla, nefis evleriyle bir sanatkâr için doğurgan bir zevk kaynağıdır. Zeki bir adam

İstanbul hakkında şu sözleri söylemişti: İstanbul, bir bütün olarak güzeldir. Fakat ona parça parça bakacak olursanız karşınızda delik deşik bir yığın bulursunuz.

İstanbul'a birçok insanlar gelmiş, bu şehir onların kalbine dolanmış ve bunlar yurtlarına döndükleri zaman günlerini onun hasretiyle geçirmişlerdir.

11

Yunan Haçlısı

Osmanlı İmparatorluğu ortadan kalkmıştı. Bu devlet merkezden yönetiliyordu. Devletin bütün ülkeleri bu merkezin etrafında toplanıyordu. Müttefikler bu merkezi tahrip ettiler. Artık bu merkez çökük ve haraptı. Onun yerine bağımsızlıklar verilmesi gerekiyordu. Bir aralık müttefik güçleri bu kırık dökük parçaları bir araya getiriyordu. Fakat bu kuvvetlerin oluşturduğu bağ da yavaş yavaş gevşiyor ve kırılıyordu. Yeni milletler kendilerini düşmanla çevrili görüyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türklere kalan şey, cansızdı. Barış konferansının kötü düşünülmüş bir hareketi bu cansız şeye yeni bir can verdi. 1919 yılının 15 Mayıs'ında Yunanlılar yüksek meclisin emriyle İzmir'e çıkmışlar ve bu sahayı işgal etmişlerdi.

Bu olayın öncülleri, Paris Konferansı'nın ne gibi şartlar altında çalıştığını gösterir.

Savaşın zor yıllarında yeni müttefikler kazanmak için gizli anlaşmalar imzalanmıştı. İtalya'ya Anadolu'nun büyük kısımları söz verildi. Yunanistan'a Batı Trakya verildi. İstanbul Rusya'ya verilmişti. Ortadoğu'nun önemli bir bölümü, Sykes-Picot sözleşmesiyle İngiltere ile Fransa arasında dağıtılmıştı. Araplara ve

Hristiyan azınlıklara birçok vaatlerde bulunulmuştu. Fakat barış zamanının girmesiyle savaşın hedefleri değişmişti. Yeni müttefikimiz Amerika, müttefikleri bağlayan anlaşmalara katılmamıştı. Amerikalılar yerel, milli düşmanlıklardan ve hırslardan yılmışlardı.

Gizli anlaşmaların birçok maddeleri çelişkili olduğu için mesele büsbütün karışıyordu.

İtalyanlar, Güneybatı Anadolu'yu ilhak için istedikleri desteği temin edememişlerdi. İngiltere ile Fransa, İtalya'ya Saint Jean Maurienne'de verdikleri vaatlerini yerine getirmek istemiyorlardı.

İtalyanlar işin sözden daha iyi olduğunu anlayarak işe başladılar ve askerleriyle, okullarıyla, tüccarlarıyla Güney Anadolu'ya giderek hızla İzmir'e doğru genişlediler. Paris'teki Yunan delegeleri İzmir hakkındaki iddiaları için uğraşıyorlardı. Fransızlar ile İngilizler, Yunanlıların lehindeydiler. Amerikalı müşavirler, Yunanlıların arzusunu yerine getirmeyi kabul etmiyorlardı. Amerikalılara göre Anadolu bir bütün olarak göz önüne alındığı zaman İzmir onlara lâzımdır. Çünkü İzmir, Anadolu'nun dünyaya bakan penceresi ve kapısıdır. Bu işle uğraşan heyetler anlaşamıyorlardı. Yunanlılarla İtalyanlar her noktada anlaşmazlık halindeydiler.

Olaylar, ani bir hızla trajedi halini aldı. Sinyor Orlando ile Amerika Cumhurbaşkanı Wilson Paris'te Feyuma meselesi üzerinde kavga etmişlerdi. Orlando ile bütün İtalyanlar konferansı terk ettiler. Paris'te Yunanlıların tarafında olan güçlü bir parti vardı. Bunlar kozlarını ustalıkla kullanıyorlardı. Venizelos, bir yığın telgraf göstererek İzmir'de Rumların Türkler tarafından toplu kıyıma uğratılmakta olduklarını ileri sürdü. Bunun aslı astarı yoktu. Venizelos'un emri altında çalışanlar mükemmel fakat asılsız haritalar göstererek İzmir'de ve İzmir yöresinde Rumların çoğunluk oluşturduklarını iddia ediyorlardı. Büyük güçler, İtalya'nın bu yöreyi işgal etmelerini istemiyorlardı. Bunun için

Sinyor Orlando'nun geri dönmesi konusunda girişimlerde bulundular. Orlando gelmiş, fakat geç kalmıştı. Wilson danışmanlarıyla görüşmeden Lloyd George ve Clemenceau ile karar vererek Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri için emir vermişlerdi. Bu emirden maksat Türkleri cezalandırmak değil, fakat İtalyanlara karşı koymaktı.

Bu küçük kıvılcımdan büyük ve müthiş bir yangın çıktı. Yunanlılar, Müttefiklerin himayeleri altında geldiler. Yunanlıların işgali, İzmir valisine Müttefikler işgali olarak bildirildi. Yunanlılar karaya çıkar çıkmaz katliama başladılar. Rıhtıma çok yakın olan İngiliz donanmasına hiçbir şeye karışmaması emredilmişti. İngiliz gemilerinin birkaç metre ilerisinde Yunan askerleri insanları öldürüyor ve türlü türlü faciaları işliyorlardı.

Yunanlılar İzmir'den katliamlar yaparak, yakarak, yağmalayarak, her yeri mahvederek Balkanlıların savaşta yaptığı gibi, ilerlediler. Türkler kaçıyorlardı. Memleketin gerisi muhacirlerle doldu. Yunanlılar belirlenen hattı geçmişler, fakat İzmir'i savunmak için gereği kadar arazi işgal etmişler, sonra kendilerini takviyeye başlamışlardı.

Bütün Türkiye'den yeni bir ruh doğdu: Türk milletinin ruhu. Daha önce de; Türkler, geniş ve birbirine zıt unsurlarla dolu ülkelerinde bir "millet" meydana getirmek istemişlerdi. 1908'de Abdülhamit istibdadını yıkan Genç Türkler, meşrutiyeti ilan etmişler, bu sayede herkes eşit olmuştu. Bunun ardından Genç Türkler, imparatorluğu Türkleştirmeye başladılar. Sonuç bir felaketti. Muazzam devletler ganimet için ellerini uzatmışlardı. Avusturya Bosna ve Hersek'i ilhak, Bulgaristan bağımsızlığını ilan, İtalyanlar Trablus ve Bingazi'yi işgal etmişler, İngilizlerle Fransızlar ekonomik zincirlerini ağırlaştırmışlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hristiyanlar Türk olmayı kabul etmediler. Buna karşı Türkler vücutlarındaki bu kanseri kesip atmak istediler. Türk düşmanları, Osmanlı İmparatorluğu'nun zaafını hissettiklerinden, bunu Balkan Savaşları

izlemiş, sonunda Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nu yere sermişti.

Fakat Türkiye'de doğan milliyet düşüncesi, yaşadı. Türk miliyeti bir dil, bir din, bir kan esasına dayanıyordu.

Yunanlıların İzmir'i işgali onları tam bir yok oluşla tehdit ediyordu. Türkler, Dünya Savaşı yenilgisinin bezginliğinden derhal silkindiler. Çünkü yok edilmek üzereydiler. Türklerin arkasında bir Ermenistan'ın ortaya çıkarılması, sonra Rumlardan oluşan bir Pontus hükümetinin kurulması teklif olunuyordu. İleride İzmir tehlikesi kıpkızıl bir renkle belirmişti. Bundan başka devletler Türklerin geride kalan topraklarını da kontrol etmeye karar vermişlerdi. Türklerin tarihinde daha önce görüldüğü gibi, gerçek tehlike karşısında bütün Türkler ayağa kalktılar; yıkımdan kurtulmak için müthiş bir canlılıkla harekete geçtiler.

Türkler tarafından ilk olarak bazı birtakım tehditler duyuldu. 9. Kafkas Ordusu, silahlarını teslim etmekten kaçınıyordu. Erzurum'da, Konya'da ve İzmir yöresinde birtakım oluşumlar ortaya çıktı. Muhacirler silahlandırılıyordu. Tepeler, Yunanlılara hücum eden çetelerle doldu. Köylüler silah altına alınıyorlardı. Hıristiyanlar, müttefiklerin emriyle silahlarını vermişlerdi. Fakat Türkler birdenbire birçok silahlar bulmuşlardı. Müttefikler Türklerin silahlarını toplamayı ihmal ediyorlardı. Bu konu hakkında ileri sürülen düşünceler çok garipti. Yüksek rütbeli bir Erkan-ı Harp, Rumların silahlarını toplamadan Yunanlıların silahlarını toplamayı adalete aykırı görüyorlardı. Bir kıtaya kumanda eden diğer bir subay, Anadolu'dan geri çekilmek için emir almış ve yanında Türk kumandanına teslim ettiği silah depolarına karşılık aldığı makbuzu getirmişti.

İstanbul'da meşhur Bahriyeli Rauf Bey resmî ve gayri resmî şekillerle protestolar hazırlıyor ve mukavemet göstermek için teşkilat oluşturunuyordu. Hocalar ve mutaassıplar her tarafta mitingler düzenliyorlardı. Yapılan mitinglerde şiddetli nutuklar atılıyordu.

20 Mayıs'ta İstanbul Belediyesi'nin önünde Halide Edip Hanım çok şiddetli bir konuşma yapmış, orada bulunan birkaç Fransız subayı da teşvik edici sözlerde bulunmuşlardı.

Anadolu'nun üçra taraflarında birden bire birtakım teşkilatlar meydana gelmiş ve bir adam meydana çıkarak bütün duruma hâkim olmuştu.

Bu adam Mustafa Kemal'di. Kendisi, son derece faal, sert, hesaplı ve liyakatli bir Erkan-ı Harp subayıydı. İktidarını farklı cephelerde göstermişti.

Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı savaşı düzenleyen oydu. M. Kemal, Gelibolu'da Avustralya askerlerinin ilerlemesine engel olmuş ve Türkleri yenilgiden kurtarmıştı. Suriye'de Mustafa Kemal'e bir avuç dolusu perişan adam verilmiş, o da bunlarla Allenby'yi durdurmaya ve Halep'te yeni bir cephe meydana getirmeye çalışmıştı. Enver ile arkadaşları kaçtıktan sonra Mustafa Kemal memlekette kalmıştı. Onun askerler ve halk arasında nüfuzu çok büyüktü. Mustafa Kemal Anadolu'nun kuzey taraflarındaki ordunun müfettişliğine tayin olunmuş ve 1919 yılının Mart'ında hareket etmişti. Mustafa Kemal İstanbul'u terk ederken mukavemet hazırlamaya karar vermiş bulunuyordu. Yorgun halk barış, esenlik ve tarlaları ekip biçmek arzusunda olduğundan ilk başta Mustafa Kemal halk tarafından pek fazla kabul görmemişti. Fakat Yunanlıların İzmir'e asker çıkarmaları, Türkiye'nin kesin yok olma tehlikesine uğraması, bütün ülkede dolaşan nefret dalgası onun istediği fırsatı hazırladı. O da bunu değerlendirdi. Mustafa Kemal İstanbul'dan ve her taraftan yardım ve destek görüyordu. Eski Osmanlı İmparatorluğu ordusunun kalıntısından yeni bir kuvvet meydana getiren Mustafa Kemal, bu kuvveti geliştirdikçe onu Yunanlılara karşı sevk etti.

Bu ana kadar Türkler ihtiyatla hareket ediyorlardı. Müttefiklere karşı duygularını, onlara itaat etmemekle gösteriyorlardı. Karşı koyma girişimleri yerel ve dağınıktı. Yalnız Yunanlılara yakın, tehlikeli mıntikalarda etkiliydi. Burada bütün muhacirler

silahlanmışlardı, millî hareketin başındakiler Anadolu'nun doğu tarafındaki yetişilmez ve erişilmez noktalarına gitmişti. Sivas ve Erzurum'da teşkilata başlamışlardı. Bunlar her an müttefiklerin asker gönderip onlarla mücadele etmelerini bekliyorlardı.

Bu hareketle uğraşılacaksa ani bir hareket zorunluydu. İngiltere olağanüstü komiseri, harekete geçmek için defalarca telgrafla müracaat etti. Türkiye'nin biricik kurtuluş umudunun, mütarekenin maddelerini tatbik etmekte olduğunu gören Sadrazam, endişeye düştü ve durumla meşgul olmak için izin istedi. Müttefik hükümetler savaşın yankılarını hissediyorlardı. Hükümetler, her taraftan terhis istekleriyle bombardıman ediliyordu. Onun için yeni bir harekete geçmeye imkân yoktu. Müttefik hükümetler, bir harekete girişilmesi için emir verdiler, çünkü bu olayı padişahla tebaası arasında olan bir olay olarak gördüler. Fakat aynı zamanda padişahın durumuyla meşgul olmak üzere asker toplanmasına izin vermediler. Çünkü durumun tehlikesini takdir etmiyor ve kendi işleriyle meşgul bulunuyorlardı.

Çok geçmeden Müttefiklerin aleyhlerinde bir tür harekette bulunup bulunamayacaklarını anladılar ve Haziranın sonlarına doğru daha cesur bir biçimde ileri atıldılar. Aynı gayrinizamî askerlerin desteklediği nizami askerler; Yunanlıları sürekli olarak rahatsız ediyor, bazen şiddetli çatışmalara girişiyordu. Temmuz ayında, Erzurum'da Mustafa Kemal'in etrafında mükemmel bir teşkilat ortaya çıkmıştı. Dağınık kuvvetler derhal birleşti. Bu hareketi, güçlü kafalar idare ediyordu. Halkın kahramanlığı ve Yunanlılardan nefreti bu harekete yardımcı oluyordu. Ordu büyüdükçe büyüdü ve bir muhalefetle karşılaşmadı. Bu teşkilatla bu askeri kuvvetler, batıya doğru harekete geçti. Geride ancak Ermenistan'ın muhtemel saldırısına karşı duracak bir kuvvet bırakılmıştı.

Millî kuvvet 1919 yılının Aralık ayında demiryolu istasyonu olan Ankara'ya ulaştı ve yeni karargâhını orada kurdu. Sonra

demiryolu boyunca hareket ederek Eskişehir ve Konya'ya vardı. İngilizler her türlü karışıklıktan kaçınmak için emir aldıklarından çekildiler ve Türkler ilerlediler. O kadar ki 1920 yılının Nisanında bütün Anadolu milliyetçilerin, yani Mustafa Kemal'in liderliği altında toplanan Türklerin eline geçmişti. İlerideki gayrinizamiler, arkasında nizami teşkilat devam ediyor, para toplanıyor ve bir yönetim oluşuyordu.

Mustafa Kemal, bir devlet halini aldıktan sonra, İstanbul'daki hükümet gücünü yitirdi. Bütün Türkler Yunan işgali aleyhinde birleşmişlerdi. Fakat padişahla damadı Sadrazam Ferit hâlâ Türkiye'nin ancak mütareke şartlarına riayetle ve Müttefiklerin beğenilerini kazanmakla kurtulacağını sanıyorlardı. Mustafa Kemal ise Müttefiklere kesinlikle inanmıyordu. Onların Türkiye'yi yok etmeye karar verdiklerini görüyordu. Türkler kendilerini ancak kendi güçlü kollarıyla kurtarabilirdi. Mustafa Kemal şimdiden başarılı olmuştu. Müttefikler ona karşı çıkamıyorlardı. Yunanlılar kendi sahalarında idiler. Yunanlıların mezalimi Mustafa Kemal ile taraftarlarını en şiddetli nefretle dolduruyorlardı. Çünkü Yunanlılar eski tebaa sıfatıyla küçümseniyorlardı. Türkler, Yunanlıları üzerlerine gönderen Müttefiklerden de nefret etmekteydiler. Mustafa Kemal'e İstanbul'a dönmesi emredildiği zaman, bu emri reddetti. Damat Ferit, vahşice bir ihtiyardı. O da Mustafa Kemal'i ordudan azletti. İstanbul hükümetiyle Ankara hükümetinin arası açıldı. Bunun üzerine Damat Ferit düştü ve milliyetçiler İstanbul kabinesine de hâkim oldular. Çok geçmeden bunlar da düşmüşler, tekrar damat Ferit gelmişti.

Padişah ile Ferit, isyancıları terbiye için müttefiklere başvuruyor, fakat bu müracaatlar boşa gidiyordu. Bunlar milliyetçileri ürkütmek için Çerkesleri kullanmışlar ve bunların başına Ahmet Anzavur'u geçirmişlerdi. Ankara'yla İstanbul arasındaki ilişkiler tamamen kopmuştu. İstanbul gerçekte bir belediye derecesine inmiş, müttefiklerin gözetiminin değeri ortadan kalkmıştı.

Türk milliyetçileri güçlerini hissederek ve tarihlerinde birkaç kez varlıklarını kurtaran canlılığı göstererek 1920 yılının 28 Ocak'ında Millî Misaklarını ilân ettiler. Türk milliyetçileri böylece ne için mücadele ettiklerini belirleyerek neye mal olursa olsun Anadolu'yu, İstanbul'u ve Doğu Trakya'yı kurtarmaya yemin ettiler. Misak-ı Milli'nin ilanı Osmanlı saltanatının sönmesini ve Türk milletinin varlığını ilân etti. Müttefikler bu yeni milletin doğum ve kararlılığını anlamamışlar ve sonuçta bu güç, savunma durumundan saldırı durumuna geçerek kuvvetiyle iddialarını gerçekleştirmek yolunu tutmuştu.

Türk milliyetçilerinin başarısı onların gösterdikleri ani ve beklenmedik canlılığın eseri olmakla birlikte, ona birçok şartlar da yardım etmişti.

Yunanlılar İzmir'e çıktıktan sonra, İtalyanların mukaveme-tiyle karşılaşmışlardı. Yunanlılar ilerlerken, İtalyanlar da ilerliyorlardı. Sonunda bunlar birer rakip gibi karşı karşıya geldiler. 1919 yılının 2 Haziranında Çerkesköyü'nde İtalyan askerleriyle Yunan askerleri birbirine ateş açtı. Ancak çok basiretli hareket edildiği için Roma ile Atina arasındaki ilişkilerin kesilmesine imkân bırakılmamıştı. İtalyanlar üzgün ve kargın oldukları için Türk milliyetçilerini teşvik ettiler. İtalyanlar kendi sakalları-nı yakacak bir ateş üflediklerini çok geç anladılar. Bununla birlikte İtalyanlar, yangın saçaklara sarmadan çekildiler. İtalya'da çok önemli iç çekişmeler vardı. Herkes askerlerin terhisini istiyor ve ihtilal tehdidini savuruyordu. İtalya bir savaşa girmek-ten se çekilmeyi tercih etti ve ilhak etmek istediği toprakları bıraktı. Yalnız İtalyanlar çekilirken silah ve teçhizatlarını Türklere sattılar, Türkler bunları aylarca kullandılar.

Güneyden bu yardımı gören Türkler, kuzeyden de kendilerine yardım edecek kimseler buldular. Bolşevikler yavaş yavaş ilerledikleri ve karşı ihtilal yapan Denikin'i sürekli sürdük-leri için İngiliz askerleri Hazar Denizi ve Kafkasya yöresinden

çekilmişlerdi. İngilizlerin çekilişi Türkleri teşvik etmiş, kendilerine Moskova'dan malî destekler yapılmıştı. Müttefikler hem Türkiye'nin, hem Rusya'nın ortak düşmanlarıydılar.

Türk milliyetçileri bütün faaliyetlerini önce Yunanlılara karşı yönelttiler. Fakat Yunanlılar barış konferansının memurları konumunda bulunuyorlardı. Sonuçta Türklerin husumeti bütün müttefikleri içine aldı. Barış yüksek meclisi İstanbul olağanüstü komiseri ve itilaf kuvvetleri başkumandanı tarafından devamlı olarak aldığı telgraflara rağmen Türk millî hareketiyle pek az ilgileniyor ve ona karşı husumet gösteriyordu.

Ancak 1919 yılında durum anlaşılnca müttefikler arasında ki karşılıklı çekememe durumları herhangi bir harekete engel olmuştu. İtalyanlar Yunanlılarla bozuşarak Türklere yardım ediyorlardı. Ortak bir hareket için birbirine zıt hırsları uzlaştırmak gerekir. İngilizler çok inat gösteriyor, onların emrine uyanlar akılla uzlaşması mümkün olmayan hareketlerde bulunuyorlardı.

Bununla birlikte İngilizler uzlaşmayı korumak için birçok fedakârlıklarda bulunmaya hazırldılar. Fransızlar mütarekenin ilk günlerinden itibaren şüpheliydiler. Çünkü zaferin sağladığı nimetlerden yoksun edileceklerini sanıyorlardı. Yakın şarkta ortak bir düşman yoktu. Orada yalnız ölmüş birtakım teşkilatlar vardı ki bunların içinden çok kıymetli şeyler çıkarılabilirdi. Bunların çoğu İngilizlerin elindeydi. Bunun karşısında Fransızlar gözlerini dört açmışlar ve aldanmamaya karar vermişlerdi. İki yüz yıldan fazla bir zamandan beri İngilizlerle Fransızlar birbirlerine rakiptiler. Ortak bir düşman karşısında bulunmak tehlikesi onları bir süre için birleştirmiş, ikisi birden Almanya'yı ezmışlerdi. Fakat tehlike geçer geçmez 1913'te bıraktıkları yerden eski kavgalarına dönmüşlerdi. Dünya savaşı Yakındoğu'daki bütün zorluklara son verecekken Türkiye, birbirine tahakküm etmek isteyen rakipler için bir sahne olmuştu.

Mütarekenin imzasından bir hafta sonra Fransızlar, Türkiye'de ticarî kaynakları olan düşman tebaasına Fransız tabiiyeti

evrakı veriyorlardı. Olağanüstü komiser Mösyö de France ile müttefikler başkumandanı Franche de Sifre açıktan açığa İngiltere aleyhtarıydılar. Bunlar düşmana yardım ediyorlardı. Müttefikler olağanüstü komiserleri Enver Paşa'nın ailesine pasaport vermeyi reddettikleri halde, Fransızlar vermişlerdi. Olağanüstü komiser, İttihat ve Terakki'nin maliye bakanı Cavid'in tutuklanmasını emretmiş, Fransızlar onu Fransa'ya kaçırtmışlardı. 1919 Mayıs'ında Fransız subayları genel toplantılarda Yunanlıların İzmir işgali aleyhinde bulunuyor ve Türklerin karşı koymalarını teşvik ediyorlardı. 1919'dan itibaren Mösyö Picheon Türkiye veliahdı ile özel haberleşmeye girişerek Türkiye'nin arzularını yerine getirmeyi vaat etmişti.

İstanbul'da yayınlanan "Monitör" ve "İstanbul" gazeteleri, Fransızlardan yardım görerek, İngiltere aleyhinde yazılar yayınlıyorlardı. Afyonkarahisar'ında Fransız temsilcisi Binbaşı La Bonne, Ankara'da Miralay Monchin, İstanbul'da Fransız askerî ataşesi General Batalemis açıktan açığa Türklerle beraberlerdi.

Kısa bir süre için Fransızlar Yunanlıları kullandılar. Hatta 1920 yılının Haziranına kadar onları ilerlemeye ve Türkleri demiryolunun ötesine atmaya teşvik ettiler. Daha sonra Fransızlar Yunanlıları bıraktılar. İngilizlerin Yunanlıları himayelerine aldıkları ortaya çıktığından Fransızlar karşılık olarak Türk tarafı oldular ve 1921 yılının Ekimi'nde Mösyö Franklin Bouillon Fransa adına Ankara'da gizli bir anlaşma imzaladı. Maddeleri bakımından o kadar şerefsiz olmayan bu anlaşma, gizliliği bakımından şerefsizdi. Fransızlar Yunan güçlerine ilişkin Türklere bilgi veriyorlardı. Bunun sonucu, Çanakkale'de meydana gelen haince hareket gerçekleşmiş, Fransızlar 1922 yılının 22 Eylül'ünde Çanakkale'den çekilerek İngilizleri ilerleyen Türklere karşı yalnız bırakmışlardı.

Buna benzer sayısız olaylar meydana gelmişti. Saydıklarımız ancak onların birkaçıdır. Bu olaylar uzlaşmanın bir hayal olduğunu gösteriyordu. Fransa'da şüpheler kolaylıkla ortadan kalk-

maz. Uzlaşmaya rağmen İngiltere, Fransa'dan sömürgeler çalarak bir imparatorluk meydana getiren hileci bir canavar gibi gösteriliyordu. İngiltere kamuoyu eski rekabetleri unutmaya hevesli olduğu gibi Fransa'nın gerçeğe dayanan emellerinin tatmini-ne de taraftardı. İngilizler, harap olan Avrupa'nın ancak dayanışma sayesinde kurtulacağına inanıyorlardı. Fakat İngilizler bir karşılık görmüyorlardı. 1919 yılının sonlarından itibaren uzlaşma parçalanmaya başlamış, sonunda Fransızlar Türklere bütün kuvvetleriyle arka çıktıkları için İngilizler de yarım bir arzuyla Yunanlılara arka çıkmışlardı.

Yunanlılar başlangıçtan beri kötü bir durumdaydılar. Onların hedefleri büyüktü. Kaynakları sınırlı, fakat hırsları sonsuzdu. Yunanlılar Müttefiklerin yardımıyla bir Haçlı savaşı açmışlardı. Fakat bunlar sahili işgal ederek içeriye daldıkları zaman kendilerini çıplak bir ülkede gördüler. Müttefikler onları bırakmışlar, ara sıra onları boşaltmaya davet etmişlerdi. Yunanlılar ele geçirmek için özellikle kuvvetten başka bir sebep iddia edemeyecekleri yerleri ilhak etmek istiyorlardı. Fakat diğer taraftan vatanları için canla başla çarpışan bir milletle karşılaşmışlardı.

Yunanlılar Anadolu'daki vatandaşlarını kurtarmak teranesiyle dünyayı oyalıyorlardı. Gerçekte bu asılsız bir lakırdıdan ibaretti. Bunu açıklayacak bir olayı hatırlıyorum:

Bir gün Katalopolos, İngiltere elçiliğine gelmişti. İngiltere olağanüstü komiseri ona:

-Umuyorum ki ordularınız artık Anadolu'da daha fazla ilerleyemez. Çünkü ilerleyecek olursa Anadolu'daki Hıristiyanlar öldürülür, demişti.

Katalopolos şu cevabı verdi:

-Keşke bu katliam çabuk başlasa da ilerlemek için bir bahane bulsak!

O zaman birkaç hafta önce meydana gelen şu olayı hatırladım: Aydın'daki Yunanlılar Türk askerlerinden korkarak çekilen

Yunan askerleriyle birlikte yola dökülmüşlerdi. Fakat Yunan kumandanı bunları geriye kovmuştu. Çünkü bunların öldürülerek Yunanlıların ilerlemesine bir neden oluşturmalarını istiyordu.

Yunanistan'da durum sarsıntılıydı. Yunanlılar savaşın uzamasından, özgürlüklerinin bastırılmasından bıkmışlardı. 1919'da Venizelos yüksek meclise başvurarak Yunanistan'ın İzmir'i korumak için büyük bir ordu bulundurmaya devam edemeyeceğini bildirdi.

Müttefiklerin anlaşmazlıkları, meşguliyetleri, askerî bir harekete girişmeye imkân bulamamaları, Türklerin zafer kazanmalarına yardım ediyordu. Türkler çeşitli dostlar bulmuşlardı. Orta Asya ve Buhara, Semerkant ve Afganistan birtakım ihtilaller meydana getirmek üzere kımıldanıyordu.

İngilizlerin Hazar Denizi'nden çekilmeleri, Anadolu'dan çıkıp gitmeleri, İran'a hareket edememeleri, Hindistan'da zaaf-ları birçok nedenleri teşvik etmiş ve bunları isyana yöneltmişti. Kürtler, Ermeni hükümeti oluşturulmasından olağanüstü derecede gücenmişlerdi. 1919'da Kürtler Irak adına bir tehlike oluşturuyorlardı. Nahcivan Tatarları, Emir Faysal ve Araplar memnun değildiler. Mustafa Kemal, büyük bir ustalıkla her yerde memnuniyetsizlik meydana getiriyor, mukavemet umudunu güçlendiriyordu. Bütün memnuniyetsizlerin gözlerini Ankara'ya çeviriyordu.

Türk milleti bir Haçlı Savaşı karşısındaydı. Kendisi bu haçlıyla mücadele ediyor ve o mücadele ederken bütün Asya kükrüyordu.

12

İstanbul'da hayat

Bir aralık sükûnet hâkim olmuştu. Ancak uzaktan toplanan kasırganın gürültüleri duyuluyordu. İstanbul, devletin kalbi olmaktan çıkmıştı. Yalnız coğrafi ve dinî durumu dolaısıyla karmakarışık bir ağın merkezi olmakta devam ediyordu. Asya'nın ortalarından, Balkanlardan, Rusya ve Kafkasya'dan, Arabistan ve Anadolu'dan tehlike raporları geliyordu. İngiliz olağanüstü komiseri durmadan ihtarlar gönderiyor, fakat Paris'teki büyük devletler bunları kâle almıyorlardı. Dörtler, birer ilahmış gibi dünyaya verdikleri emirleri fırlatıyor fakat bu gürlemenin etkisi olmuyordu. Bu bomboş bir patırtıdan ibaretti.

Zaaf belirtileri besbelliydi. İtalyan askerleri Arnavutluk'a gitmek için emir aldıkları zaman isyan etmişlerdi. Fransız bahriyelileri denizde isyan çıkarmışlardı. İngiliz askerleri Londra'nın White Hall'ünde harbiye dairesine giderek terhiste gösterilen yavaşlığı protesto etmişlerdi. Büyük devletler emir veriyor fakat onları gerçekleştiremiyorlardı. Doğu bu gerçeği kademeli olarak anlıyordu.

1919 yılının Aralık ayında Fransızlar Suriye ve Kilikya'yı almışlardı. Müttefikler Anadolu'dan çekiliyorlardı. Yunanlılar İzmir yöresinde yerleşmiş gibi görünüyorlardı. Milliyetçilerin devamlı olarak kuvvet kazandıkları haberi alınıyordu. Fakat şimdiye kadar çete savaşlarından başka gerçek bir güç eseri gösterilememişti. Müttefikler İstanbul'a girmişler, Hristiyanlar, hatta Türkler bile onları sevinçle karşılamışlardı. Çünkü onlar hem kurtarıcı sıfatıyla gelmişler, hem de cepleri dolu bir halde şehre girmişlerdi. Müttefikler bu paraları bol bol harcıyorlardı. Kahveler, lokantalar, dans yerleri, eskiden Almanlar hesabına çalışırken şimdi onların adına işlemeye başlamıştı. Kara gözlü Rum ve Ermeni kızları tüm dikkatlerini İngiliz ve Fransız askerlerine çevirmişlerdi. Bunlar kurtarıcı, kahraman, galip sıfatıyla yaşıyorlardı. Bunların hayranları feslerini bir tarafa asıyor ve şapka giyorlardı. Onların gözünde artık Türklerin varlıkları kalmamıştı.

İstanbul'da hayat şen, günahkâr ve zevk vericiydi. Kahvehaneler içki ve dansla doluydu. Kimse vatanını düşünmüyordu. Tokatlıyan'a gidip orkestrayı dinlemek, güzel kızları bakışlarla yakalayarak masalar arasında onlarla dans etmek hoştu. Havalar ısındığı zaman Tepebaşı'na inmek, oradaki ucuz sanatkârları seyretmek fena değildi.

Marmara Adaları'na giderek denizde yüzmek hoştu. Evler, arabalar, motorlar emre amadeydi. Ordu bunları kesesinden veya el koyduğu yerlerden sağlıyordu. Herkes işgalin üç beş ay devam edeceğini tahmin ediyor, dolayısıyla fırsatı ganimet biliyordu.

Şişli tarafında, Türk hanımlarının da katıldıkları çaylar veriliyordu. Böyle şeyler gerçi yasaktı. Fakat özgürlüklerine kavuşmak isteyen Türk hanımları çaylara katılıyordu. Bu hanımlar beni, kırık dökük Türkçemle konuşmaya teşvik etmekte ve benim çok iyi, çok güzel konuştuğumu söylemekteydiler. Oysa bu doğru değildi. Hanımlar beni o kadar övüyorlardı ki ayakkabıla-

rımın ayağımda uzadığını, mahmuzlarımın her yere takıldığını sanıyordum. Burada evler Viktorya tarzında döşenmişti.

Odalarda birçok gereksiz masalar, resimler vs. vardı. Havadan sudan bahsettiğimiz zaman bu vadede söylenebilecek her söz söyleniyordu. Serin odalarda hanımlar, kollarını bağlayarak oturuyorlardı. Hepsi de İstanbul valisinin odasında gördüğüm hanım gibi şık, nefis ve kokuluydu. Gözleri kara ve derindi. Vücutları mermer kadar beyazdı. Hanımlar aristokratik teşrifata riayetkâr, fakat pek durgundular. Bununla birlikte savaştan ve milliyetçilerden söz edildiği zaman hanımların vücutları dikleşiyor, gözlerindeki derinlik kayboluyor ve canlanıyordu. Çünkü hanımlar sevmesini ve nefret etmesini bilen, çok şiddetli zalim ve aşırı vatanseverlerdi.

Eski tarz, eski harem hayatı ortadan kalkmıştı. Ekonomik şartlar onu yok etmişti. Hanımlardan biri bana şu sözleri söyledi:

“Eski zamanlarda saraylar, bahçeler, köleler, halayıklar vardı. Bunları beslemek kabildi. Fakat şimdi kocamın beni ve iki odalığı bir daireye kapamasına imkân var mıdır?”

Hanımlar çay âlemlerinde sakin ve resmî idiler. Fakat başka vesilelerle onlardan bir şeyler öğrenmek mümkün oluyordu. Haziranın bir gününde İngiliz elçiliğinin yazlık köşkünden bazı Türk dostların yahlarına sandalla gitmiştim. Türklerin yol göstericiliği eşsiz. Akşam geçmiş, solgun yıldızlar, sarı güneşle mücadeleye girişmişlerdi. Sandallar birer birer yalıya yanaşıyor ve içlerinden genç-yaşlı Türk hanımları çıkıyordu. Bunlar biraz arkadaşlarıyla konuşuyor, sonra başka bir yere gidiyorlardı. Hanımlar birbirleriyle açık saçık konuşuyor ve gülüşüyorlardı. Bunların hırslı insanlar olduklarında hiç şüphe yoktu. Bununla birlikte Türk hanımları eşlerinin karşısında çok ihtiyathydılar. Çünkü eşleri çok kıskançtılar. Bu kıskançlık dini bir duygu eseri olmakla birlikte hayvanî ve doğaldı. Türkler, biz İngilizler gibi, kadınlarının yabancılarla bulunmalarına kesinlikle tahammül etmezler. Dönmek üzere kalktığım zaman, iki hanım sandalı

çekmeyi üzerlerine aldılar. Hanımlar kürekleri ustalıklarla kullanıyorlardı. Elçiliğin bulunduğu rıhtıma ulaştığımız zaman hanımlar paşayı uğurlar gibi beni merasimle uğurladılar. Sarı bir ay, gökyüzünde yüzüyordu. Köylü uykuya dalmıştı. Karşıda Anadolu dağları gökyüzüne baş çekiyor, bol renkli gölgeler, bir şarap fıçısı kadar iri gölgeler sahillere iniyordu. İleride müttefiklerden bir generalin motoru ışıksız gidiyordu. Dalgalar bize hafif hafif çarpıyor, sahillerin kırık dökük taşlarına serpiliyordu.

Birden bire uzakta bir balkondan argonon sesi duyuldu. Bu sabık Çar'ın sarayında büyük bir mevki sahibi olan Madam Sabilin'in argononu idi. Bu madam büyük bir dehşet içinde Rusya'dan kaçmayı başarmıştı. Argononun her nağmesi, ay ışığıyla titreyen sulardan süzülerek bize geliyor, sessizliği ancak uzaklarda uluyan köpekler bozuyordu.

Beni elçilik rıhtımına götüren iki hanım kız, fısıldaştılar, gü-lüştüler ve sandallarını çektiler. Hanımların gülüşü, dalgaların dökülüştü gibiydi.

Fakat onlarla biz arasında bir uçurum vardı. Aramızda ortak hiçbir şey yoktu. Müzik, ay, güzellik, onlara başka manalar ifade ediyordu. Hanımların olgun ve ince vücutları kürekleri çekmek için hareket ettikçe beyaz ipekli yeldirmelerinin kıvrıntılarını görüyordum. Onların gözleri loşluk içinde bile, kara, baştan çıkarıcı ve tahrik ediciydi. Beni bunları konuşmaya iten şey, merak-tı, memnuniyetti. Ben tanınmayan bir dünyanın gölgelerini görüyordum. Şarkın bütün kuvveti, bütün esrarı buradaydı. Onun lakırdısında, Arapçanın katılığı yoktu. Onların kokusu, Paris ka-dınlarının kokusu gibiydi. Buna rağmen aramızda din, adetler, ahlâk beraberliği yoktu. Aramızda tek ortaklık arzuydu.

İstanbul'da Rumlarla Ermeniler lütuflarında çok serbest-tiler. Bunların suareleri ve çayları çok eğlenceliydi. Bunlar Beyoğlu'nun kötü Fransızcasıyla mırıldanıyor ya da berbat bir İngilizce konuşuyor veya kendi kaba dilleriyle meramlarını ifa-de ediyorlardı. Bunların nezaketi de pek kabaydı. Hayatlarında

egemen olan başlıca sıfat, hayatlarının çok dehşet verici olmasıydı. Çünkü en zarif ve en kibar göründükleri zamanlarda bile insanı tahriş ediyorlardı. Çünkü her hareketlerinde mutlaka bir süflî menfaat endişesi vardır. Çünkü bunlar Avrupa'nın maymunlarıydılar. Bunlar kendilerini Batılı ve medeni sayıyorlardı. Fakat bunlarla Avrupalılar arasında geniş bir uçurum vardır.

Burada hayat entrikalar ve karşı entrikalarla doludur. Osmanlı yönetiminin bütün karışımı devam ediyordu. Dinler ve mezhepler birbiriyle uğraşıyordu. Avrupa devletleri birer seçkin yer kazanarak rakiplerini ortadan kaldırmak için çabalıyor, şehrin sayısız milletleri çeşitli hedefler için çalışıyordu. Eski murakabe yok olmuştu. Eski hükümet sistemi, eski rüşvet yöntemi kalkmıştı. Merkezî bir siyaset veya bir kuvvet koymaya hâkim değildi.

Biz hiçbir karışma girmemek için kesin emirler almıştık. Buna rağmen ara sıra elçilik, yeni kavgalara veya asırlık rekabetlere girişmekten kurtulamıyordu. Elçiliğin kolları bağlıydı. En basit sorunun karmakarışık olduğu görülmüyordu.

Meselâ bir sorun İtalya'nın onuruna, Fransa'nın çıkarlarına, Ermenilerin veya Arapların millî emellerine veya Amerika'nın ticarî hukukuna dokunuyordu. Bunları ortadan kaldıracak veya uzlaştıracak bir hükümet ya da bir güç yoktu. Birtakım dış olaylar, her dakika durumu etkiliyordu. Bolşeviklerin bir başarısı, Hintlilerin bir karışıklığı, bir Amerika ticaret kuruluşunun teşekkül durumu maddeten etkiliyordu. Kısacası biz ticaret, din ve siyasetten oluşan bir ağa düşmüştük.

Yenilmiş bir düşmanın gösterdiği mukavemetten etkilenen Müttefikler, Türklere bir ders vermeyi kararlaştırdılar. İngiliz kumandanı General Sir George Milne milliyetçilerin gücü hakkında bir fikir edinmişti. Fransızlar Kilikya'daki deneyimleri dolayısıyla daha fazla bilgi sahibiydiler. Elçiliklerin milliyetçilere ait bilgileri gayet az olduğu gibi, Paris'te bulunan Müttefiklerin başbakanları, karşılaştıkları durumun ne olduğundan habersizdi yoktu. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazıyla değil, fakat

canlı bir güçle meşgul olduklarını bilmiyorlardı. Anadolu'ya karşı ekonomik bir abluka yapılmamıştı. Anadolu'nun milletler ailesine dâhil olup olmadığı bile düşünülüyordu. Anadolu'ya verilecek cezanın İstanbul vasıtasıyla verileceği sanılarak 1920 yılının 16 Mart'ında İstanbul resmen işgal olunmuştu.

İşgal hareketi, bu bölgedeki müttefikler kumandanı General Sir Henry Wilson tarafından yapılacaktı. Fransız ve İtalyan hükümetleri gerekli talimatı imzalamışlardı. Bu hükümetlerin Paris ve Londra'daki daireleri icraî kuvvetlere sahipti. İşgal gerçekleşmiş fakat onu yalnız İngiliz bahriyelileri ve İngiliz askerleri yapmıştı. Fransızlarla İtalyanlar işgalin başarıyla yerine getirildiğini ve bütün şehrin İngilizler tarafından yönetileceğini gördükten sonra onlar da bu murakabeye katılmışlardı. İstanbul'da sıkıyönetim ilân edildi. Şehrin hayatı eskisi gibi devam edecekti.

Osmanlı hükümeti de yaşayacak fakat her dairesi dikkatle kontrol edilecekti. Harbiye Nezareti, Bahriye Nezareti, gümrük, pasaport, liman, telgraf daireleri müttefik subayları tarafından kontrol ediliyordu. Aslında var olan müttefikler polisi takviye olunmuş, Fransızlar da jandarma teşkilatı kurmuşlardı.

İşgali önceleyen gecede millî hareketin faal destekçilerinden olmasıyla tanınan bazı Türk önde gelenleri tutuklanmışlardı. Hapishanede katliam veya esirlere kötü muameleden zanlı birçok subay ve memur bulunuyordu. Bunların hepsi bir gemiye bindirilerek Malta'da bir kampta hapsedilmişlerdi.

Bu sürgünlerin hikâyesi çok hüznü vericiydi. Bunların içinde yaralıları vardı. Fakat birçokları savaş sırasında çok doğal olarak görevlerini yerine getirenlerden ibaretti. Bunların bir kısmı bir iki Ermeni kadınının lakırdısı veya bir düşmanın tahrikiyle tutuklanmışlardı. Birkaçı da yanlışlıkla tutuklanmıştı. Bundan başka bu kişiler mevkileriyle, rütbeleriyle uyuşmayan bir şekilde hapsedilmişler, hiçbir suçla zanlı olmadan iki yıl mahpus kalmışlardı. Bunların hepsi bir aradaydılar. Eski işler için tutuklanan siyasî suçlularla adi suçlar için yakalananlar bir yerdeydiler.

Mesela daha önce söz konusu ettiğimiz Mazlum Bey, eski sadrazam Sait Halim Paşa ile birlikteydi. Halbuki Sait Halim Paşa dünya harbine muhalefet etmiş, fakat kendi arzusuna rağmen Enver Paşa tarafından savaş ilanına mecbur edilmişti. Bu durum Almanların Lord Balfour'u birtakım adi suçlularla birlikte bir yere kapamalarına benziyordu. Bu mesele kolaylıkla çözümlenebilirdi. Bir mahkeme bu davaları çözer, suçluları asar, fenalık yapanları küreğe gönderir, suçsuzları tahliye eder yahut bunlar politik olarak tehlikeliyseler sürgün edebilirdi. Halbuki bu iş sürüklenmiş, nihayet 1921 yılında bütün bu tutuklular tahliye olunmuşlar, içlerinden isteyenler Türkiye'ye geri gönderilmişlerdi.

Bu tutuklamaların sonuçları çok önemliydi. Her Türk Ankara'ya katılmayı bir görev sayıyor ve bütün ileri gelenler oraya koşuyordu.

Tutuklamalar ve İstanbul'un işgali, padişahla taraftarlarını teşvik etmişti. Padişah ile Damat Ferit, Mustafa Kemal ile milliyetçilerin ayrı bir hükümet oluşturdıklarına inanıyordu. Onların bu hat ve hareket çizgilerinin milliyetçileri ne derece ayrılığa sevk ettiğini takdir etmek zordur. Padişah dini kendi tarafına almaya çalıştı. Biz serbest kalmak için kavga verdik. Çünkü 1919 yılının Şubat'ında padişahı korumak, fakat iktidar mevkiine gelecek olanlar eski İttihat ve Terakki'ye bile mensup olsalar aleyhinde bir harekette bulunmamak ve Türkiye'nin işlerine karışmamak için talimat almıştık.

Çok geçmeden sultanın düşmanları bizim de düşmanımız oldular. Kendimizi savunmak, bizi sultanın lehinde bulunmaya sevk ediyordu. Padişahın lehinde bulunmak, bize göre en sağlam siyasetti. Çünkü meşru hükümeti o temsil ediyordu. Bundan başka bize karşı dosttu. Müttefiklerin emirlerini yerine getirmeye hazırdı. Sonra kendisi müttefiklerin kontrolü altındaydı. İngiliz çıkarları azdı. Biz boğazların açık bulunmasını ve tüccarlarımızın serbest olmasını istiyorduk. Müslüman tebaamıza karşı halifenin manevî yardımına gerek görüyorduk. Hristiyan azınlıkla-

rı himayeye mecburduk. 1919 ve 1921 yıllarında padişaha manevî destek temin edilmiş, bir miktar borç ve serbesti verilmiş olsaydı, padişah Mustafa Kemal'in ilk girişimlerine karşı gelebilirdi. Çünkü halk henüz sadıktı. Herkes onu kurtarmak için çalıştığı kanaatindeydi. Padişah, sadrazamını ihtarlar ve ricalarla bütün elçiliklere gönderiyordu. Fakat kendisine hiçbir şey verilmemişti. Padişahın eli ayağı bağlanmış, sonra ondan Müttefiklerin emirlerini yerine getirmesi istenilmişti. Bütün iktidar, milliyetçilerin eline geçince padişahın bir değeri kalmamıştı. Padişah öldürülmekten korkarak sürekli korku içinde yaşayan bir ihtiyardı. Sadrazam onun üzerinde etkiliydi.

Damat Ferit bambaşka bir tipti. İnatçı, cüretkâr ve akılsız bir adamdı. Kürt kanıyla karışık bir Arnavut olan Damat Ferit'in ruhu kan güdenlerin bütün vahşi adavetini taşıyordu. Bir kabile adamıydı Ferit. İngilizlere tehlikeyi hatırlatagelmış ve milliyetçileri yok etmek için yapabileceği her şeyi yapmıştı. Sonunda Ankara ile İstanbul arasındaki uçurum açıldıkça açılmış ve her uzlaşma imkânı ortadan kalkmıştı. Damat Ferit'in uzlaşmadan kaçıcılığı ve kan güdücülüğü iki taraf arasında anlaşmayı imkânsızlaştırdı. Biz ise aynı düşmanlar arasında kalarak hiç istemediğimiz halde kendimizi padişahla birlikte çalışıyor bulmuştuk. Malta sürgünlerinin bir kısmı şüphesiz, Damat Ferit'in ricasıyla tutuklanmışlardı. Biz de milliyetçilerin tehditleri önünde bir adım daha ilerledik. Sir George Milne Erkan-ı Harbiye'si subaylarından birini Harbiye Nezareti'ne göndermiş, o da Zeki ve Hamdi Paşalarla İngiliz subaylarının kumandası altında halife taraftarlarından oluşan iki fırka oluşmasını müzakereye girişmişti. Bu iki fırka hazırlandıktan sonra denizden Anadolu'nun kuzey sahiline gönderilecek ve milliyetçilere karşı yandan ve cephe gerisinden ilerleyeceklerdi.

Padişah da harekete geçmiş, Mustafa Kemal ile arkadaşlarının isyan ettiklerini bir iradeyle ilân ettikten başka onları fetvalarıyla da lanetlemişti. Bu sırada Bâbüâli hükümeti değişmiş ve

birkaç ay önce istifaya zorlanan Damat Ferit yeniden işbaşına getirilmişti. Damat Ferit, Kürtleri de ayaklandırmak için girişimde bulundu. Müttefikler onunla uzlaştıktan sonra, müttefiklerin kontrolü altında bulunan depolardan, Ahmet Anzavur'la işbirliği eden Çerkeslere silah gönderilmesi kararlaştırılmıştı.

Damat Ferit Yalova ve İzmit'e asker göndermekle birlikte henüz Müttefiklerin tam desteğine kavuşamamıştı. Çerkeslere gönderilen silahların ancak bir bölümü ellerine ulaşmıştı. Yerel görevliler silahları ele geçiriyorlardı. Oysa bu görevliler de Müttefiklerin kontrolü altındaydılar. Sultan ile Damat Ferit, bizim onlarla birlikte ortak bir düşmana karşı sonuna kadar çalışma birliği yapmamamızın sır ve hikmetini anlayamıyorlardı. Gerçeklerin dış yüzünü bilen akıllı insanlar da bunun sebebini bilmemekteydiler.

Padişah tarafından meydana gelen hareketler, ihmal edilebilirdi. Fakat bu hareketler milliyetçileri olağanüstü sinirlendirmişti. Bunun için merkezî hükümet reddedilmiş ve Damat Ferit'ten intikam almaya yemin edilmişti. Milliyetçiler Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ni oluşturarak İstanbul esarete kaldığı sürece, memleketin idaresini ona vermişler ve sonuna kadar kavgaya hazırlanmışlardı.

Fırtına kopmuş ve yıkıcı darbeleriyle üzerimize çullanmıştı. İngilizler işgali tamamlatmadan önce Türkler Eskişehir'deki İngiliz kuvvetini çevirmişlerdi. Diğer bütün müttefik kuvvetleriyle kontrol subayları esir düşmemek veya tutuklanmamak için geri çekildikleri halde Eskişehir'deki kuvvet çekilmemiş, Konya'daki İtalyan askerlerinin çekilmelerine yardım için demiryolu hattının telafi noktasına bırakılmıştı. Bu kuvvet bir yol bu-
larak çekilmiş fakat adamlarından ve hayvanlarından bir kaçını kaybetmişti. İtalyanlar, çekilme hatlarını da kaybettiklerinden Afyonkarahisarı'ndan dönmeye ve Yunan mıntikasından İzmir'e kaçmaya mecbur kalmışlardı.

Avrupa'da Almanlar taşkınlıklar yapıyor ve bir aralık Kayser'in lehinde bir isyan ortaya çıkıyordu. İrlanda ızdırapla kıvranıyor, İngiltere'nin bütün kuvvetleri onu elde tutmak için uğraşıyordu.

Kürtler, Irak sınırında ayaklanıyorlardı. Gerimizde Doğu Trakya'da Cafer Tayyar adındaki biri Türkleri ihtilala teşvik etmekteydi. Edirne'de Türkler silahlanıyor, hazırlanıyor, teşkilatlanıyorlardı.

Padişahın hareket tarzından hiddetlenen Mustafa Kemal ile Ankara'daki yeni hükümet, Moskova hükümeti ile askerî bir anlaşma imzalanmasına teşebbüs etmişti. Denikin ile karşı ihtilalcılar hurdahaş olmuşlardı. Bunlar hiçbir şey yapamadıktan başka, namusluca hareket de etmemişlerdi.

Türklerle Bolşeviklerin ortak bir hedefi vardı. O da ortak düşmanları olan İngiltere İmparatorluğu'nu yıkmaktı. Doğuda İngilizler darbeyi yiyorlardı. Ruslar Azerbaycan'ı ele geçirmişler, Türkler güneyden Ermenistan'ı yıkmışlar ve Kars ile Nahcivan'ı ele geçirmişlerdi. Nahcivan ile Kars, Anadolu için bir arka kale ve İran'a karşı yandan bir kapı oluşturuyor ve Irak yolu üzerinde bulunuyordu.

Müttefikler Erkan-ı Harbiye'si, acınacak bir durumdaydı. Bunlar Rusların güneyde ileri hareketlerini durdurmak için planlar hazırlıyor, Bolşeviklerin başarılarını izleyecek propaganda korkuyorlardı. İngilizler Bağdat ile Kudüs'ün güvenliğini düşünüyor; hatta Süveyş Kanalı'nı kapatmak için projeler ileri sürüyorlardı.

Yalova ve Adapazarı'na gönderilen halife yanlısı askerler iç savaşa girişmeyi reddetti. Ahmet Anzavur'un kumandasındaki Çerkesler püskürtülmüşler, yok edilmişler ve Anzavur da öldürülmüştü.

Mayıs ayında Sevr Anlaşması yayınlanmıştı. Lider Wilson ile Amerikalılar, konferansı 1919 Aralık'ında terk etmiş ve idealist-

liklerini de birlikte alıp götürmüşlerdi. Barış konferansı eski usul Avrupa diplomasisinin eline düşmüştü.

Savaş sırasında imzalanan gizli anlaşmalar, barış konferansı'nın arkasında soluk hayaletler gibi duruyordu. Amerikalılardan korkarak gözükmeyen bu hayaletler, onlar gittikten sonra meydana çıkmıştı. Olayların akışı Müttefikleri uyandırdığından, onlar da Türkiye'nin işini bitirmeye karar vermişlerdi. Sonuç, Sevr Anlaşmasıydı.

Sevr Anlaşması gizli anlaşmalara göre hazırlanmıştı. İtalya ile Yunanistan savaşa katılmadan önce, ücret olarak Anadolu'dan parçalar peylemişlerdi. Anlaşma, bunların hepsini tatmin ediyordu. Fransa'nın bütün emelleri, İngiltere'nin siyasetleri bu anlaşmayla kabul olunmuştu. Toprak ilhakı, Amerikalıların "manda" fikriyle gizlenmişti. Suriye, Kilikya Fransa'ya; İzmir, Batı Trakya ve Doğu Trakya'nın büyük bölümü Yunanistan'a verilmiş; İtalya, adaları almış; Rusya'ya İstanbul ve boğazlar mıntıkaları söz verilmişti. Fakat Rusya dışarıda kaldığı için bunlar uluslararası bir yönetime tabi tutulmuş, Yunanlılar Marmara'nın batı sahiline ve Gelibolu Yarımada'sına getirilmişlerdi.

İzmir müstesna olmak üzere Gürcistan, Ermenistan, Kürdistan ve Irak sınırına kadar Anadolu Türklerin olacak, fakat Türklerin hayatına ait bütün ayrıntılar kontrole tabi tutulacaktı. Komisyonlar ve ikincil komisyonlar vardı. İkincil teşkilat komisyonu Türk ordusunun silahını alacak sınırlı gönüllülerden oluşan yeni kuvvetler meydana getirecekti. Diğer bir ikincil komisyon gümrük kontrol, orman, şehir, köy polislerine nezaret edecekti. Türkler sırf resmî ve isimden ibaret bir hâkimiyet olarak bırakılmıştı. Aynı zamanda Türklerin elleri ve ayakları demir ile bağlanmış, maliyeleri kesin bir kontrole alınmıştı.

Sevr Anlaşması ile birlikte İngiltere, Fransa ve İtalya'nın hazırladığı uzlaşma metni birbirine bağlıydı. Bu uzlaşma, anlaşmanın imzasına kadar ilan olunamamıştı. Anlaşma Anadolu'yu parça parça ediyordu. Anadolu'nun güney parçasında "İtalya'nın

özel çıkarları”, doğu bölümünde “Fransa’nın özel çıkarları”, kalan kısmında ise, ifade olunmamakla birlikte, “İngiltere’nin özel çıkarları” tanınmıştı. Osmanlı İmparatorluğu’nun diğer kısımları Araplara, Kürtlere, Yahudilere verilmişti.

Mevcut şartlar içerisinde Sevr Anlaşmasını teklif etmek anlamsızdı. Osmanlı Devleti ölmüştü. Anlaşma bunu ifade etmek bakımından öneme sahipti. Fakat anlaşma yeni kuvvetlere önem vermiyor, Müttefiklerin zaafını, düşmanın gücünü dikkate almıyordu. Bir sürü uzlaşmalar, anlaşmayı berbat etmişti. Anlaşmayı koyanlar, ahvalden tamamıyla habersiz sayılabilirler. Anlaşmanın konulmasına yardım edenler, coğrafya ve etnolojiye hiç vakıf değillerdi. Bazı danışmanların bakış noktaları beni hayrete düşürmüştü. Bunlardan biri Paris’e giderken bana uğramış, kurulacak yeni Kürt devletinin anayasasında nesebî temsilin mi, yoksa çoğunluk usulünün mü daha uygun olacağını sormuştu. Bir aralık Filistin’de oluşturulacak Yahudi yurdunun mandasını Hicaz kralına yöneltmek meselesi ciddiyetle düşünülmüştü. Sevr Anlaşması, son derece ahlak dışıydı. Çünkü milletlerin topraklarını, büyük devletlere yutturmak için ekmek dilimleri gibi kesmek modern tarihte gayri ahlakî olarak değerlendirilmişti. Bundan başka Sevr Anlaşması Türkiye’yi çıkar bölgelerine ayırmakla Türkiye’deki eski rekabetlerin devam ettiğini gösteriyordu.

Sevr Anlaşması’nın yayını, ani bir etki meydana getirdi. Türkler, yok olmak tehlikesiyle karşılaştıklarını derhal anladılar. Deniz sahili onlardan alınacak, kendileri Anadolu’nun ortalarına atılacak ve orada hapsedileceklerdi. Türkiye’ye düşman bir Ermenistan onun arkasında varlık kazanacak, Türklerin, bir sürü kontrollerle elleri ve ayakları zincirlenecekti. Artık Türkler yalnız Yunanlılarla savaşmayacak, kendilerini ölümden kurtarmak için bütün Müttefiklerle dövüşeceklerdi. Türkler, hemen Pozantı’daki Fransız gücüne saldırmışlar, Fransa hükümeti de derhal onlarla anlaşmaya, mütareke imzalamaya gitmişti.

Türkler bütün kuvvetleriyle teşkilatlanıyorlardı. Milliyetçiler sultanın geride kalan askerlerini hurdahaş ederek iç çatışmalara son vermişlerdi. Türkler arasındaki bütün ihtilaflar ortadan kalktı. Şark askerleri Kazım Karabekir, Garp askerleri Ali Fuat Paşaların kumandalarına verilmişler, yüksek kumandanlık da Mustafa Kemal Paşa tarafından üstlenilmişti.

Türklerin bütün fırkaları, ülkelerini kurtarmak için birleşmişlerdi. Padişahın yandaşları bunların dışındaydılar. Her kıymetli Türk ise milliyetçiydi.

Bu bir ölüm kalım kavgasıydı. Türkler, Müttefikleri İstanbul'da hapsetmişlerdi. Milliyetçiler Zonguldak kömür madenlerini koruyan Fransızlara saldırarak bunları çekilmek zorunda bırakmışlar, İtalyan askerlerinden geri kalanlar da yok olmak için Anadolu'dan çıkıp gitmişlerdi.

Bolşevikler Kafkasya'da yayılıyorlardı. İngilizler Bolşeviklerle temas etmemek üzere emir aldıkları için Batum'u ve bütün Kafkasya'yı boşaltmışlardı. Böylece Vrangeli ordusunun yanı sıra tehlikeyle karşı karşıya kalmıştı. Bolşevikler Kuzey İran tarafına da sarkmışlar ve onların burada görünmeleriyle İran ile İngiltere arasında 9 Ağustos 1919'da imzalanan anlaşmayla bu anlaşmanın üzerine kaim olan bütün kuruluşlar yerle bir olmuştu.

Herhalde bu anlaşma hakkında bir iki söz söylemek gerekir. Çünkü bu anlaşma Türkiye'deki hüsrana açıklamaya hizmet eder. İran'la imzalanan anlaşma, hızla imzalanmış, gizli tutulmuş ve ancak imza edildiği zamanlar yayınlanmıştı. Bu anlaşma, Lord Curzon'un gözetimi altında hazırlanmıştı. Lord Curzon, amatör bir diplomat olmak dolayısıyla başarısızlıkta rekor kırmıştır. Bu anlaşma, Lord Gray gibi birçok büyük uzmanların önerilerine rağmen hazırlandı. Bu, eski diplomasinin diğer devletleri atlatmaktan ibaret olan usulün devamıydı. Nitekim bu anlaşma, müttefiklerimizin zihinlerini karıştırmış ve uzlaşmayı parçalamaya hizmet etmiştir.

Sevr Anlaşması gibi bu anlaşma da İngiltere İmparatorluğu'nun savaş güçlerinin derecesini göz önüne almıyordu. Onun için birçok taahhütlerde bulunmuş, fakat bu taahhütlerin yerine getirilmesi düşünülmemişti. İngiliz ordusu birkaç fırkaya ayrılmıştı. Bunlar İrlanda ve Hindistan için gerekliydi. Oysa Lloyd George ile Lord Curzon'un bütün projeleri uygulanmış olsa Burma'dan Tahran'a, Tahran'dan Hazar Denizi'ne kadar uzayan sınırı koruyacak, İstanbul'da da muazzam bir karargâh bulundurabilecek büyük bir kuvvet tedarikine gerek vardı. Bolşeviklerin ilerlemesi, bu anlaşmayı ortadan kaldırdı.

Aslında bütün Şark ayaklanmıştı. Her tarafta alevler yükseliyordu. Hindistan kaynamaktaydı. Hindistan Müslümanlarından Burcem Gafir, İngiliz yönetimine karşı isyanlarını ifade için, Kabil'e hicret ediyordu. Afganistan Emiri Hindistan'ın karışıklık içinde yüzdüğünü sanarak atalarının geleneğine uyarak İngiltere'ye savaş ilan etmiş ve Hindistan'ı yağma için ilerlemişti. Hindular kararsızdı. Mısır'da isyan ve ihtilal başlamıştı. Kısaca bütün Şark ateş içindeydi. Ayaklananlar yalnız Müslümanlar değildi. Çünkü Hindistan'da Müslümanlar ve Hindular Suriye'de Hristiyanlar ve Müslümanlar, Mısır'da Müslümanlar ve Hristiyanlar, ortak ilkeler üzere karşı koymak için birleşmişlerdi.

Şarkta İngiltere İmparatorluğu, haziran ayında, büyük krizler geçiriyor ve ta temelinden sarsılıyordu. Kullanılacak bir güç yoktu. İrlanda oraya gönderilecek kuvvetleri emmişti. Araplar, İngiliz egemenliğine karşı isyan etmişlerdi. Türkiye'de milliyetçiler Anadolu'yu Müttefiklerin askerlerinden kurtarmışlar ve karşılarında ancak Yunanlılar kalmıştı. İngilizler ise İzmit'in gerisinde bir hatta düşmüşlerdi. Kuvay-ı Milliye'ye sultanın askerlerinden ancak bir bakiye mukavemet ediyordu. Türkler fazla beklemediler. Ali Fuat Paşa hücum etti. Sultanın askerleri İngiliz hattına sığınarak çekilmişlerdi. Türk milliyetçileri hiç tereddüt etmeden İngilizlere hücum ettiler. Ağustos'un 15-16. gecesı, milliyetçilerin

üç hücumuna zorluklarla karşı koymuşlardı. Fransızlar, Erikli'de çok zor bir durumdaydılar. Gayrinizamî askerler Boğaziçi'nin Asya sahilindeki köylere iniyor ve Beykoz'dan, orada demir atan donanmamıza ateş ediyorlardı. Bunların birkaç mermisi İngiliz olağanüstü komiseri ile maiyetinin ikamet ettikleri Avusturya elçiliğine de isabet etmişti.

Elçilikte uyurken mermilerin gürültüsüyle uyandım. Ortada bozgunluk, gürültü ve karışıklık vardı. Bütün boğazdan mermi sesleri ve feryatlar geliyordu. Bizim tarafımızdaki köyde Hristiyanlar korku ve dehşet içinde kaçıyorlardı. Savaş gemilerinden biri hafif toplarıyla ateş açtı. Hintli piyade taburlarından biri ileri sürüldü. Fakat bu bir dersti. Gelenler akıncılardan ibaret. İstanbul ve İstanbul'daki olağanüstü komiserlik ile Müttefik askerleri her tehlikeye maruz bulunuyorlardı. Donanma bulunmasa, bu bir avuç müttefik askerlerinin başına her şey gelebilirdi. Halbuki bu nitelikteki olaylarda gemiler ancak tahliye yarar.

Asya sahillerindeki askerlerimiz, Marmara sahili üzerinde uzayan demiryolu hattından İzmit'e kadar dağıtılmışlardı. Türkler bunu anladıktan sonra İstanbul'a ilerlemişlerdi. Çekilmeyi hazırlamak için Derince'deki silah deposu yakılmış ve havaya uçurulmuştu. Gebze'nin gerisindeki büyük köprüyü gerektiğinde havaya uçurmak için dinamitler yerleştirilmişti. Türklerin İzmit'teki kuvvetlerimize taarruz için toplandıkları görülmüyordu. Durum çok sancılıydı. Donanma ateş açmış ve mermiler İzmit'teki mensucat fabrikasına isabet etmişti. Düşman, burada toplanıyor ve büyük zararlar veriyordu. Türkler, bir an tereddüt ettiler. Çanakkale tarafında Türkler bizi sıkıştırıyor, oralaradaki savunma vesileleri ve toplar tahrip olunuyordu. Müttefikler hızla tahliye de bulunmak için gereken her hazırlığı yapmışlardı. İstanbul halkı korku içindeydi. Çünkü olandan bitenden haberleri yoktu. Bizim için iki şıktan birini tercih etmek gerekirdi. Ya dövüşmek, ya kaçmak. Müttefikler ise dövüşmeye hevesli değillerdi.

13

Yunanlıların Müttefiklere yardımları

Müttefiklerin başbakanları etrafa üzüntüyle bakıyorlardı. Sonunda durumu yarım yamalak anlamışlardı. Doğu ayaklanmıştı. Bolşevikler duruma hâkim oluyorlardı. Türkler, Müttefikleri İstanbul'dan söküp atmak üzereydiler. İngiltere'nin kullanabileceği askerlerin hepsi İrlanda'da bulunuyordu. Hindistan ordusunun sadakati şüpheliydi. Bu ordunun İngiliz subayları bile memnuniyetsiz bulunuyor, askerlerin sürekli azalmasından şikâyet ediyorlardı. Fransızlar, Suriye ve Afrika'da meşguldüler. Sonra hâlâ Almanlardan korkuyorlardı. İtalyanlar da iç ihtilâlin saralarıyla titriyorlardı. Ve başvekilleri etrafa üzüntüyle bakıyorlardı.

Venizelos, sakın ve sessizdi. Onun güzellikleri ve merasim-severliği çocuklara özgü basitlikle göze çarpıyordu. Bu sıralarda Venizelos yine Paris'teydi. Kendisi, uygun bir fiyat karşılığında Yunan askerlerini Müttefiklerin emrine vermeye hazırdı. Venizelos'un istediği fiyat, İzmir çevresindeki toprakların genişletilmesi ve derhal Doğu Trakya'nın işgaliydi. Yunanlılar, Müttefikler adına, kirli bir iş yapacaklardı. Bundan başka, Lloyd

George'un anladığı gibi, Yunanistan her zaman bir donanmayla sıkıştırılabilirdi.

Müttefikler Yunanlılara derhal ilerlemek için emir verdiler. Fransızlar, İngilizler kadar ısrar ediyorlardı. Çünkü Yunanlıların ilerlemesi, Türklerin Kilikya'daki baskısını hafifletecek ve onları Bağdat hattından uzaklaştıracaktı. Bunun için Fransızlar, Yunan başkumandanı Paraskevopoulos'a hiç çekinmeden ilerlemek için emir verdiler.

22 Haziran 1920'de ilerlediler ve her cephede kolaylıkla başarı oldular. Yunanlıların düzenli askerleri bir engele rastlamadan ilerliyorlardı. Doğu Trakya da hemen işgal olundu. Türkler de çekildiler. Türk kumandanı Cafer Tayyar, kötü bir şekilde ele geçirilmişti. Yunanlılar Edirne'ye girdiler ve İstanbul'a bir top menzili derecesinde yaklaştılar. Bu hat, Sevr Anlaşmasının çizdiği hattı. İzmir'den ise üç kol ilerlemişti. Birisi İngiliz donanmasının koruması altında kuzeye doğru yürümüş, Marmara'nın güney sahilini temizlemiş ve Bursa'yı ele geçirmişti. İkincisi doğrudan doğruya Alaşehir'e ilerlemiş, sonra Uşak'ta duraklamıştı. Üçüncüsü Uşak koluyla paralelliğini sağlayarak Aydın'a hareket etmişti. Bir fırka İzmit'e gönderildi. Bu fırka Kocaeli'ni işgal ederek İstanbul'daki müttefikleri koruyacaktı. Türkler her tarafta yenilmiş ve çok küçük mukavemetle gerilemişti.

Durum kurtarılmıştı. Müttefikler, yine eskisi gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntısından ibaret önemsiz bir şeyle meşgul oldukları kanısına vardılar ve Yunanlıların başarısı dolayısıyla kendi danışmanları tarafından verilen bilgileri yanlış değerlendirdiler. Oysa müttefikler gerçek durumu anlamamışlardı, Türkler, Anadolu'da hazırlanıyorlardı. Yunanlıların geriye attıkları askerler, nizamî olmayan askerlerdi. Halbuki öte tarafta Türk milleti bütün gücüyle her hazırlığını tamamlamakla uğraşıyordu. Çünkü Türk milleti, hayatı için mücadele ediyordu.

Venizelos, Eskişehir'e ve Afyonkarahisarı'na kadar ilerleyecekti. Bu çok makul bir asker sevki hareketiydi. Çünkü böylece

iyi bir hat meydana getirilmiş ve İzmir’le hareket üssüne giden demiryolu sağlanmış olacaktı. Fakat Venizelos Müttefiklerin arzusuna rağmen, İzmit, Bursa ve Uşak’a girmiş ve Aydın’ın gerisinde durmuştu. Bu karar çok tehlikeliydi. Bu dört kol birbirine bağlı değildi. Bunların hareket üssüyle bağlantısı ancak bir tarafta iyiydi. Asker sevki açısından bu yeni hat, Yunanlıların lehinde değildi. Yunanlılara iyi askerler hücum edecek olursa, onları kırarlardı. Kışın girmesiyle Yunanlılar büyük sıkıntılara uğrayacak ve ilerlemekten dolayı bir şey kazanamayacaklardı.

Bu sırada müttefikler memnundular. Damat Ferit, Bâbüali adına ağustosta anlaşmayı imzalamış, anlaşmayı tasdikten önce uygulama alanına koymak için hazırlıklara başlamıştı. Yunan cephesinin gerisindeki Türk milleti unutulmuştu.

Müttefikler, daha ılımlı şartlar teklif etmiş olsalar barış belki sağlanabilirdi. Yunan saldırısı Türkleri hayli sarsmıştı. Milli askerler henüz hazır değildi. Yunanlılar ilerlemekte devam etmiş olsalar durdurulamazlardı. Türk kumandanları zaman kazanmak için toprak verirlerdi, fakat bunun anlamı Anadolu’nun iyi parçalarını menfur ve alçak düşmanlarına bırakmak ve sonra bunları tekrar almaktı. Yunanlılar uzlaşmaya hazırdılar. Çünkü onlar da zorluğu hissediyorlardı. Fakat müttefikler Sevr Anlaşması üzerinde ısrar etmişler, Damat Ferit ile Padişah, İstanbul’un işgal alanı içinde milliyetçilere düşmanlıkla köpürüyor ve uzlaşmaya eğilim göstermiyordu.

1920 yılının sonbaharında durum belirginleşmişti. Müttefikler bir avuç askerle İstanbul’da bulunuyor ve onun etrafında küçük bir tarafsız bölge bulunduruyorlardı. Çanakkale ve İstanbul Boğazları bunun içindeydi. Bunların gerisinde Yunanlılar bulunuyor, Yunanlıların oluşturdukları siper de onları koruyordu. Daha geride ve Anadolu’da Türkler çalışıyor, teşkilâtlanıyor, her gün daha tehlikeli bir hal ahyorlardı. Zaman ve mekân onların lehindeydi. Bundan başka Merkezi Asya’nın meçhul kuvvetleri ve Bolşevik Rusya onların tarafındaydı. Müttefiklerin mıntıkası

içinde büyük devletler kavga ediyordu. Eski entrikalar bütün gücüyle hükümandı. Başında padişah olan resmî Osmanlı hükümeti halen duruyordu. Fakat bu hükümet yetkisi sınırlı bir belde-den ibaretti. Bu hükümet, durumun üzerinde bir azdırıcı olmak-tan başka etki yapmıyordu.

İstanbul artık dikkate alınmıyordu. Bağlı olduğumuz hükümetimiz, buradaki temsilcilerine önem vermemekteydi. Bunların verdikleri bilgilerin dikkate alınmamasını biz sürekli olarak hayretle karşılamaktaydık. Olağanüstü komiserin önemli tavsiyelerinden hemen hiç biri kabul olunmamıştı. Aksine onun tavsiyeleri hafife alınıyor ve hasıraltı ediliyordu. Mesela Yunanlıların İzmir’i işgallerinde daha önceki olağanüstü komiserin görüşü sorulmamıştı. Olağanüstü komiser Kuvay-ı Milliye’nin ilk kuruluşu zamanlarında onunla uğraşmak istemişti. Fakat engellenmişti. Sevr Anlaşmasının düzenlenmesi sırasında, olağanüstü komiserin görüşü alınmamıştı. Olağanüstü komiserin her zaman açıkladığı görüşler isabetli olduğu halde ihmal olunuyor yahut pek geç dikkate alınmıyordu. Bir aralık olağanüstü komiserlik, saygıdeğer bir posta dairesinden ibaret kalmış, mektup yazmak ve mektuplara cevap vermekten, birtakım ricalarda bulunmaktan başka bir iş görmemeye başlamıştı. Durumu açıklayan bir olayı kaydedebiliriz: Sevr Anlaşmasının yayınının üzerinden 18 gün geçtiği halde olağanüstü komiser bir nüsha gönderilmemişti. Tercüman Mr. Ryan, sadrazamı ziyaret ettiği zaman onun yanında birçok nüshalar görmüş, Damat Ferit Paşa bize bir nüsha hediye etmek lütfunda bulunmuştu. Biz de Sevr Anlaşmasının ayrıntılarını bu nüshadan öğrenmiştik. O gün olağanüstü komiser Sir John de Robeck’in İngiltere hariciyesine şu telgrafi gönderdiği söyleniyor:

“Bugün Türklerin barış şartlarını Müttefiklere sunduklarını beyan ederim”.

Olağanüstü komiser şu garip cevabı almıştı:

“Olağanüstü komiserin falan falan numaralı telgrafi anlayamamıştır”.

İngiltere hariciyesinin bu cevabı, o zamanki İngiltere hükümetinin dışarıdaki memurlarıyla ilgisini göstermeye yeterlidir. Sir Robeck'in tavsiyelerine önem verilmiş olsa, bugünkü durum meydana gelmeyecekti. Telli, telsiz telgraflar, hızlı gemiler ve trenler, onun iş görmek için sahip olduğu yetkiyi ortadan kaldırıyordu. Olay yüz yıl önce olmuş olsa, olağanüstü komiser sorumluluğu üstlenerek kararlaştırılan şeyi yerine getirirdi. Aslında İngiltere İmparatorluğu bu gibi yerel hareketlerin ürünüdür. Halbuki şu anda bu gibi adamlar telgraf telinin ucuna bağlıydılar. Onların aldıkları emir, beklemekten ibarettir. Öte yandan fırsatlar kaçıyor ve felaket zaferi kovalıyordu.

1920 yılının Ekim ayında izinli olarak Türkiye'den ayrıldım. İstanbul kuşatılmış gibiydi. Askerî kararlar, Türklerle Yunanlılara aitti. Barış kararları Paris, Atina ve Ankara arasındaydı. Son koz olarak Müttefikler, İstanbul şehrini ellerinde bulunduruyorlar.

Şark Ekspresi ile seyahat ediyordum. Yolda Mr. McDonald, Mr. Tom Shoe, Mr. Philip Sweden'i ve Fransa, Hollanda ve Belçika'ya mensup birçok sosyalistleri gördüm.

Bunlar önemli incelemelerden sonra Güney Rusya'dan dönüyorlardı. Hepsi de memnuniyetsizdiler. "İşçi Devrimi" adı verilen hareket başarısızlığa uğramıştı. Sosyalistler için bu çok önemli bir deneyimdi. Bu deneyim kapkara haraplıktan başka bir şey getirmemişti. McDonald ile arkadaşları hiç tereddüt etmeden Bolşevikliğin başarısızlığını söylediler. Onların düşüncesine göre kılıç ve ateş, yeni ve mükemmel bir toplumsal düzen meydana getiremezdi. Bunlar "kuvvet" kullanılmasına bütünüyle karşıydılar.

Batı Avrupa'nın işçi partileri ve özellikle İngiltere'nin işçi partisi bir dönüm noktasındaydılar. Bunlar ya yasal ve meşru yolda yürüyecekler yahut doğru grevler ve kızıl ihtilallerle amaçlarına ulaşacaklardı. Bunun için bir karar vermek gerekliydi. Bunlar ne yapacaklardı? Maksatlarını yavaş yavaş gerçekleştirmeye mi ça-

lısacaklar, yoksa Rusya’da olduğu gibi bir azınlık oldukları halde iktidar mevkiini gasp edecekler, mevcut olan düzeni alt üst edecek ortaya çıkacak enkazdan yeni bir devlet mi kuracaklardı?

“Üçüncü Enternasyonal” ile Rus Bolşevikleri işçinin kendilerine sadık olduklarını iddia ediyorlardı. “İkinci Enternasyonal”, su ile sütün karışmasından meydana gelen bir karışım. İkisinin arası bir enternasyonal kurulması gülünç olurdu.

Seyahatim sırasında bu sosyalistlerin bile yalnız bir ruhla hareket ettiklerini görüyordum. Hatta bunların vatanseverlik ve emperyalizm gösterdikleri, beynelmilelcilik ile pek ilgili olmadıkları anlaşılıyordu. Bazen bunlar diğer ülkelerin sosyalistleri ile ortak çalışmaya imkan görmüyorlardı. Bunlara göre “insanların kardeşliği” ilkesi söylenmesi kolay fakat yaşanması güç bir şeydi. O kadar ki Bulgaristan’ın çiftçi başbakanı İstambulinski tren geldiği zaman, bunlar onunla kendileri arasında ortak hiçbir şey görmemişlerdi.

Kuzey İtalya’dan geçerken orada kızıl ihtilalin koptuğu ve her şeyi eline geçirmek istediğini gördük. İtalya’da ihtilal yıkım ve üzüntü getiriyordu.

Tatlı sohbetlerle Fransa’yı geçtik ve oradan tekrar İngiltere’ye atladık.

14

İngiltere’de savaşın yankısı

Mütarekeden beri İngiltere’de meydana gelen değişiklik çok basit olmakla birlikte, aslında çok esastıydı. Erkekleri ölümüne, kadınları her türlü feragate iten vatanseverce ruh tamamıyla geçmişti. Halk, yeniden refaha kavuşmuştu. Para boldu ve serbestçe harcanıyordu. Ticaret iyiydi. Hayat bir kumardı ve kararsızdı. Gelecek o kadar karışıktı ki, onu düşünerek kara gün için para saklamak anlamsızdı. Bütün bunlar, dünya savaşının ürünüydü. Eski sınıflar ölmüş veya ölüyordu, ortaya yeni sınıflar çıkıyordu. Hayatın yeni şartları henüz ne anlaşılmış, ne de temsil olunmuştu. Bazıları hayatın savaştan önceki hale dönmediği için şikâyet ediyorlardı.

Londra’da iken Türkiye’deki hatalarımızın sebebini anlamak istedim. Fakat boş yere uğraştım. Londra’da Türkiye’ye ilişkin her kararın İstanbul’da verildiği sanılıyordu. Halbuki İstanbul’da da bunun aksi düşünülüyordu.

Bununla birlikte Londra’ya vardıktan çok az sonra iznim kaldırılmış ve ben yine tekrar Harbiye Nezareti’nde çalışmaya başlamıştım.

Bu yüzden Doğu'da meydana gelen hataların sebebini anladım.

İngiltere'nin gücü, bir sınıfa mensup olan daimi görevlilerindedir. Bunlar bir sınıfa mensup oldukları için görevlerinin ve siyasetlerinin geleneklerini miras alıyor, başarı veya başarısızlıktan etkilenmeyerek işleri yürütmeye devam ediyorlardı. Halbuki Lloyd George'un zamanında bunlara önem verilmiyordu. Geleneksel siyasetler ihmal edilmişti. Eski bilgiler tozlu raflara atılmıştı. Siyasiler kendilerini maceralara sevk ediyorlardı. Parlamento dış siyaseti murakabe etmeye önem vermiyordu.

Lord Curzon'un o zamanki durumunu anlatmak zordur. Kendisi çok muktedir ve çok deneyimli bir zattır. Zekâsı olağanüstüydü. Fakat nasıl çok şişman bir adamın kasları yağlarla ağırlaşır, onun meziyetlerine büyüklük taslayan edası üstün geliyordu.

Lord Curzon'un ihtiyatsızlığı, darb-ı mesel hükmündeydi. Onun da Avrupa'nın her tarafında ağızlarda dolaşan sözleri, zekâ eseri olduğu için değil, fakat pek kibirlice olduğu için anlatılıyordu. Curzon'un maiyetine, dostlarına, parlamentoya, hariciye nazırlarına muamele tarzı, herkesi karıştırıyor ve sürekli olarak kötü etki meydana getiriyordu. Lord Curzon'un düşmanları çoktu ve kendisi çok az dost kazanıyordu. 1920'de Lloyd George'nin Yakındoğu'da işlemekte olduğu hataları çok iyi bilen Lord Curzon'un kendisi de, İngiltere hariciyesi de sükût ediyor. Özellikle Curzon düşüncelerinin aksine hareket edilmesini hazmediyordu. Dünyanın dirliğini tehlikeye koyan, gelecek nesillerin refahını tehdit eden olaylar meydana geldiği halde aynı hareket çizgisi izlemekteydi.

Lloyd George'nin şu sözü söylediği rivayet olunuyor: "Dikkat ediniz, yaldızlı bir paspas bana şeref veriyor".

Fakat başarısızlığın başlıca nedeni daha önemli ve daha derindi. Türkiye ile imzalanan anlaşma Almanya sorunlarını çözmek; bir de Amerika'nın, Başkan Wilson tarafından yapılan ta-

ahhütleri kavramasına imkan vermek için ertelenmişti. Bundan dolayı devletleri yan yana tutan savaş ruhu sönmüş, bu yüzden hayal kırıklığı başlamıştı.

Savaşın yankısı başlamış, bütün saflar her neye mal olursa olsun güç kullanılmamaya azmetmişlerdi. Her tarafta askerler terhis olunuyor, bu suretle masraftan kurtulmaya çalışılıyordu.

Bu sıralarda ruhlar madde ile mücadele etmekte idi. Yankı rüzgârı savaş ruhuna karşı esiyor ve maddeciliği takviye ediyordu. Bir aralık Kasım'ın 11. günü meçhul asker gömülürken millet, ne pahasına muzaffer olduğunu hissetmişti; günlerce matem uğrayanlar birkaç mil oluşturan saflar halinde yas tutmuşlardı. Bütün imparatorluk, ızdırabını hissediyor, feda ettiği gençlerin matemini tutuyor, mahvettiği canlılığı, harap ettiği refahı için ağlıyordu. Şurada burada bir papaz, bütün bunların boş yere seçildiğini söylüyor, bütün bunların delilik ve hülya uğrunda meydana geldiğini haykırıyordu. Büyük aşk, feragat, vatanseverlik, insanları müthiş mücadeleye sürüklemişti. Fakat şimdi herkes, kendini düşünüyor, ticaretini ve maddi işlerini hesaplıyordu.

Geçici refahın arkasında tehlike vardı. İşçi kaynıyordu. Yabancı propagandalar ve “kızıl bayrak” düşünceleri revaç bulmaktaydı. İşçinin çoğunluğu, sağlam idiyse de rehberler onları ihtilala sevk etmek istiyorlardı. 12 Ekim’de işçi, önemsiz sebepler dolayısıyla grev ilân etmişti. İşçi liderleri bunları ülkenin mukadderatına hâkim kılmak istiyordu. İki gün sonra işsizler hükümet dairesi önünde gösteri yaptılar. Bunlara karışan yabancılar gösteriyi karışıklığa çeviriyorlardı. Bunlar öteberiyi yağma etmişlerdi. Bunlar, dışarıda yetişmiş Yahudilerle, başka ülkelerin ayak takımıydılar. Bunlar caddelerde canavarlar gibi yürüyorlardı. Bunlar ihtilal düşüncesini bir veba gibi ülkeye getirmişlerdi. Demiryolu ve diğer ulaşım yolları işçileri de ihtilal lehindeydiler. Halbuki sıradan işçinin bu gibi hareketlerde çıkarı yoktu. Ben birçok istasyonları ziyaret ederek işçi ile konuştum, bunların hepsi aşırıların peşinden koşuyorlardı.

İrlanda alevler içindeydi. İmparatorluğun kalbini müthiş bir güç yiyordu.

Kasım'da ticaretin sağladığı bütün refah yok oldu. Ortalığa müthiş bir durgunluk egemen olmuş, birçok tüccar iflas etmişti.

Hükümet böyle türlü türlü olaylar karşısındaydı. Bir gün yabancılar halkı kışkırtıyor, işçi gösteriler ve karışıklıklar koparıyordu. Bu olaydan bir ay geçmeden halk meçhul askeri için ağlıyor, feryat ediyor, bir gün şehir işsizlerle doluyor ve bunlar kaba saba bir gösteriyle iş istiyor, bir gün Dublin'den gelen askerlerden dokuzu sokağın ortasında öldürülüyordu.

Bunun için İngiltere hükümetinin dışarıyla meşgul olmaya hiçbir gücü yoktu ve Yakındoğu'ya hiç önem verilmiyordu. Aslında halktan hiçbir kimse Türkiye'de olup bitenle ilgilenmiyor, ilgilenenler yeni bir Türkiye'nin doğduğunu, Müttefiklere karşı koyacak bir gücün ortaya çıktığını anlayamıyorlardı.

Fakat Türkler her taraftan kendilerine dost buluyorlardı. Birçok uzmanlar ve önemli kişiler İngiltere'nin büyük bir İslâm hükümeti sıfatıyla Türkiye'ye dost olması gerektiğini savunuyorlardı. Birçok Hintli memurlarla Hint Müslümanları onlarla beraberdiler. Hindistan elçisi Mr. Montague de bu düşüncede idi.

Herhangi Batılı bir devletin böyle bir adamı iş başında bulundurması çok hayret vericidir. Çünkü Montague'nün 1919'da Hint delege heyetini barış konferansına takdim ettiği günden beri onun Avrupa'ya karşı Asyalılar için çalışan bir Asyalı olduğu anlaşılmıştı. Bir gün Hindistan elçiliğini gezerken oranın başlıca koridorlarında Hindistan Bakanlığı yapan üç kişinin portresini görmüştüm. Bunların hepsi Avrupalıydılar. Montague ise bunların arasında bir Doğulu ve bir Asyalı gibi duruyordu.

Montague, hilâfetin ve hilâfeti tutan Türklerin savunucusu kesilmişti. Hilâfeti ve İslâm birliğini, siyasî amaçlarının hizmetine sunan Hint Müslümanlarıyla Hindûlar hep onun ağzıyla konuşuyorlardı.

Montague kimsenin kendisini dinlemediğinden şikâyet ediyordu.

Lloyd George ne Dışişlerini, ne bir kimseyi dinlemediği için Hindistan elçiliğine çok öfkelenmekteydi. Lloyd George'un Yunanlılara düşkünlüğü ve saygısı ise aşırı bir dereceye varmıştı.

Aslında Lloyd George, Yakındoğu işlerini anlamaz ve Yakındoğu milletlerinin ne olduklarını bilmezdi. Kendisi Türklerin karşısındaydı. Bu konuda Gladstone geleneğine bağlıydı. Bundan başka Lloyd George Akdeniz'in önemini anlıyor, İtalya ile Fransa'nın onu bir İtalyan-Fransız gölü yapmak istediklerini biliyordu. Dolayısıyla onun düşüncesine göre, büyük bir Yunanistan İngiltere'nin siyasetine yardım edebilirdi. O halde İngiltere ile Yunanistan'ın çıkarları yan yana gitmeliydi. Bundan başka Lloyd George, eski bir Yunanistan bulunduğunu, onun büyük şairleri ve büyük filozofları olduğunu da biliyordu. Bir defa Clamenceau şu sözleri söylemişti: "Lloyd George'un okuma bildiğini biliyorum. Fakat okuduğundan şüphe ediyorum".

Lloyd George, Venizelos'un etkisi altında, bağımsız Yunan imparatorluğunun manzarasından büyülenmiş, Yunanistan'ın Avrupa ve Anadolu'da eski şanını yeniden kazanacağını, boğazları Avrupa'ya karşı açık bırakacağını, Akdeniz'de İngiltere ile birlikte yürüyeceğini sanmıştı. Şayet Yunanistan isyan edecek olursa İngiltere'nin deniz gücü onu cezalandırmaya yeterliydi.

Lloyd George, hiç tereddüt etmeden, bütün gücüyle Yunan tarafını tuttu. Onun için ortaya çıkan hatalar hakkında ihtarlarda bulunan uzmanların değerlendirmelerini, hatta Yunanistan'ın büyük bir baskıya tahammül edemeyeceğini söyleyen Venizelos'un düşüncelerini kabul etmemişti. Hatta gerçek açık bir şekilde ortaya çıktığı zaman bile Lloyd George onu görmek istememişti. Lloyd George'un rüyası muhteşemdi. Fakat onun en hayatî kısımları sahteydi. Yunanlılar hüküm ve idare kabiliyetine sahip değillerdi. Lloyd George, kendi elinde kırılan bir silahı seçmişti.

Üç ağır darbe, yeni bir ihtar mesabesindeydi. Birtakım garip olayların eseri olan 1920 yılının 25 Ekim’inde Kral Aleksander bir maymun ısırtığı ile ölmüştü. Bunun üzerine Yunanlılar Kral Kostantin ile Alman karısını davet ederek Venizelos’u düşürmüşlerdi. Fransızlar uzun bir zamandan beri Yunanlılara yardımdan vazgeçerek Türklere yardıma başlamışlardı. Fransızlar bu fırsattan yararlanarak Yunanlılara yardımı resmen reddettiler.

Bolşevikler Vrangeli ordusunu yenmişler ve güney Rusya’dan ihtilâl aleyhtarı güçlerin sonuncusunu sürmüşlerdi. Mustafa Kemal Ruslarla ittifak etmiş, sonuç olarak bu iki devlet Ermenistan’ı aralarında bölüşmüşlerdi.

Venizelos’un Yunanistan’da düşüşü ve Vrangeli ordusunun yenilgisi, ortak bir nedene dayanıyordu. Her iki yerde de Müttefikler, diğer devletlerin iç işlerine karışmışlar, düşmanlarının başarısını ve sevenlerinin yenilgisini sağlamışlardı.

Venizelos’un düşüşü, birçoklarını hayrete düşürmüştü de, aslında bu çok doğal bir olaydı. Yunanlıların hepsi krallarını seviyorlardı. Yunanlılar, Müttefiklerin lehine Dünya Savaşına katılmak istemiyorlardı. Venizelos 1916’da müttefikler için savaşmış, kendi kralı ve kamuoyu aleyhinde çalışmıştı. Venizelos Yunanlıları hiç anlamamıştı. Yunanlılar ondan nefret ediyorlardı. Çünkü o bir Giritliydi. 1918 yılının 25 Haziranında Venizelos bir Fransız kuvvetiyle Atina’ya girmiş ve ülkeyi savaşa sokmuştu. Şüphesiz Müttefiklerin zaferi, Venizelos’a büyük bir nüfuz kazandırmış, fakat onu halka sevdirememişti.

Venizelos birkaç yıl diktatörlük etti. Hapishaneler onun siyasî karıştılarıyla doluydu. Venizelos, otokrattı. Yunanlıları siyasî tartışmalardan yasaklıyordu. Halbuki Yunanistan’da bu gibi siyasî tartışmaların yapılması, bir tür emniyet sübapıydı. Venizelos’un cumhuriyetçi düşünceleri, genelin duygularına aykırıydı. Onun gücü, yabancı süngülerine, yabancı parasına, yabancı nüfuzuna dayanıyordu. Venizelos, bu yabancı nüfuzu, ülkesinin iç siyasetine karıştırmıştı. Gerçi Venizelos kovulduktan sonra, yenilgi

anında tekrar çağırılmıştı. Fakat bunun nedeni, Yunanlıların ancak yabancı yardımını elde edemezlerse yok olacaklarını anlamalarıydı.

Yunanistan'da bu olayların meydana gelmesi, Türklerin Ruslarla ittifakı, müttefikleri uyarması gerekirdi. Fakat bunlar göz önüne alınmamıştı. Venizelos'un ve Yunanistan'ın destek görmesi müthiş bir hataydı. Bu hata yüzünden büyük kayıplar verilmişti.

Durumun hakikatini anlamadan yahut durumun gereklerini takdir etmeden Sevr anlaşmasının uygulanmasına başlanmıştı. Ben de bir sürü planların uygulanmasına ve komisyonlar kurulmasına katılmıştım. Anlaşmanın gerekleri çerçevesinde türlü türlü komisyonlar ortaya çıkmıştı. Bunların harcamaları, teçhizatı ve bundan çıkan dökümlü ayrıntılar üzerinde tartışılıyordu. Her yandan türlü türlü rütbelerle subaylar gelerek iyi iş arıyorlardı. Dışarıda, Türkiye'nin Kitchener dönemindeki Mısır gibi bağımsız feldmareşalleri yetiştiren saha olacağı düşüncesi yayılmıştı. Türkiye de bu işi, genç General Sir Charles Harrington'un liderliği altında yapacaktı. Komisyonlar generaller, miralaylar ve subaylarla dolmuştu. İngiltere hazinesi daha sonra Türklerden geri alınmak üzere bir miktar borç para vermişti. Kitaplar, haritalar, diyagramlar çiziliyordu. Fakat bunların hepsi boş, hepsi gereksizdi. Sevr anlaşması; güç kullanmadan uygulanamazdı. Oysa müttefikler güç kullanamayacak bir durundaydılar. Yunanlılar liyakatsizdiler ve Müttefiklerin kendilerine yaptırmak istedikleri çirkin işi yapmak istemiyorlardı. İngiltere artık dünyayı düşünecek halde değildi. Çünkü İngiltere, İngiltere'yi düşünmek zorundaydı.

Türkiye'de müttefik kuvvetleri genel karargâhına nakledildiğim için 1921 yılının Ocak ayında tekrar Türkiye'ye hareket ettim. Sevr anlaşmasının uygulanması için dikkatle hazırlanan bütün talimatı yüklenmiş bulunuyordum.

15

1921 Türk-Yunan Savaşı

İstanbul çok az değişmişti. İstanbul'un içi yeni göçmen dalgalarıyla kabarmıştı. Bolşevikler, Biyerakop geçidinde hazırlanan hattı çıkmışlar, Vrangeli Kırım'da izleyerek Sivastopol'u almışlardı. Vrangel ordusu karlılarıyla, aileleriyle ve bir sürü göçmenle gemilere yüklenmiş ve Kasım'ın 26'sında İstanbul'a ulaşmıştı. Bir aralık bunların dışarı çıkmalarına izin verilmemiş, bunlar gemilerinde birbirine sokulmuş, yemeksiz, hastalıkların türlerine ve ölüm tehlikesine maruz kalmışlardı. Bunlar, aslında türlü türlü göçmenle dolu olan İstanbul'a onar bin onar bin çıkınca şehri bir bataklığa çevirmişlerdi. Göçmen olmak bir meslek ve sürekli bir durum olmuştu.

İstanbul ve müttefikler tehlikeden uzaktılar. Yunan ordularının oluşturduğu bir duvar İstanbul'u dünyanın her tarafıyla ilişkiden engelliyordu. Her tarafta Yunanlılar vardı. Bunlar Karadeniz'den Marmara'ya, Marmara'dan Çanakkale'ye ve Akdeniz'e kadar bütün Asya sahilini tutuyorlardı. Avrupa'da Yunanlılar Gelibolu Yarımadası'nda ve Doğu Trakya'da bulunuyorlardı. İstanbul'a gelirken her yerde Yunanlıların kontrolleriy-

le karşılaşmıştım. Dışarıya gönderilen tüm mektuplar ve telgraf- lar onların sansürlerine veriliyordu.

Şehrin caddelerinde çok az Türk görünüyordu. Türk kadınla- rı ya evlerinden çıkmıyor yahut erkekleriyle birlikte Anadolu'ya giderek Milli Mücadeleye yardım ediyorlardı. Alınan haberler, milliyetçilerin bütün güçleriyle çalıştıklarını ifade etmekteydi. Bunlar beklenilmez bir sevinç ve canlılıkla çaba harcıyorlardı. Sevr Anlaşmasının uygulanma ihtimali çok uzaktı.

1920 yılının 30 Ocak'ında Mustafa Kemal Bâb-ı Âli'nin or- tadan kalktığını ve Türk hükümetinin Ankara'da bulunduğunu ilan etti.

Bütün bu müsait olmayan şartlara rağmen Sevr Anlaşmasını uygulamak için hazırlıklar devam ediyor, komisyonlar kurulu- yordu. Bu sırada İstanbul sahasında birçok savaş malzemesi de- poları bulunduğu Müttefiklerin hatırına gelmiş, bunların ihmal edildiği ve çok dikkatsizce korunduğu düşünülmüştü.

Bu görev bana havale olunduğundan, ben depoların fotoğ- raflarını almaya ve oradaki silahların kayıt ve tespitiye başladım. Buradaki silahların geniş ölçekte aşırıldığı çok açıktı.

Bunu engellemek pek zordu. İstanbul hükümetinin bütün daireleri Ankara'ya yardım için çalışıyordu. Müttefiklerin kont- rolü bu çabaların ancak bir tarafını görüyordu. Fransızlar, bu si- lahların gemilere yükletilmesine yardım ediyorlardı. Bu depoları bekleyen askerler, hemen çoğunlukla Türk'tüler ve çok doğal ola- rak milliyetçiydiler. Lanetlenmiş Yunanlılarla dövüşmek için si- lahların kaçırılması yanlışydılar.

Haliç'teki büyük silah deposunda durum bambaşkaydı. Türkiye'de adet olduğu üzere, Türk meslektaşımı birlikte bura- sını kırmızı mumla mühürlemiş, fakat ertesi sefer burayı ziyaret ettiğim zaman mührün kırıldığını görmüştüm. Nöbetçiler tutuk- landı. Küçük subaylar hapse gönderildi. Büyük subay yargılana- caktı. Harbiye Nezareti'ndeki komisyon bu olayı aydınlatamamış ve hiçbir yardımda bulunamamıştı.

Ben umutsuzluğa düşerek yeniden kapıları mühürledim ve burada saklanarak bizzat durumu kontrol etmeyi düşündüm. Deponun kapıları büyük bir avluya bakıyordu. Burası büyük toplar, büyük mermiler, mühimmat vesaire ile doluydu. Buralarda uzun otlar bitmişti. Bu saha Haliç'in uzun rıhtımına kadar uzanıyordu. Saklanacağım yere zorlukla vardım. Nöbetçiler çok uyanıktılar. Görülecek olsam, nöbetçiler tarafından vurulacaktım yahut ele geçerek hakarete uğrayacaktım. Akşamüstü muhafızlar sigara içiyor ve gülüyorlardı. Geceleyin bunlar değiştirilmiş, müezzin yatsı ezanını okurken deponun avlusuna bir sürü keçi bırakılmıştı. Yarı karanlık içinde sakallı bir keçinin duvar kapısına ilerleyerek koyduğum mühürleri kırdıktan sonra otları yediğini gördüm. Gerçekten Türkiye, tuhaf bir ülkeydi. En inanılmayacak hikâyelere burada inanılır ve en akla gelmeyecek şeyler meydana gelir.

Bununla birlikte keçilerin hikâyesi bir tarafa, burada değer taşıyan her şey, Anadolu'ya sevk olunuyor ve müttefiklerimiz, Türklerin kontrolden kurtulmalarını sağlıyorlardı.

Müttefiklerin ajanları sürekli ihbarlarda bulunarak paralarını kolaylıkla alıyorlardı. Bunlar aralarında bir topluluk oluşturarak her gün çoğunlukla asılsız, fakat satılabilecek haberler uyduruyorlardı. Bir akın veya bir suikast hakkında çeşitli bağımsız kaynaklardan alınan haberler üzerine bunu uyduran ajanlar soruşturmakla görevlendiriliyorlardı. Bu yepyeni bir ticaretti ki, bu ticaret hızla genişliyordu. Oysa Türkler, adamlarına ancak sonuca bakarak para veriyorlardı.

Silah depoları işlerinde yardımcılarım birkaç İngiliz'le birkaç Türk'tü. Zekâ gücü, öğrenim ve her şeyden fazla hayal gücü, insanın korku duygusu üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Türkler'de bunlar az olduğundan, korkuları azdı. Bunun için onlar barut mahzenlerinde rahat rahat sigara içiyorlardı. Birkaç tahtayı kırarak ateş yakıyor ve yemeklerini pişiriyorlardı. Halbuki etraf meskûndü. Bütün evler ahşaptı, Türkler hiç telâş etmeden patla-

yıcı maddeleri taşıyorlardı. Oysa bunları su içine koyarak kilitlemek gerekirdi. Aksi halde bunlar insanı havaya uçururdu. Türk, taşıdığı mermiyi yerine kadar götürdüğü zaman sırtından atıyor ve yenisini taşımaya koşuyordu. Halbuki bu hareketlerden çok büyük kazalar çıkabilirdi.

1921 yılının Mayıs'ında bu iş son buldu. Ben de istihbarî bir işle Çanakkale'ye hareket ettim.

Anadolu'da durum daha çirkin bir niteliğe bürünmüştü. Şubatta, Londra'da Türkler, Yunanlılar ve müttefiklerden oluşan bir konferans kararlaştırılmış, fakat Mart'ta sonuçsuz kalmıştı. Kral Kostantin'in ordusu hapse düşmüş gibiydi. Venizelos'un müttefiklerle uzlaşması gereğince Yunanlıların tuttukları hat, sağlam değildi.

Kral Kostantin'in durumu önemli bir zafere muhtaçtı. Yunanistan, Anadolu macerasında daha fazla devam edemezdi. Savaş hattının biraz ilerisinde demiryolu bulunuyordu.

Mart'ın 23'ünde Yunanlılar ilerlediler ve Afyonkarahisar ile Eskişehir'i ele geçirerek demiryolunu almak ve buradan Ankara'ya ilerlemek, böylece Türkleri yenerek savaşı bitirmek istiyorlardı. Yunanlılar yeterli derecede hazırlanmışlardı. Venizelos'un deneyimli subayları, siyasî nedenlere dayalı olarak kovulmuşlar, deneyimsiz kralcılar onların yerlerine getirilmişlerdi. Yunanlılar ilk hedefe varamamışlar ve Nisan'ın ortalarında eski hatlarına çekilmek zorunda kalmışlardı.

Yunanlılar, aldıkları emirlere uyarak sistem dairesinde zalimce bir şekilde, işgal alanları içindeki Müslüman köylerini yık-maya ve evleri yakmaya, Türkleri öldürmeye, çocukları yok etmeye koyulmuşlardı. Yunanlılar yeni bir saldırı hareketine hazırlanmak için ellerinden geleni yaptılar. Cepheye silah ile gıda maddeleri gönderdiler. Yeni asker topladılar. Müttefiklerin arabuluculuk girişimlerini geri çevirdiler ve bütün umutlarını kesin bir askerî zafere bağladılar.

Müttefiklerin olağanüstü komiserleri, bağlı hükümetlerden aldıkları emre uyarak 15 Mayıs'ta Türkiye ile Yunanistan arasında yeni bir savaş meydana geldiğini ve bu savaşa karşı tarafsız kalacaklarını duyurdular. Müttefiklerin komiserleri İstanbul ile ona komşu toprakların tarafsız bir bölge olduğunu ekliyor ve böylece kullandıkları Yunanlılardan ayrılarak onları Türklerle dövüşmek üzere terk ediyorlardı. Yalnız iki taraf da, tarafsız bölgeyi ihlal etmeyecekti. Yunanlıların düzenli bir şekilde işlemekte oldukları mezalim çok doğal bir karşılığı gerektirdiğinden Türkler de ellerinde bulunan topraklardaki Rumları ortadan kaldırmaya başladılar.

Çanakkale çevresinde bu işler apaçıktı. Tarafsız bölgenin gerisinde Yunanistan'dan getirilen askerler bulunuyordu. Fakat bu askerlerin yanında Osmanlı Rumlarından toplanan silahlı askerler bulunuyordu. Bunlar faydasız, sinirli ve korkak insanlardı. İhtiyaç zamanında bunlar Yunan askerlerini de uğraştırıyorlardı. Fakat bunlar mücadelenin ızdırap ve şiddetini artırmışlardı. Çünkü mezalim ve facialar işlemekte çok yamandılar. Bunlar Türk komşularından feci bir intikam alıyorlardı. Rumlar, yüzyıllardan beri Türklerle karşı duydukları nefreti açığa vuruyor, bununla birlikte Türklerden ödleri kopuyordu. Londra'da ve New York'ta kadınlar ve misyonerler salonlarda hiç anlamadan bu müthiş canavarlara saygı göstermekteydiler!

* * *

Bir Mayıs akşamı Biga şehrinin yanından geçen tarafsız sınırı gösteren yola inmiştim. Savaş haberleri vardı. Bizim sahamızdaki bir tepeden yakınımızda bir vadide meydana gelen savaşı görüyordum. Yunanlılar Biga'dan çıkarak bir köyü soymaya ve yakmaya çıkmışlardı. Dönerken tarafsız bölge köyünden çıkan Türkler bunları yakalamışlardı. Yunanlılar derhal kırıldılar.

Çünkü içlerinde Türk korkusu vardı. Yunanlılar ve Rumlar ikişer üçer dağılarak tavşan gibi koşuyorlardı. Biga şehrinde kor-

ku ve dehşet hâkimdi. Yunan üniforması giyen adamlar, hayal edilen bir korku yüzünden bir kapı, bir bucak bularak saklanıyorlardı. Yollar boş, kapılar kapalıydı. Yalnız kahvelerde fesli birkaç Türk nargilesini çekiyordu. Bizim sahamız içindeki Türk köyüne vardığım zaman sessizlik vardı. Köyün terbiyeli ağası, hiçbir savaştan haberdar olmadığını, belki çetelerin geçtiğini söyledi. Fakat ben göz ucuyla sokaklar arasından evlerine dönen silahlı Türkleri görmüştüm. Soyulan ve yakılan köyde cami ve evler harap olmuştu. Külleri hâlâ tütüyordu. Çukurlarda çocuk ve yaşlı cesetleri vardı. Bu ne müthiş bir katliam savaşıydı. Geri dönerken soğuk bir korku içinde ıslık çalıyor ve bu suretle nöbetçilerin beni tanınmasını sağlıyordum.

Bütün bu saha, buradan İzmir'e kadar bütün sahiller eskiden verimli ve bereketli bir yerdı. Eski dünyanın bütün buğdaylarını bu yöre temin eder ve buralarda zengin şehirler görüldü. Bugün burada birkaç dağınık köyden başka bir şey yok. Buralarda dolaşa dolaşa Marmaris köyüne vardım. Burada boğazın akımı çık şiddetlidir ve genişliği bir mil kadardır.

Ramazan ayıydı. Fakat Çerkes Ağa bana oruçlu adamların pişirdiği güzel yemekleri ikram etmişti. Ağa'nın bir şey yemeden geçirdiği uzun günü hoşça geçirmek için beraber çıktık. Önümüzde vadiler ve tepeler uzanıyordu. Eskiden buralarda 30 bin nüfus, evli, hamamlı, sokaklı eski bir şehir vardı. Ağanın dediğine göre bir nesil önce bir çiftçi bu yörede eskiden kalma bir elmas veya yakut parçası bulurdu. Çünkü bu şehirde mücevherciler çarşısı vardı. Şimdi vadiler otlarla ve yabancı çiçeklerle ve denizin yüzü sallanan ağaçlarla doluydu. Buradaki bol güneş, verimli yer ve mavi deniz, aynı güneş, aynı yer ve aynı denizdi. Fakat o eski muazzam şehrin yerinde kârgir bir bina ve yirmi kulübe vardı.

İdaresizlik bu şehri harap etmiş, doğa da, zamanın geçmesiyle yıkılmıştı.

16

Üsküdar’da Türk jandarması

İstanbul’daki müttefikler Sevr Anlaşması’nı uygulamaya hazırlanıyorlardı. Komisyonlara tayin olunan subaylar gelmiş, iş için sabırsızlanmaya başlamışlardı. Anlaşma henüz kağıt üzerinde vardı. General Harrington Türkiye’deki işgal güçlerinin kumandanlığına tayin olunmuştu.

Harrington’un bu unvanı kulağa hoş gelirse de büyük bir anlam ifade etmiyordu. Çünkü Müttefikler kumandanının hükmü bir avuç dolusu İngiliz askeriyle birkaç millik tarafsız bölge üzerinde bulunuyordu. Onun “Müttefik kuvvetler” e kumanda etmesinin anlamı, Fransız ve İtalyanları, hiç istemedikleri halde kendisiyle birlikte çalışmaya zorluyordu.

Yunanlılar ikinci büyük saldırıları için hazırlanıyorlardı. Onlara adam gerekliydi. Yunanlılar Venizelos’un zamanında olduğu gibi güvene lâyık değildiler. Yunanlıların Kocaeli’yi ele geçirmekten maksatları, İstanbul’u korumaktı. Yunanlılar buradan çekilmeye başladılar. Çekildikçe yollarındaki İslâm köylerini yakıyorlardı.

Yunanlılar çekildikten sonra bir an için onların yerine bir miktar İngiliz askeri ve Türk süvarisi gönderildi. Fakat bütün bu alanı işgal edecek bir jandarma taburu oluşturulacak, bu tabura İngiliz subayları nezaret edeceklerdi. Bu işin başına ben tayin olundum ve Üsküdar'da yerleştim.

* * *

Bir gün, padişahın sarayına yakın olan Beşiktaş iskelesinden bir sandala binerek Üsküdar'a hareket ettim. Sular henüz sisli ve güneş henüz doğmamıştı. Boğaz sahillerine beyaz köşkler, saraylar ve camiler, duvarlı bahçelerle sınırlanmıştı. Fakat bunların çoğu tamire muhtaç bir haldeydi. Buralarda tamirata çok az önem verilir ve evlerin harap olup gitmesine meydan bırakılır. Ondan sonra bu evler ya yeniden yapılır ya da tamamıyla terk edilir. İstanbul'da devam edecek sağlam evler yoktur. Hristiyanların iyi ve sağlam evler inşa etmeleri doğru olmaz. Çünkü bu ancak onların servetlerini teşhire medar olur. Müslümanlarda ise henüz atalardan miras kalmış göçebe ruhunun izleri, sonra hayatın geçilecek bir köprü olduğu kanaati var. Beşiktaş'tan inerken birtakım kuşlar, sular üzerinde yarış ediyorlardı. Yanmış bir yalının mermer rıhtımı üzerinde balıkçılar ağları çekiyor ve birlikte çalışırken şarkılar söylüyorlardı. Güneyden rutubetli lodos esiyor, suları çalkalıyor ve denizin yüzeyini köpüklendiriyordu.

Beşiktaş'tan Üsküdar'a giderken akıntı bizi Averof ile hemşiresi Kılış'ın yanına geçirdi. Bir nöbetçi bize baktı. Ben ise bu gemilerin burada güvenle durabilmelerine hayret ediyordum. Müttefikler, burasının tarafsız bir bölge olduğunu ilân etmişlerdi. Burası, tarafsız suydü. Düşmanlardan birine ait olan bu gemilerin bir işi olamazdı. Oysa bunlardan başka Beyoğlu tarafında bir Yunan askerî heyeti ve silahlı nöbetçilerin koruduğu bir Yunan hastanesi vardı. Yollarda silahlı Yunan askerleri görülüyordu. Yunanlılar, Osmanlılar, Osmanlı başkentini bir hareket

baş noktası gibi kullanıyor. Buradan Yunan gemileri Karadeniz ve Marmara sahillerine akın ederek Türk köylerini bombalıyorlardı. İtalyanlar ve Fransızlar bu işe taraftar değildiler. İngiltere'nin bakış noktasıysa savunulamazdı.

Fakat Türklerin de bu gemileri batırmaya teşebbüs etmemeleri beni hayrete düşürüyordu. Bu gemilerin manzarası çok can sıkıcı olduğu için, bunları küçük bir çaba ile batırmak mümkün olurdu. Türklerin, ölüm kalım mücadelesi ile meşgulken Yunanlılara böyle bir darbe indirmeleri bir galibiyet kadar önemli ve değerli olurdu. Oysa böyle bir girişim gerçekleşmemiş, Bahriyedeki Türk Erkan-ı Harbiye başkanına niçin bu işi yapmadığı sorulunca içini çekerek İngilizlerin buna kızacaklarını söyledi.

Üsküdar'da hamalların gülüşüp sigara içtikleri iskeleye çıktım. Bu hamallar, salyangoz gibiydiler. Çünkü sırtlarına birer kambur gibi arkalıklar koyuyor ve bunu taşımayan adam hamal sayılmıyordu. Çoğunlukla Kürt olan bu hamallar çirkin ve düzensizdiler. Bunlar her suikasta ve her katliama katılırlar! Bunların bir cemiyeti olduğu halde, yine bir düzene girememişlerdi. Ben sahile çıkarken hamallar içinde homurdananlar çoktu. Çünkü bunlar Hristiyanları sevmezler.

Üsküdar eski ve tuhaf bir yerdir. Caddeleri Beyoğlu sokakları gibi dik olan Üsküdar'da, caddeler daha dolambaçlıdır. Evlerin damlarına yağın yağmurlar sokaklardan geçenlerin başına dökülür. Dar ve dolaşık sokakların yanında geniş meydanlar ve parklar vardır.

Burada herkes Türk'tü. Yangın buradaki birkaç Hristiyan evini mahvetmişti. Üsküdar ilkel, mutaassıp, köhne ve henüz 17. yüzyılda yaşayan bir yerd. Avrupa'dan çok az ötede olan Üsküdar, zamanımızdan üç yüz yıl gerideydi.

Kadınların âşıklarını bulmak için geldikleri bir parkın yanında bana bir ev verdiler (!). Burası Marmara'ya, İstanbul'a ve Trakya'ya bakar. Dairem hükümet konağındaydı. Zamanında bu-

rası iyi bir plan dairesinde inşa olunacakken, nasılsa tamamlanamamıştı. İnşası tamamlanan yerlerinden bile yağmur sızıyor ve açık yerlerden rüzgâr giriyordu.

Üsküdar mutasarrıfı, padişah tarafından tayin olunmuştu. Şişman, tembel, sinirli ve liyakatsiz olan bu adam işine önem vermez, benimle Türkçe konuşmaktan utanır, Fransızca söylemek isterdi. Herkese surat asar ve herkesle kavga ederdi. Çünkü aylığı ödenmiyordu.

Mustafa Kemal Paşa 1919'da Anadolu'ya gittiği zaman, âsi ilân edilmiştir. Halbuki şimdi padişahın önemi kalmamış, onunla birlikte kalanlar böyle bir işe yaramaz insanlardı. İyi Türklerin hepsi çoktan Ankara'ya gitmişti. Bu mutasarrıf burada kalmış, çünkü İngilizler onu teslim olma taraftarı olarak görmemişler ve olağanüstü komiserden onun burada bırakılmasını istemişlerdi. İngilizler hâlâ kafalarını kuma sokuyor ve Anadolu'da büyüyen yeni gücü göremiyorlardı.

Benim için buraya gelmek yeni bir hayattı. İnsan Türkiye'de ne yaparsa onun işine mutlaka siyaset karışır. Bir sadrazamın düşmesi bütün memurların, hatta odaların tozunu alan kadınların bile değişmesini doğurur. Bununla birlikte ben işbaşında siyasetle ilgilenmiyordum. Benim için siyaset, bir macera, macera hayatına tuz ve biber katan bir eğlenceydi. Bir asker olmak dolaısıyla, siyaset bağından özgür bulunuyordum. Sonra yalnız olduktan başka her hareketimi kontrol edecek talimattan da özgür bulunuyordum.

Yine Türklerle yaşıyorum. Fakat bu sefer ne bir esir, ne de bir elçiyim. Eşit durumdayım. Her şeyi Türklerin gözleriyle görüyor, onların kulaklarıyla dinliyor ve onların yaşadıkları hayatı yaşıyorum.

Mensup olduğum millete yeni bir yerden bakarken kırınglık duyuyorum.

Ben, Hindistan'da İngiliz hayatını gözlemiştim. Dış görünüşüyle muhteşem olan bu hayat, gerçekte millî ve yerel hayatın bü-

yük denizi içinde tek başına adaların hayatı gibiydi. Türkiye’de de böyle idi. İngilizler halkı ve halkın fikirlerini tanımıyorlardı. Kendilerine koruyucu süsü vererek gördükleri herkese karşı homurdanıyor ve mümkün olursa onu tekmeliyorlardı. İngilizler en basit gerçeği de bilmiyorlardı. İçlerinden bir şey öğrenmeye çalışanlara kötü gözlerle bakılıyor, onların yerleştikleri söyleniyordu. Dışarıdan İngilizlerin üstünlüğü pek açık değildi. Resmi hayatta “kurtasiyecilik” adındaki modern hastalıktan muzdariptiler. İngilizler kâğıtlara önem vererek canlı hakikatleri kâle almıyor, yazılı lakırdılara ve raporlara inanıyorlardı. İngilizler kâğıtlara o kadar daldılar ki sonuçta onların içine gömüldüler. Dolayısıyla bir hakikat görseler bile, onu çok belirsiz gördüler.

Sekiz İngiliz subayıyla birlikte çeşitli alanlarda jandarmaya nezaret ediyorduk. Kocaeli yarımadasının yarısı bana verilmişti. Bu alan, altı yüz mil kare genişliğinde idi. Biz, bu durum içinde Türk resmî hayatını içinden incelemeye fırsat bulduk. Bu, başka bir İngiliz’e nasip olmamıştı. Çok geçmeden Türk ve İngiliz memurlarının görevlerine değişik açılardan baktıklarını gördüm. Şarkta memuriyet istifade olunacak bir tekeldir. Bunun anlamı para, dinlenme, yeşil ağaçların altında oturmak, herkesi hizmetçi gibi kullanmaktır. Memuriyet geçici olsa da fayda ve kazanç getirir. İngilizler için memuriyetin anlamı, sorumluluktur. Bundan ilham alan İngilizler, memuriyet hayatının zevkini kaçırmışlardı. Çünkü rutubetli bir odanın içinde saatlerce çalışırlar, hummadan sarardıkları halde medeniyetin ötesindeki kızgın çöllerde uğraşırlar. Bu iki anlayış birbirine zıttır.

Bizim alanımız çok acınacak bir haldeydi. Siyaset ve savaş onu tarumar etmişti. Mütarekeyle İngilizler gelerek Hristiyan azınlıklarını kurtarmak düşüncesini getirmişlerdi. Yerel Hristiyanlar buna inanarak Müttefiklerin etrafında toplanmışlar ve onlar tarafından kullanılmışlardı İngilizler çekildikten sonra Türkler gelmişler, Hristiyanlardan intikam almışlar, daha sonra Yunanlılar gelmişler ve Rumlar Türklerden daha acı, daha vahşice intikam

almışlardı. Artık dağlar çeteler, eşkıyalarla doluydu. Köylerde hiç kimse yoktu. Bunların birçoğu yanmıştı. Çeteler, şehirlerin içinden bile tüccarları kaldırıyor ve bunları rehine olarak saklıyorlardı. Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında, öldürmeden, kundaklıktan, yağmacılıktan, kan dökmekten açılmış bir uçurum vardı.

Büyük zorluklar içinde çalışmaya başladık.

İngiliz mahfilleri bu deneyime şüpheyle bakıyorlardı. Aylıkların verileceği, teçhizatın sağlanacağı çok muhtemel değildi. Bütün iyi adamlar Anadolu'ya gitmişlerdi. Bize gelenler birkaç ihtiyar jandarmayla bir takım değersiz adamlardı. Mısır'dan gelen bazı göçmenler ve savaş esirlerini almadan işe başlayamadık.

Yavaş yavaş belimizi doğrulttuk. Burada hayat, müthiş tuhaflıklarla doluydu. Burada geçen hayatın her dakikasını seviyorum. Çünkü burada eşkıyanın hayallerine üstün gelmek için planlar hazırlıyor, deliller arıyor ve durmadan uğraşıyorduk. Eski şehrin dolambaçlı sokaklarında sivil polis sıfatıyla dolaşarak, bu dolaşmalar sırasında açık gökyüzünü, doğan ve batarak ölen yıldızları seyrediyordum. Atların sırtında eşkıyayı takiple uğraşıyordum. Bu eşkıyayı takip, tilkileri avlamaktan çok daha kolaydır. Ara sıra tehlikelere düşüyor, bu tehlikeleri atlatmak için uğraşıyor, sonra burada bağımsız bir hayat geçirerek bu bağımsızlığın hayata verdiği sevinç ve gayretten yararlanıyordum.

Burada yalnız başıma, tercümanlıktan çalışıyordum. Çünkü hem birer birer, hem sınıf itibarıyla bütün tercümanlardan nefret ediyordum. Bunların İngiliz üniforması içindeki manzaraları oldukça çirkindi. Her yanlış anlamamanın altından mutlaka bu adamlar çıkıyordu. Bunlar, kendi yararları için bizim adımızı kullanıyor ve bizim şerefimizi lekeliyorlardı.

Bir aralık eşkıya hâkimdi. Bunların İngiliz süvarisi tarafından yakalanmaktan korkuları yoktu. Eşkıya istihbarat memurlarıyla uzlaşıp onlarla oturup yiyip içiyor, takibat yapanlarsa kuru kuruya dolaşıyorlardı.

Eşkiya takibi ve Yani'nin tutuklanması

Her hafta hırsızlık, öldürme haberleri, köylere akın, adam kaçırma haberleri karşısındaydık. Buna karşı bir şey yapamıyorduk. Çünkü hazırlığımız yoktu. Hükümet makamları sabırsızlanıyordu. Temmuzda Yahudi çiftliğine bir saldırı meydana geldiğinden haberdar olduğumuz zaman, hazırlığımız yarım olduğu halde eşkiyaya karşı savaş ilânına karar verdik.

Yahudi çiftliğine yapılan saldırının gerçek ayrıntılarını bilmiyorduk. Ağustosun birinci günü şafakla araştırmalara çıktık. Bize bu haberi getiren çocuk, kendisini kimin gönderdiğini bize söylememişti. Hava çok ağırdı. Evden çıkarken müezzin, iskeleye yakın Yeni Cami'de sabah ezanını okuyordu.

Ayın altın gibi ışıkları, İstanbul'un üzerinde sönüyordu. Bir aralık minareler, camiler derin maviliğe, sonra sabahın kurşunî sisine batmıştı. Uyanan şehrin ilk hareketleri uzak bir denizin mırıltısı gibiydi. Bahçelerde bir kuş kanatlarını çırpıyor ve ötüyordu. Serin bir rüzgâr, çiçeklerin kokusunu taşıyordu.

Caddelerde ilerliyorduk. Kısrağım baştaydı. Arkamda on beş at, bütün hızıyla bana yetişmeye çalışıyordu. Üzerinde asmalar duran yollardan, bağlardan geçerek Üsküdar mezarlığına vardık. Taş yığınları arasından ilerledik. Servilerin altında yürüdük. Bunlar sessizliği ve mezarlıkların ıssızlığını kat kat artırıyordu. Ortalıkta ihmal ve yıkım vardı.

Her taraf ölüm gibi soğuktu. Bir karga öttü. Köpekler, kemikler arasında koşuyor ve birbirine karşı homurdanıyordu. Cüzzamlılar mezarlar arasında sürünüyorlardı.

Kısıklı'ya ve Çamlıca dağlarına vardık. Burası yeşildi. Beyaz çiçeklerle doluydu. Burada birçok sayfiye vardır. Çiçekler havaya koku salıyordu. Pınardan temiz ve berrak bir su akıyordu. Suyun akışında temiz, taze ve saf bir hayat vardı.

Karşıdaki dağların bembeyaz tepeleri güneşin ilk ışıklarıyla pembeleşti. Esen rüzgâr, tozları kaldırıyor, yolda giden tahta arabaları bulutlandırıyordu. Arabacılar hayvanlarını sürerek ilerliyordu. Tozlu yollardan gide gide akşamüstü Yahudi çiftliğine vardık.

Yahudi çiftliğinin saldırıya uğradığı, Yahudilerin soyulduğu, döküldüğü kesindi. Genç bir kadının kolları ve göğsü kan içindeydi. Zavallı kadın, palaların sırtıyla dövülmüştü. Fakat biz hiçbir delil elde edemedik. Halk korku içindeydi. Bir şey söyleyemiyordu. Nihayet bir aralık Güney Afrika'da bulunan ve orada çalışan bir adam kirli, berbat bir adam çıktı. Bunun konuştuğu İngilizce, küfürlerden, terbiyesizliklerden oluşuyordu. Sonunda ondan eşkiya içinde Hristo'nun damadı Yani'nin bulunduğunu anladım. Bunlar Bakkal Köyü'nde oturuyorlardı.

Geceleyin burada kaldık. Fısıltılardan, öteden beriden buraya saldıran çetenin Rumlardan oluştuğunu, Zafiri, Pavlı Karaoğlu'nın bu çetede bulunduğunu öğrendik. Burada geçen gecemiz bir azap ve ızdırıp gecesiydi. Doğu'nun hiçbir tarafında bir bataklık Rus Yahudilerinin bu köyü kadar pis değildir. Gündüzleri tavanları ve duvarları karartan binlerce haşerat yemeklerin üzerinde dolaşüyor, çocukların hastalıklı göz kapaklarına bulaşıyor, geceleri bile sürünerek her harekette vızlıyordu. Evlerin her yarığında, her deliginde binlerce aç haşerat dolaşıyordu. Şafak sökmeden yola dökülerek doğuya doğru yürüdük ve Bakkal Köyü'ne vardık. Bakkal Köyü, Osmanlı Rumlarının köyüydü. Burada bir ağacın altına oturduk. Önümüzde kilise ve köy meydanı; gerimizde, herkesin sabah kahvesini içtiği küçük bir dükkân vardı. Konuşurken mükemmel bir sabah kahvaltısı ettik. Kuyruk yağıyla pişirilmiş taze yumurtalar, acı peynir ve ekmek yedik. Etrafımızda köyün imamı, ihtiyarları ve kısa boylu bir papaz bulunuyordu. Hepsi, sakın, misafirperver, terbiyeli insanlardı. Fakat hepsi de Yani'yi ya da diğer çeteleri tanımadıklarını belirtiyor ve hep iyi sözler söylüyorlardı. Halbuki ben, geçen

ay içinde köyün saldırıya uğradığını ve bir adamın öldürüldüğünü biliyordum.

Hayret içindeyim. Gözümün önünde açılan uçurumu bitiş-tiremiyordum. Ben etrafımda toplananlarla konuşurken ve onlardan havadis almaya çalışırken yanı başımızdan, kahvehane-den boylu poslu birisi çıktı, biraz dolaştı. Sonra geldi ve bizim yanımıza oturdu. Sözlerinde makam sahibi olanların cüreti vardı. Onun bu hali, beni hiddetlendirdi. Derhal bu adamı tutuklattım. Jandarmalar onu alıp götürerek soruşturmaya başladılar ve onun çete fertlerinden Anastas olduğu haberini getirdiler. Köyde tanınmış bir hayırsızdı. Geçen yıl İngilizler onu yakalamışlar, fakat Anastas hapishaneden kaçmıştı. Bundan başka Yani'nin Kurtdoğan Dağı'nda saklanmak üzere bu sabah hareket ettiği anlaşıldı.

Atım hazırlanırken köyün ihtiyarlarına şiddetle yüzümü çevirdim. Hepsi mahcup oturuyorlardı. Sonunda, Rusya'dan Anadolu'ya sığınan ve buradan Anadolu'ya kaçan Rus papazı ayağa kalkarak şu sözleri söyledi:

- Efendim, ben de yalan söyledim ve yalan söyleyeceğim. Sen buraya bir gün için geldin, gideceksin ve hükümet her zaman değişiyor. Fakat eşkıya, hep bizimle beraberdir.

Bir dakikada bunların neden korktuklarını anladım. Zaten her yerde bu korkuyu seziyordum. Bu insanı, kaçmaya sürükleyecek bir korku değil, insana umulmadık yerden gelecek darbeyi bekleten korkuydu. Halk, kendilerini soyan, paralarını vermezlerse onları kesen eşkıyadan, polisten, jandarmadan ve komşulardan korkuyordu. Rumlar ve Ermeniler, Türk'ü gözetiyorlardı. Türk her ikisine dikkat ediyordu. Bir kimse ortaya çıkacak siyasî değişikliklerin niteliğini, ya da yarın başa gelecek felaketin ne olduğunu bilmiyordu. Herkes, ayaklarının parmakları üzerinde bekliyorlardı.

Gölgeden yakıcı ateşe atıldık ve takibata devam ettik. Toz, bir duman gibi yükseliyordu. Dik tepelerden atlayarak, kurumuş ça-

yırlardan geçerek gidiyorduk. Yarım mil uzakta bir adam ilerliyor ve sırtında bir tüfek görünüyordu. En yüksek sesiyle şarkılar söyleyen bu adamın sesi bize kadar geliyordu. Bizi gördüğü zaman, dağa ve ormana doğru kaçmaya başlamıştı. Buralarda onu atımızın sırtında takip edemeyecektik. Atlarımızı mahmuzlayarak koştuk. Jandarma gerimizde kalmıştı. Karşımızdaki adam, ölüm korkusuyla döne dolaşa kaçıyordu. Fakat ona imkân vermedik ve tüfeğine davranmasına fırsat kalmadan yakaladık.

Yani, yalancı Sıtkı tarafından yakalandı ve benim yanıma getirildi. Hristo'nun damadı Yani, hiç şüphesiz bu adamdı. Kimin yakaladığı anlaşılmaz diye Yani'nin yüzü örtüldü. Bunu yapan ve düşünen, Ermeni bir ananın ve Türk bir babanın çocuğu olan Sıtkı, çarşıda yürüyen Sıtkı'ydı. Sıtkı bizden alkış bekliyor ve daha önceleri ne kadar eşkıya yakaladığını bize gururla anlatıyordu. Sıtkı, mutaassıp ve hatta ilkel olmakla birlikte Hristiyanları hiç sevmeydi. Bununla birlikte bazen rüşvet karşılığında onların tütün kaçırmalarına izin veriyordu. Sıtkı mağrur, gösterişi seven, yalancı bir adamdı. Kendisi, atının yemini çalardı.

Kurdoğmuş Köyü'ne hızla hareket ettik. Halil Fehmi Efendi, bizim geleceğimizden haberdar olunca hizmetkârlarını göndermişti. Atlarımızdan inerken bunlar üzengilerimizi tutuyorlardı.

Halil Fehmi Efendi, köyün sahibiydi. Yüzlerce mil uzayan arazi onundu. Buraları koyun sürüleriyle, ziraat hayvanlarıyla doluydu. Kendisi burada baba ve dedeleri gibi arazi sahibi olarak yaşıyordu. Fehmi Efendi bizi kapıda karşıladı. Bizim için bir koyun kesti. Karıları, koyunu doldurdular, hizmetçiler sofrayı kurdular. Fehmi Efendi kolları sıvadı. Biz de sininin etrafında dizilerek bekledik. Fehmi Efendi etin önemli bir miktarını bize ayırdı. Gerisini jandarmaya gönderdi.

Sohbet ede ede yemek yedik. Bir yemeği, diğer yemekler takip ediyordu. Tuzlu-tatlı çeşitli yemekler yedik. Sonra ibrik ve leğen getirildi. Ellerimizi yıkadık. Temiz havlulara ellerimizi sildik. Sedire kurulduk. Sigaralarımızı yaktık.

Geç vakit köyden çıkarak hareket ettik. Buradan Yani için bir at aldık. Adamlarımızdan biri bir kadın elbisesi bularak onları Yani'ye giydirdi. Sonra yüzünü de örttü. Ben de ona Fatma Hanım adını taktım. Bu isim, onbaşı Hacı Ramazan'ın hoşuna gitmedi. Ben ısrar ettim ve dedim ki:

-Hacı, şu Fatma Hanım gibi yabancı bir kadınla konuşmaktan utanmıyor musun?

Hacı cevap verdi:

-Hayır, efendi, dedi, çünkü bu kadının yüzü örtülüdür. Bütün jandarmalar gülüştiler.

Ay yuvarlak ve berrak, doğmuştu. Çakal Dağı'na varmıştık. Dağ yolu dik ve dardı. Jandarmalar buradan geçerken birkaç silah sesi duyuldu. Birkaç adam yere yuvarlandı. Bunların atları koşarak bize geliyor ve durmadan kişniyordu. Ortalık karıştı. Gürültü müthişti.

Hacı, kısırağı tuttu. Ben de karanlık içinde ilerledim. Geride bir jandarma kımıldıyor ve inliyordu. Dar geçitten, konuşan adamların seslerine bir kadın kahkahası karışıyordu. Bu kadın, Türkçenin bütün musikisini tırmalayan kaba bir sesle Türklere küfretti. Jandarmalara defolup gitmelerini, çünkü şimdi İngilizlerin hüküm sürdüğünü ve Rumların özgürlük kazandıklarını söyledi. Ben de çok kıt Türkçemle İngiliz yüzbaşısı olduğumu söyledim. Kadının yanındaki erkekler onu hemen susturdular. Biz yürürken üzerimize taşlar atılıyordu.

Adamlarımızı toplayarak ilerlemeye başladık. Yani, Rum dostlarının kendisini bulmalarından korkuyor ve kadın kıyafeti içinde titriyordu. Alemdar ormanına vardık. Vitallerden birinin boş yazlığında kaldım. Vitaller, Türkiye'nin en büyük tüccarlarından ve İngilizdirler. Bunlar Türkiye'de büyümüşler, çoğalmışlar, o derece ki "bu aile az kaldı bir millet oluşturunca" denilmiştir.

Uyuyamadım, kalktım. Ayın ışığında dolaştım. Orman sakindi. Ara sıra gizli bir rüzgâr ağaçların arasında inliyor ve bilinme-

yen bir kokuyu taşıyordu. Bir bülbül, bize yakın bir yerde ötüyor, ormanda birçok bülbül ona cevap veriyordu. Derelerde binlerce kurbağa geceyi velveleye boğuyor, türlü türlü kuşlar ötüşüyorlardı. Gecenin letafeti ulviydi.

Biraz dolaştım. Jandarmaların yattıkları evden muntazam darbelerle ses geliyordu. Bu darbeler şiddetli veya zalimce değildi, fakat düzenliydi. Anlaşılan Yani, itirafa zorlanmak için dayak yiyordu. Eşkıyanın sesi, köhne bir evin etrafında inleyen kış rüzgârları gibi yansiyordu. Kızdım, fakat birden bire aklıma, Yahudi köyündeki yaralı kollu, yaralı göğüslü kadın geldi. Çataldağ geçidinde vurulan jandarmayı düşündüm ve yatak odama gittim.

Eşkıya takibi- Bakkal Köyü'ne akın

Yani'den aldığımız bilgilere göre, çete üyeleri yarın Bakkal Köyü'ne inerek orada yatacaklardı.

Bunun için bütün gün serin ormanda dinlendik. Yüz elli piyadenin gönderilmesi için Üsküdar'a haber verdik. Bunlar bizimle yol üzerinde buluşacaklardı.

Alemdağı karışık bir köydü. Fakat Ermeniler diğer unsurlara üstün bulunuyorlardı. Köylüler çoktan beri değerli eşyalarını, evlerinin mefruşatını şehre götürmüşlerdi. Kendileri de her dakika firara hazırdılar. Bunların bir kısmına kendilerini savunmak için silah verilmiş, başlarına da ayyaş, haylaz, yalancı bir edepsiz olan Dipovan adında bir adam geçirilmişti. Dipovan, başına fesi geçirdi mi gölgesinden korkardı. Halbuki kendisi burada İngiliz askerî makamlarının temsilcisiydi. Bu adam ermeniydi. Çirkin yüzlü, kırmızı gözlü bir pislikti. Komşularının karılarına musallattı. Bir taraftan Müslüman eşkıyanın aleyhinde tanıklık eder, diğer taraftan Hıristiyan katillerle birlikte çalışırdı.

İngiliz askerî mahfilleri, namussuz tercümanlara güvendikleri gibi bu adama da güvenmiş ve onun gibi pis ve şerir canavarlara yardım ve yetki vermişti. Bunlar da, bizim temiz adımı zı kirllettiler.

Köylüler, bizi ağırlamak istediler. Biz de Taşdelen suyuna gittik. Bu su, siyah kayalar arasından gölgeli vadiye akıyor. Sucular, buradan su doldurarak bu muhteşem suyu İstanbul'daki susuzlara satıyorlar.

Taşdelen suyunun önünde yapraklardan bir yatağa serildik. Köylüler bize hizmet ediyorlardı. Burada Türk ve Osmanlı köylülerinin türlü türlü karışımları vardı. Bunların ağası kaba saba, bir kara Ermeniydi. Gülüşleri pek haşindi. Bu adam simsiyah dişli, zalim ve kavgacı suratlı biriydi. Vaktiyle bu adam, Abdülhamid'in avcıbaşısıydı. Bunun bir de kara suratlı bir kardeşi vardı ki, köyde ekmek satar, bakkallık eder, para kazanırdı. O da buradaydı. İkisi de müthiş ayyaştılar. Aramızda eşleriyle birlikte Rum ve Ermeni kadınları da vardı. Bunların çok geniş şalvarları, dar yelekleri, saçlarının etrafında renkli mendiller vardı. Bunların birçokları güzel olmakla birlikte çabuk yıpranmış ve çabuk çirkinleşmişlerdi. Bahar mevsimi, burada hızla geçiyor, onu yakıcı güneşle yaz takip ediyordu. Bundan dolayı kadınlar ve çocuklar hızla büyüyor, ağaçlar hızla çiçek açıyor, sonra yıpranıyor ve soluyorlar.

Aramızda, bellerinde geniş kemerler olan Türk köylüleri de vardı. Türkler, ufak tefek şeylerini bu kemerlerin bükümlerinde taşıyorlar. Bir tarafımızda Lazlar oturuyorlardı.

Bunlar mavi gözlü, sarı saçlı insanlardı. Karadeniz'de, fırınların bütün şiddetleriyle çarptığı sahillere mensuptular. Konuşmaları çok ahenkli olan bu adamların dillerinde "uh" kelimesi daima tekrar ediyordu. Burada yer, hava ve su mükemmeldi. Osmanlı yönetimi, bunların hepsini mahvediyordu.

Güneş, yapraklar arasında üzerimize serpiliyordu. Herkes neşeliydi. Birkaç saattir herkesin korkusu ortadan kalkmıştı.

Herkes istediği gibi yatıyor, kalkıyor, geziyordu. Çünkü muhafızlarımız buradaydı.

Geceleyin buradan hareket ettik, askerlerle buluşacağımız yere vardık, Yani halen kadın elbisesi içindeydi. Bize rehberlik edecekti. Dimdik dağı tırmanırken kısırağımın ayağı sürçtü. Ay, soluk ışıklar serpiyordu. Köye vardığımız zaman, ay sönmüştü. Yani, bu işte deha gösteriyordu. Şafak sökerken hepimiz köyün etrafındaydık. Köye giden her yol jandarmalar tarafından kesilmişti.

Sabah oluncaya kadar bekledik. Hayvanları köyde bırakarak etrafı gözetlemek üzere bir tepeye çıktık. Tam bu sırada adamlarımızdan birinin bir mısır tarlasına doğru süründüğünü, daha sonra birisinin onu izlediğini gördüm. Bunlar daha sonra kaçmaya başladılar. Derhal yardım istedim. Verdiğim emir bu adamları yakalamak ve mümkünse öldürmemekti. Aşağıda bir bahçede atlarımız yemleniyordu. Bunlara gemler vurulmadan kaçan adamlar beş yüz metre ilerlemişler ve Kayışdağı'nın eteklerine varmışlardı. Jandarmalar hızla ilerliyor, devamlı ateş ediyorlardı.

Sıtkı, beyaz atının üzerindeydi. Ben dürbünümle etrafa bakıyor ve askerleri ayrı ayrı görüyordum. Eşkiyadan ikisi dağa kaçmışlardı. Bunların birisi Sıtkı'ya ateş etmiş, Sıtkı'nın atı yaralanmıştı. Daha sonra Ali ve Hüseyin ilerlediler. Atlar ve adamlar koşuyorlardı. Ben de bir tüfek alarak koştum. Ayaklarımdaki ağır ayakkabılar, kurşun gibiydiler. Bir aralık kaçmakta olan adamın yüzünü gördüm. Bu, iri yarı bir eşkiya idi. Birkaç ay sonra metresiyle kavga eden bu adam, bu kadının hıyanetiyle elimize geçmişti.

Jandarmalar, kaçanlardan ikisini yakaladılar. Bu çete üyelerinden Hırsto ile Nikola idiler.

Köydeki evleri birer birer aradık ve birkaç silahla birkaç eşkiya daha bulduk. Köyün ağasına niçin eşkiya sakladığını sordum. O da ne cevap vereceğini bilemiyordu. Fakat ben onun durumunu anlıyordum. Bir süre sonra Rumlar Yani'nin bizimle birlikte

hareket ettiğini anladıkları zaman ona boykot ilân etmişler, onun karısını ve çocuklarını aç bırakmışlardı. Tahliye olunan Yani ise, ortadan kaybolmuş ve bir daha görülmemişti. Topladığımız bilgilere göre, köyün papazı ile ağası, köylüleri onu öldürmeye teşvik etmişlerdi.

Biz yakaladığımız eşkıya ile yetinerek köyde daimi bir jandarma merkezi oluşturduk ve geri dönmek için hazırlandık. Atlarımızı bekliyorduk. Fakat atlar gelmiyordu. Yürüdüm, uzaktan Sıtkı ile Hacı'nın tartıştıklarını duydum. Hacı'nın etrafında bir sürü adamlar toplanmıştı. Hacı'nın atı, ızdıraptan kıvranıyordu. Sıtkı ata biraz konyak içirmek istiyor, Hacı konyağın haram olduğunu söylüyor ve ezberinden ayetler okuyordu. Çünkü Hacı, cahil olmakla birlikte Kur'an'ı ezberden biliyordu.

Hacı'yı çağırdım, geldi. Hacı, Bağdat'ta doğmuş, büyümüş bir Arap'tı. Halis bir Müslüman'dı. Tütün veya alkol kullanmazdı. Orucunu muntazam tutardı. Bundan başka iki defa hacca gitmişti.

Hacı'ya, atına verilmek üzere birkaç hap verdim:

- Hayır efendim, dedi. Bunları atıma vermem. Çünkü ne olduklarını bilmiyorum. Belki içlerinde içki veya domuz eti vardır.

- Fakat Hacı, dedim, doktorlar bunu veriyor. Sen ömründe ilaç kullanmadın mı?

- Doktorlar, ne şeyhtir, ne de hocadır. Bunlar frenkçe mirenkçe okurlar, atarlar tutarlar, bana bildiğim ilaçlar yeter.

Birkaç gün sonra Hacı'nın başı ağrımişti. Ağrı o kadar şiddetliydi ki, Hacı atın üzerinde duramıyordu. Kendisine bir aspirin verdim. Aldı, yuttu ve başının ağrısı dindi. Bundan sonra yanında birkaç aspirin taşımaya başladı.

Hacı, iyi ve sadık bir adamdı. Aylıkları gecikmiş olduğundan bütün elbisesi yamalı olduğu halde bir şey çalmaz, rüşvet kabul etmez, emirleri sükûnetle dinler ve onları yerine getirir, hiç yalan söylemezdi.

Türkler, İngilizlerden nefret ediyorlardı. İngilizler, Türklerin ne Hindû ne zenci olmadıklarını unuttular. Türklerin mağrur ve bağımsız bir imparatorluk idare eden millet olduklarını hatırlayamadılar. Şu benim jandarmalarım, çocuk gibi mutlu, düşüncesiz, mantıksız, sevimli ve onlar kadar cabbar insanlardı. Yalnız ara sıra bunların içine Sıtkı gibi şehirli çapkınlar da karışıyordu.

Kayışdağı'ndan geçen dik yolu takip ederek tepeye yaklaşıncaya kadar ilerledik. Türklerin yaklaşması üzerine papazların kiliseye ait eşyayı burada sakladıkları sanılıyordu.

Nefes almak ve muhteşem manzarayı seyretmek için burada durduk. Olgun buğdaylarla dolu vadiler önümüzde seriliyor, tepeler yabani çiçeklerle süslenmiş bulunuyordu. Gerisi boşluktu. Yanlarındaki kızıl yaralarıyla duran granitten kayalar, sanki ayın parçalandığı yerdir. Vadiler, tepeler omuz omuza vererek denize varıyordu. Ova, beyaz yollarıyla ve tarlalarıyla açılmış bir harita gibiydi. Sahil boyunca kırmızı çatılı beyaz köyler vardı. Kuzeye doğru Alemdağı ve Karadeniz görünüyordu. Boğaz, dağların arasında bir mavi kurdele gibiydi. Beyoğlu ve İstanbul, Trakya ovalarının sislerine gömülmüştü. Marmara, derin ve mavi Çanakkale'ye kadar uzanıyor, Adalar'la İzmit körfezinin gerisinden Anadolu dağları bu sırada hararetle solan mavi gökyüzüne yükseliyordu.

Yine dik yoldan iniyoruz. Burası Yunanlılar gelmeden İngilizlerin koydukları tel örgüleriyle ve müstahkem hatlarla doluydu. Akşamüzeri ezanlar okunurken biz de Üsküdar'a vardık.

17

Jandarma müfettişliğinde

Haftalarca at sırtında Marmara sahillerinden Karadeniz sahillerine gittim, geldim. Diğer jandarma subayları gibi ben de kendi alanımda, kendi atalarımızın gelenekleri daire-sinde hareket ediyordum. Bize jandarmayı ıslah ve suiistima-le engel olmak için sınırlı yetkiler verilmişti. Fakat çok geçme-den biz kendimize idarî yetkiler verdik. Vergilerin toplanması-na nezaret ediyorduk. Adli işlerden başka orman memurlarının ve köy ihtiyar heyetlerinin hareketlerini kontrol etmekteydik. Yol yaptırıyor ve halka yardım ediyorduk. Bizim bu hareketimiz, Hindistan'da büyük kuruluşlar meydana getiren büyük ataları-mızın hareketi gibiydi. Onlar da girdikleri yerlerde adaletsizli-ği ve zulmü kaldırarak adalet ve barış getiriyorlardı. Onlar da, vaktiyle verimliyen çöle dönen yerleri yeniden ihya ediyorlardı. Onların başarısı yerli idarelere Avrupa fikirlerini, Avrupa ideal-lerini, Avrupa kontrolünü kabul ettiriyordu.

Biz küçük alanlarımızda başarılı olmuştuk. Eşkıyalığı orta-dan kaldırmayı başardığımızdan köylüler bize güvenmiş ve tar-lalarına dönmüşlerdi. Adaletin idaresindeki bütün suiistimleri ortadan kaldırmak mümkün olmadı. Fakat açık zulümlere imkân bırakılmamıştı. Artık korku, esas değildi. Düzensizlik, yerini dü-

zene bırakmaya başladı. Biz sınırlı alanlarımızda, Sevr Anlaşması uygulanırsa yapılabilecek işleri yapıyorduk.

Fakat bu durum eski usule atlamaktı. Bütün savaşlara son vermek için ortaya çıkan Dünya Savaşı ve her barışa son vermek için imzalanan genel barış bu usulü köhneleştirmişti. İngiltere, gücünü kaybettiği gibi, idare yeteneğini de kaybetmişti. Bu yetenek, yoksul fakat aydın olan ve ordu, donanma ve mülkiye memurluklarını dolduran sınıftaydı. İmparatorluğu oluşturan ve idare eden bu sınıftı. Dünya Savaşı bu sınıfı öldürmüş, ekonomik şartlar da onu mahvetmişti. Halbuki ne zenginler, ne yaldızlı aristokratlar, ne de işçi bu yeteneğe sahip değildi. İngiltere de bu gibi şeylere önem vermez olmuştu. Doğuda, Avrupa'ya, Avrupa'nın üstünlüğüne, tahakkümüne karşı bir isyan vardı. 1919 yılının Ağustos'unda köhne sistem yeni bir anlaşmayla İran'da denenmişti. Aynı sistem Irak yönetiminin esasıydı. Sevr Anlaşmasının temel esası da buydu. Yavaş yavaş bunlar etsiz birer kemik gibi atıldı. Bizim çalışmamız son deneyimi oluşturunuyordu. Asyalılar, Avrupalı okul müdürlerinin eliyle yönetilmek istiyordu.

Yavaş yavaş jandarmalar eşkiya çetelerini yok ettiler, yollar da ve köylerde güvenlik sağlandı. Küçük ve düzensiz olanlar hızla mahvediliyordu. Fakat büyük ve sürekli çeteler kolaylıkla ele geçmiyordu. Bunları yetiştiren bataklık, yerel siyasete karışmıştı. Bundan dolayı Rumlar, Rum eşkiyaya ve Türkler, Türk eşkiyaya yardım ediyordu. Kuzeyde Laz Tahir'in bir çetesi vardı. Laz Tahir, Yunanlılarla dövüşmek için dağlara çıkıldığından bir vatanperver olarak tanınıyordu. Rum köylünün çok olduğu güneyde Zafiri, Pavlı ve Karaoğlan dolaşüyor, sıralı akınlarda bulunuyor, sonra Rum dostlarının yanına gidiyorlardı.

Ben halkla temas ederek onların bizim hakkımızdaki düşüncesini öğrenmeye çalıştım. Rumlar müttefik liderlerinin mütareke üzerine söyledikleri sözlere kanmışlar, bunların yerine getirilmeyeceğine hiçbir şekilde ikna olmamışlardı.

Türkler, istisnasız bizden nefret ediyorlardı. Türkler, mağrur bir millettirler. Yenilgi sırasında gururları artıyor. İngilizlerin onlara karşı takındıkları üstünlük tavrı, onları hiddetlendiriyordu. Yalnız bu hiddeti ortaya koyamadıklarından Türkler kendi içlerinde kaynaşıyorlardı. Türklerin, propagandaları yoktur. Kendilerini savunmayı bilmezler. Onun için İngilizler, onların hâkim bir sınıf olduklarını anlayamamışlar, onların hüküm altına alınacak Hintli veya zenci olmadıklarını idrak edememişlerdi. Oysa Türkler daha birkaç yıl önce muazzam bir İmparatorluğa sahiptiler.

Söz arasında bunların biri bana şu sözleri söylemişti: “İhtimal ki İngiliz yönetimi başkalarına refah getirir. Fakat İngilizler başka birinin şerefine hürmet etmiyorlar!”

Birçok büyük memurumuzun gösterdiği ahmaklık üzüntü verici değilse de hayret vericidir. Mesela bir İngiliz miralayı bir defa teftişe çıkmış. Jandarmaların elbisesi parça parça olduğu halde düğmelerinin parlatılmamış olduğundan şikâyet etmiş, fena halde öfkelenmişti. Sonra, mesela bir defa gayet mükemmel askerleri teftiş ettikten sonra aynı miralay bu askerlere kumanda etmekte zerre kadar tereddüt etmeyeceğini söylemiş, sonra vali ile altındakilerin maaşlarını almadıklarını anlayınca onların da bütün Türk memurları gibi rüşvetçi ve namussuz olduklarını söylemişti. Bu zat, köy ağalarına kendi hizmetçileriymiş gibi davranıyor, halka da köpek muamelesini reva görüyordu.

Fakat bazı halkla gayet dost geçindiğimden, Türkler bana yüreklerini açıyorlardı. Türkler bizim yöntemimizden memnun değillerdi. Onlar, ne bizim sözlerimize, ne de vaatlerimize inanmıyorlardı. Bizim amirlerimiz, Türklerin, İranlılar ve Iraklılar gibi ne nitelikte olursa olsun kendi millî hükümetlerini, herhangi yabancı ve Hıristiyan hükümete tercih edeceklerini anlamıyorlardı.

- Yeterli derecede çalıştık! Bu akşam eğlenelim.

Bu sözleri Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Bey söylüyordu. Hüseyin Hüsnü Bey benim mıntıkamın amir subayıydı. Hüsnü Bey devam etti:

-Avukat Hilmi, bize evini verecek, oyuncu Blanche'yi bize gelmeye ikna ettim. Bir arkadaş, padişahın bandosundan en iyilerini alıp getirmeye gitti.

Hüseyin Hüsnü eğlenmek için mükemmel bir arkadaşı. Kendisi şişmandı. O kadar ki, ancak kabul törenlerinde üniformasının yakasıyla yelek düğmeleri kapanırdı. Onun ardı arası kesilmez aşk hikâyeleri bütün şehirde dilden dile dolaşırdı. Onun adı geçti mi, mutlaka herkes gülerdi.

Bununla birlikte Hüseyin Hüsnü'yü yalnız şişmanlığıyla ve yalnız hovardalığıyla anmak insafsızlık olur. Masa başında geçen resmî hayatından hoşlanmazdı. Fakat eşkıyalarla ilgili bir haber alır almaz hemen kalkar, tüfeğini alır, çarıklarını ayağına geçirir ve dağ başında en gençleri geride bırakırdı. Hüseyin Hüsnü için eşkıya yakalamak bir zevkti. Kendisi bir rehber olarak doğmuştu. Çünkü maaşlarını alamayan memurlara seve seve iş gördürmenin yolunu bilirdi. Rüşvet almazdı ve bir şeytan kadar gururluydu.

Ortalık karardıktan sonra kırık dökük bir arabayla eski bir caminin avlusuna bakan gizli ve küçük bir eve doğru gittik. Yanımızda bu yörenin yeni mutasarrıfı Samih Bey vardı. Kendisi kusursuz giyinmişti. Sırtında redingotu, parlak ayakkabısı ve yeni kırmızı fesi vardı. Samih Bey duygusal olarak milliyetçiydi. Kendisi Meclis-i Mebusan'da mebastu. Ankara hükümetinin idaresi altında valiydi. Fakat Mustafa Kemal Paşa'yla arasında bir anlaşmazlık çıktığı için İstanbul'da güven ve huzura kavuşmuştu. Yeni mutasarrıfın hal ve tavrı da Manchester'deki iş adamlarının hal ve tavrı gibidir. Mutasarrıf saatlerce çalışıyor, kararlarını hızla veriyordu. Kendisi burasını yeniden düzenlemiş, tembel memurları çalıştırmaya başlamış, intizam ve refah sağlamaya başlamıştı. Kısacası Samih Bey'in durumu Osmanlı memurları hakkında söylenen bütün sözleri yalanlıyordu.

Avukat Hilmi bizi karşıladı ve son derece alçak gönüllülikle bizi selâmladı. Biz de mutfaktan geçerek yukarıda büyük bir

odaya çıktık. Odanın bir tarafından öteki tarafına uzanan bir se-
dir vardı. Çevresinde sandalyeler, sandalyelerin önünde küçük
masalar, masaların üzerinde küçük rakı şişeleri duruyordu. Rakı,
absentin bir başka türüsüdür. Anasonlu bir içkidir. Rakı şişele-
rinin yanında mezeler, yani balık, zeytin vs. vardı. Duvarlar çıp-
lak fakat temizdi. Hanendeler ile saz çalanlar bizi selamlaya-
rak içeri girdiler. Biz sigara içiyor, rakı içiyor, mezeler yiyorduk.
Birdenbire saz çalanlar başladı.

Hüzünle nağmeler, hüznü nağmelere karışıyordu. Bunlar
bir Batılı'nın kulağına ne yarım ne de çevik nağmeler gibi gelmi-
yor. Ara yerde hanendeler, kulakları tırmalayan bir şekilde ba-
ğırıyor, boğulacak derecede haykırıyor ve bu şekilde gazel oku-
yordu.

Misafirler içeriye yavaşca giriyor, bizi selamlıyor ve yer-
lerine oturuyordu. Bunların içinde bakkallıkla uğraşan, birkaç
mağazası olan zengin bir tüccar da vardı. Bu adam Blanche'ye o
kadar tutkundu ki onun peşinden ayrılmıyor, o da onun parası-
na imrenerek onunla ilgileniyordu. Mecliste genç bir hoca var-
dı. Kendisine rakı teklif olununca yarım ağızla özür diledi. Fakat
mutasarrıfı görünce rakıyı kabul etti. Hoca hızla sarhoş olarak
birçok küfürler savurdu.

Odada hava, dumandan ve rakı kokusundan ağırlaşmıştı.
Hüsnü ile mutasarrıf, elleri ve ayaklarıyla tempo tutuyorlardı.

Arada bir müzikten hoşlanınca, yüreğinde herhangi bir derdi
olan bir "Allah Allah" feryadını bastırıyordu.

Ben, sessiz sedasız oturuyordum; çünkü hiçbir şey anlamı-
yordum. Bu seslerin birbirine karışmasından meydana gelen
curcuna bana bir şey ifade etmiyordu. Ne neşeleniyor, ne de sız-
cak hale geliyordum.

Sonunda kapı açıldı ve Blanche girdi. Blanche, büyük bir sa-
natçıydı. Dans ettiği zaman ayakları güneş altında oynayan ço-
cuk ayakları kadar hızlı hareket ediyordu. Bir aralık eline bir de
kılıç alarak Anadolu'nun dağlı rakslarını oynamaya başladı. Bu

oyunlar karşısında oradakiler coştukça coşuyor ve odayı sallayacak derecede ayaklarını yere vuruyordu. Aşka gelen çaresiz ihtiyar ve sarhoş tüccar da raksa kalktı. Fakat bir köşeye yıkıldı kaldı.

Bu, rastgele bir kadın değildi. Aslen Rum olan hanendemiz, bütün İstanbul'un sevdiği ve tanıdığı bir simaydı. İki subay onun için intihar etmişti. Artık mecliste kendimi yabancı ve yalnız saymıyordum. Onun sanatı aramızdaki uçurumu kaldırmıştı. Bir dakika sonra müzikten de zevk almaya başladım. Bununla birlikte müziği yarı anlıyordum.

Odanın sisli havası içinde hocayı ustura ile kazınmış kafasına yapışan kırmızı fes ve yeşil sarığıyla görüyordum. Yüzünü kahkahalar buruşturuyordu. Hoca sımsıkı bir bluz içinde endaminin zarafetini gösteren Blanche'ye bakarak:

- Yahu, diyordu, muhakkak aramızda bir turunç hayırsızı var. Fakat Blanche ihtiyar tüccarla meşguldü. Tüccar, dükkânlarından birini ona satmayı vaat etmişti. Beni de şahit olarak çağırdılar. Daha sonra ben tüccarın, dükkânlarından birine Blanche'ye yarı fiyatına sattığını anladığım zaman onun ahmaklığına katıla katıla gülmüştüm.

Odada herkes birbirinin komşuları ve komşularının eşleri hakkında çok kötü hikâyeler anlatmaya başladılar. İçki, mutasarrıf Samih'in dilini çözdü. O da görevini unutarak Hüsnü ile karşılıklı müstehcen fıkralar anlatıyorlardı.

Çalgıcılar yeniden coşunca tüccar oynamaya kalktı. Fakat yere yıkıldı. Onu kaldırıp mutfığa götürdüler. Blanche raks ederken herkes içini çekiyordu.

Derken kapıdan bizim Hacı Ramazan'ın yüzü göründü. Hüsnü hemen kalktı, onunla birlikte yürüdü.

Hacı Ramazan havadis getirmişti. Laz Tahir, Mahmut Şevket Paşa Köyü'nden bir Arnavut'u kaldırıp götürmüştü. Olay iki saat önce oldu. Kaldırılan Arnavut İzzet, zengin, şişman bir adamdı. Eşkiya ne yapsa, onu pek uzağa götüremezlerdi.

Hemen kalktık, mutfaktan çıkarken Blanche, kolunu belime dolamış, kulağıma “beni davet ettiğini” fısıldıyor ve elime adresini içeren bir kâğıdı veriyordu.

Daha sonra bu davetin nedenini anladım. Amacı hapishane-
de olan bir akrabasını kurtarmaktı.

Mutfakta yatan tüccarın üzerinden atlayarak, dumanın bas-
kısından, rakının kokusundan kurtulduk.

Hacı Ramazan verdiğimiz emirleri yerine getirmiş, jandarma
hazırlanmıştı. Sakin ve serin havada gidiyorduk. Ötekiler orada
kalmışlardı.

Boğazın kenarından giden yolu tutmuştuk. Yollar, bazı yer-
lerde geniş ve iyi, bazı yerlerde dar ve dolambaçlıydı. Köyler, de-
rin bir uykuya dalmıştı. Bekçiler, atlarımızın ayak seslerini duy-
dukça sopalarını taşlara vuruyor, diğer bekçi ona cevap veriyor-
du. Şurada burada bir köpek havlıyor, birkaç horoz, sabah oldu-
ğunu sanarak ötüyordu.

1920’de milliyetçilerin akın ettikleri ve donanmamıza ateş
açtıkları Beykoz’a vardık. Elçiliğimiz bir mil ötedeydi. İngiliz do-
nanması ileride demirlemişti. Gemiler, ışıklarla konuşuyordu.
Buradan dönerek dik yolları tırmanmaya başladık. Jandarmalar
silahlarını hazırlamışlardı. Tepeye varmıştık. Bir kere daha boğa-
za baktıktan sonra yokuş aşağı inmeye başladık. Mahmut Şevket
Paşa Köyü’ne vardık. Bu, evlerinin önünden bir ırmak geçen bir
Rum köyüydü. Köyün meydanında yaşlı kestane ağaçları yükse-
liyordu. Evler boş ve çoğu haraptı. Yalnız birkaç köylü ürünü-
nü toplamak için gelmişti. Köyün muhtarı Kostanidi, bizi karşı-
layarak evine götürmek istedi. Beli bükülmüş bir yaşlı olan bu
adamin gözleri sürekli yaşıyordu. Üstü başı yerli yapımından,
ayakkabısının kerestesi tahtadandı.

Bir zamanlar bu köye bir otokrat gibi hakim olan bu muhtar,
köyü kurtarmak için siyasete karışmak istemişti.

Muhtar Kostanidi’nin evinde karısı ve kızları eşkıyanın te-
cavüzünden korkmuşlardı. Muhtarın Beyoğlu’nda garsonluk

eden oğlu kırık dökük İngilizcesiyle, giyinme ve görgü açısından Avrupalıları taklide yeltenmesiyle, yağlı kabalağıyla, sarımsak kokan nefesiyle Levanten’liğin en tiksindirici biçimini temsil ediyordu.

Ben, muhtarla otururken, Hüsnü tahkikata çıkmıştı ve köyün papazı bizi görmeye geldi. Papazın uzun sakalı kirli ve renksizdi. Onunla birlikte gelen genç bir papaz uzun boylu, çok mutaassıp ve sinirli, kızıl bakışlı bir adamdı.

Muhtar bana bakarak: “Üç defadır, evet tam üç defadır köyü terk ederek selamete ermek için şehre iniyoruz. Tekrar gideceğiz. Çünkü korkuyoruz. Savaş sırasında hükümet bize gidiniz dedi. Çünkü burasını fırka merkezi yaptı. Askerler de evleri yıktılar. Geçen yıl, Rum eşkıya zorla iki kızımı kaçırdılar ve bunlar halen köylerinde rahat rahat yaşıyorlar. Bu yıl Türk eşkıya, hayvanlarımızı alıp götürdüler. Bu akşam Arnavut İzzet’i dağa kaldırdılar. Uyku uyuyamaz olduk. Bir köpek havlasa hemen kalkıp pencereye koşuyor, hangi tehlikeyle karşılaştığımıza bakıyoruz. Kadınlar, korkularından saklanıyorlar. Sigarayı bile avucumuzun içine alarak içiyoruz ve etrafı gözlüyoruz. Mutlaka bir gelen var diyoruz. Fakat gelen kim, bilmiyoruz. Sonra yatıyoruz. Köpek havlarsa yeniden kalkıyoruz” dedi.

Papaz: “Cenab-ı Hak, Abdülhamit’in eski ve iyi günlerini geri döndürsün” dedi.

Genç papaz, bana yaklaştı. Çirkin çirkin şu sözleri söyledi: “Her gün kilisede Lloyd George için ve İngilizlerin buraya gelmesi için dua ediyoruz!”

Muhtar, etrafına dikkatle baktı, gözlerinde korku vardı.

Eşkıyanın kuzeye doğru gittikleri söylendiğinden atlarımızı hazırladıktan sonra biz de hareket ettik. Giderken, köye baktım. Bu da diğer binlerce köy gibi milliyet kasırgasına uğramış bir kazazede gibi onu hurdahaş etmişti. Köylülerin istedikleri, huzur ve sükûn ürünlerini güven içinde toplamak, sonra kahvede oturarak sohbet etmekti. Bu ihtiyaçları anlamayan yüzlerce masum köylü

bu köyün genç papazı gibi ellerini Lloyd George'nin eline vererek cehennemin pençelerine düşüyorlardı.

Riva Nehri'ni izleyerek otlarla dolu bir vadiye vardık. Karadeniz'e yaklaşmıştık. Kuzey rüzgârları nehrin ağzını doldurmuştu.

Eşkıya bizden çok uzaklarda değildi. Yalnız onlar güneydoğuya gitmişti. Biz deniz kenarından ayrılarak ormanlardan geçtik ve geceleyin Polonezköyü'ne vardık. Burası Rus zulmünden kaçarak Türkiye'ye sığınan Lehlilerin köyüydü. Padişah onlara burasını vermişti. Fakat her jandarma merkezlerinden piyadeler ilerlemiş ve ormanı sarmışlardı. Böylece eşkıya gıda maddeleri tedarik edemeyecekti. Halk bizi görünce cesaret aldılar ve bize bilgi vermeye başladılar. Herkes, bize Laz Tahir ile arkadaşlarının şurada burada görüldüğünü haber veriyordu. Arnavut İzzet, onların elinde olduğu için eşkıya dağılamıyordu.

Polonezköyü'nü merkez kabul ettik. Buradaki Lehliler Avrupa'da sefalet hânelerinde yaşayan üçüncü sınıf fakirlerdendir. Fakat bunlar çalışarak köylerini cennete benzetmişlerdi.

Tarlalar, güzel bağlar, bahçeler meydana getirilmiştir. Bahçeler, çiçeklerle doluydu. Demek ki bütün Anadolu, çalışan ellerle bir cennet olurdu.

İyi yaşıyorduk. Piliçler, ördekler, domuzlar çoktu. Fakat bizim Hacı memnun değildi. Onun istediği, bütün domuzları telef etmektir. Hacı, bir domuz gördüğünde ondan iğreniyor, sürekli olarak yere tükürüyordu. Domuz kelimesini telaffuz bile etmek istemiyordu.

Bu mesele, onunla benim aramda birçok tartışmaların çıkmasına neden oldu. Çünkü Hacı Ramazan beni Müslümanlığa kavuşturmayı ümit ediyordu. Onun için bana "domuz eti"nin kötülüğünden söz ediyor, beni yememeye teşvik etmekten geri durmuyordu. Ben ise ona domuz avına çıkmayı, domuzları Hristiyanlara satmayı ve domuz derisinden ayakkabılar yapmayı, kazanacağımız parayı da jandarmaya dağıtmayı öneriyordum.

Hacı, buna kesinlikle razı değildi. Ona göre domuz derisini kullanmak çok kötüydü. Hele domuzdan kazanılan para, çok uğursuz bir paraydı. Hacıyla haftalarca tartıştık. Sonunda Hüseyin Hüsnü, Üsküdar'daki Yeni Cami'den üç hoca çağırdı. Ben de onlarla tartıştım. Hocalar, terbiyeliydiler. Fakat çok cahil oldukları için, ikna edici cevaplar veremediler. Yalnız bunların biri, domuz eti yemenin kıskançlığı ortadan kaldıracağını söylemişti.

Sonunda Laz Tahir'i Bozhane Dağı'nda kuşattık ve köye döndük.

Köyün muhtarı eski tipte bir Türk'tür. Kendisi bizi karşıladı ve davet etti. Gölgesi bir ağacın altında oturduk. Yavaş yavaş köyün ağaları toplandılar. Her gelen, bütün oturanları tevaazu ile selâmlıyordu. Köylüler, gerçekten aristokratlardı. Kamil de onların lideriydi. Kamil, şahane bir azametle ağaca yaslanmıştı. Beyaz saçı, kırmızı fesine yapışmıştı. Kemikli yüzü, sivri burunu, uzayan tıraşı, uzun bıyıkları ona vahşi bir görüntü vermişti. Kamil'in yürümesi, konuşması şahaneydi. Tahta pençeli ayakkalbıları, kaba çorapları, mavi pantolonu vardı. Yakasız renkli gömlek giyen Kamil'in omuzlarında sırmalı bir ceket atılıydı. Belinde enli bir şal vardı. Şalın kıvrımlarında her şey, tütün tabakası, sigara kâğıdı, enfiye, kibrit, bıçak, para ve bir sürü gerekli ihtiyaçlar bulunuyordu.

Bu, mümtaz, çalışkan bir ihtiyardı. Evini, hem jandarmaya, hem eşkiyaya açardı. Böylece hem saldırıdan, hem cezadan kurtuluyordu. İyi talih onun köyünü Yunanlıların tecavüzünden korumuştı. Kamil, Tahir'i çocukluğundan beri tanıyordu. Onun için Kamil'i Tahir'e gönderdim. Teslim olmasını istedim. Kamil'e verdiğim mektupta, iki gün içinde teslim olduğu ve İzzet'i iade ettiği takdirde Tahir'i affediyordum. Tahir, öldürmekten sanık değildi. Yaptığı, Yunan askerlerine saldırmak, para toplamak ve köylerin hesabına serbest yaşamaktı. Ara sıra adam kaldırıyor ve bunlar karşılığında para alıyordu. Türk eşkiyasının dav-

ranışları, Rum eşkıyasının cinayetleri, vahşetleri, hunharlıkları yanında çok hafifti. Mektubum götürüldü. Ben de sonucu bekliyordum. Biz çoğunlukla kahvede oturuyor, sigara ve kahve içiyorduk. Önümüzdeki ırmak Riva'ya akıyordu. Kenarda birtakım adamlar, ilkel bir sandal yapıyorlardı. Bu sandal Hz. Nuh'un gemisi kadar ilkeldi.

Buradaki hayatta hiçbir zevk yoktu. Evler sakindi. Kapılar kapalı, pencereler kafesliydi. Yalnız çocuklar çayır üstünde oynuyor, ihtiyarlar da bana saygı gösteriyorlardı. Bazen bir kapı açılıyor, içinden kapkara bir siluet, elinde testi ile çıkıyor, hemen yüzünü sımsıkı kapatıyordu. Hiç kimse ona bakmıyordu. Ben de bakmaya cesaret edemiyordum. Çünkü her Türk'ün işleyeceği cinayette mutlaka bir kadın parmağı vardır. Bu kadınlar okuma yazma bilmezler. Onlar, tembel çocukların tembel anneleridir.

Köydeki okulun ne biçim olduğunu merak etmiştim. Çünkü biraz ileride, ağaçların arasında güzel bir cami vardı. Köyde öğrenimi karışık olan bir okul bulunuyordu.

- Peki, bu okuldan çıkanlar nereye giderler, dedim.

- Bir yere gitmezler, dediler.

- O halde okuma yazma bilmezler mi?

- Niçin bilsinler, kadınlar okuryazarsa aşk mektuplarından başka neyle uğraşırlar. Köyün bütün ileri gelenleri ve yeşil sarıklı hoca bu sözlerden memnun oldular. Hoca, meseleyi açıklamaya başlamışken, muhtar ona işine gitmesi gerektiğini hatırlattı.

Türkler uzun bir zaman kadınlarını ihmal ettiler. Başarısızlıklarının nedenlerinden biri de budur. Türkler, göçebe zamanına ait bazı âdetlerini halen koruyorlar. Fakat Türkler, defalarca gösterdikleri gibi, yenilgi ve üzüntü dakikalarında harikalar oluştururlar. İslamiyet, Türklerin millî seciyesine yardım etmiştir. Çünkü İslamiyet bir hamlede barbarları bile en yüksek şahıkalara ulaştırır. Fakat onları o mevkide tutamaz.

Müslümanlık, Türklerin hayatında çok büyük bir kuvvet oluşturur. Bu kuvvet son derece insanî ve her kişinin hayatına ait

ayrıntılara müdahale edicidir. Müslümanlık, sağduyuya uygun ve sağlığa yararlı birçok kuralları içerir. Beş vakit namaz, sağlıklı bir jimnastiktir. Namaz, Müslümanların hayatında gerçek bir yer teşkil ettiği için Müslümanlar açıktan açığa her yerde namaz kılarlar. Müslümanlığın tesettürü emrettiği ve bu suretle kadınları alçalttığı iddia olunuyor. Halbuki Kur'an'da, Müslümanların kadınlara karşı izleyecekleri bu hat ve hareketi haklı gösterecek hiçbir şey yoktur. Hatta Kur'an, kadınların yüzlerini bile kapamalarını emretmez.

Yüzyıllarca önce, hatta antik çağlardan beri Orta Asya'da tuhaf bir kanaat varmış. Bu inanca göre, eğer kadın kulaklarını açıkta bırakacak olursa o zaman şeytan gelip, onun kulağına bir şey fısıldar ve baştan çıkmasına neden olur. Bu nedenle kadınlar kulaklarını ve bununla birlikte saçlarını örtmeleri adet olmuş. Bu batıl inanç zamanın geçmesiyle ortadan kalkınca artık kulağı örtmekten vazgeçilmiş fakat saçları örtmek âdeti devam etmiştir.

Bu tesettür St. Paul tarafından da Hristiyanlara emir olunmuştur. Fakat Müslüman milletler arasında çok şiddetli bir kıskançlık hüküm sürdüğü için bir peçe takılarak yüzler kapatılmıştır.

Karşımdaki adamlara baktım. Bunların içinde, Avrupa'da atalarımızı yıldırان "Yaman Türk"ü arıyordum. Evet, ben Viyana kapılarına dayanan, Budapeşte'yi yerle bir eden; Bulgarları, Ermenileri süren, padişahı İngiltere ve Fransa krallarına birer murdar adam gibi bakan ve pek lütufkâr olduğu zaman onları sadrazamının kardeşleri tanıyan Türk'ü arıyordum. Karşımda ılımlı, nazik, misafirseven, kibirli fakat terbiyeli insanlar vardı. Türkler kibirli, terbiyeli, mahkûm unsurları küçümseyen ve hâkim unsurları üstün gören insanlardır. Buna rağmen, bu Türkler "Yaman Türkler"di. Tembel ve cahildiler. İdare olunmaya, kendilerine yol gösterilmeye muhtaçtırlar. Bunlar yalnız başlarına bırakılsalar, kaybolurlardı.

Türklerin toplu olarak cesaretleri ve düzenleri büyüktür. Fakat ayrı ayrı durumları üzülecek haldedir. Hastalıklar, Türkleri

muzdarip etmiş, yenilgi onları sarsmış, buna rağmen onlar yine basittirler. Türkler miras aldıkları âdetlere göre yaşarlar, emirlere itaat ederler. Çünkü güneşte otururlar. Acaba düşünüyorlar mı? Zannetmem.

[Burada çok küstahça ve saldırgan birkaç satırı çıkardık]

Türkiye tarihi, birkaç büyük, birçok kötü adamın tarihidir. İmparatorluğu birkaç iyi sultan ile birkaç sadrazam ortaya çıkarmıştır. Padişahlar fenalaştıkları zaman, imparatorluk da tarumar oldu. Türkler iyi, kötü ne yaptılarsa hep itaatkârca yaptılar. Fakat Türk'ün bu özelliği en kolay istismar edilenidir. Türklerin itaati, onları macera peşinde koşmak isteyenlere âlet etmiştir.

Geceyi muhtar Kamil'in evinde geçirdim. Gündüz konuşulacak her şeyi konuşmuştuk. Yalnızca siyâsî konular kalmıştı. Yabancı bir adamla siyasetten söz etmek doğru olmazdı. Kadınlardan bahse imkân yoktu. Din de öyle! Bir aralık söz ettik. Fakat köylüler buğdayın iyi, arpanın kötü olduğunu söylemişler ve mesele de bitmişti. Bir ara köyün havasından, suyundan söz ettik. Sonra sigara içtik.

Yemek geldi, yedik. Sonra yaslanarak tekrar sigara içmeye başladık. Burada Türk'ün gerçek hayatını yaşıyordum. Esnemeye başladığım zaman bana yatak serdiler, yorgan getirdiler ve beni yalnız bıraktılar. Okumak, yazmak istedim. Fakat masa yoktu. Sandalye yerine bir sedir vardı. Oradaki lamba, karanlığı loşluğa çarpıyordu. Buradaki köylüler okumak, yazmak gibi şeylere kesinlikle önem vermezler ve onlar için hazırlıklarda bulunmazlar. Türkler konuşurlar, kahve içerler, yemek yerler, çalışır ve namaz kılarlar. Fakat bunları bir arada yaparlar.

Başka bir iş yapamayacağımı anladığım için hemen yattım. Yatakta pamuklar bir araya toplanmıştı. Aşağıdan gübre kokusu geliyordu. Çünkü aşağıda ahır vardı. Bir inek yatarken bağlarını şıkırdatıyordu. Etrafıma tahtakurusu tuzu ekdim. Fakat onlardan kurtulamadım. Köyün bir köşesinde düğün vardı. Tefler, davullar çalınıyor, herkes bağırıyor ve oynuyordu.

Rahatsız oldum. Ancak sabaha doğru gözlerimi yumdum. Ahırda inek sağılırken uyandım. Ahırın kapısı açılıp kapandıkça aralıksız gıcırdıyordu. Kalkıp gitmek istedim, fakat dışarıdan kadın sesleri geliyordu. O halde oradan çıkmamak gerekiyordu. Güneş yükseldikten sonra içeri biri geldi. Elinde demirden bir bakraç ve bir parça sabun vardı. Elime su döktü. Yüzümü yıkadım. Kuruttum. Burada kalkmak, giyinmek gayet kolaydı. Soğuk duş, masaj, beden hareketleri, uzun uzadıya saç taramak, diş temizlemek yoktu. İnsan bir hareketle pantolonunu çekiyor, bir hareketle ceketini giyiyor, üçüncü bir hareketle de fesini başına koyuyor ve sabah kahvaltısına hazırlanmış bulunuyordu. İnsan bundan sonra elini, yüzünü yıkamakta serbesttir. Perşembe günü tıraş olmak ve hamama gitmek bunları tamamlar. Fakat bunlar da zorunlu değil, isteğe bağlıdır.

Laz Tahir kendisine gönderdiğim mektuba, aydın bir adamın yazabileceği temiz bir cevap verdi. Teklifimi reddediyor, kendisinin bir vatansever olduğunu, ölümü teslim olmaya tercih ettiğini söylüyordu. Biz de onu arayıp ele geçirmeye karar verdik. Bana süt, beyaz peynir, yumurta, ekmek getirdiler. Yedim, sonra hareket için hazırlandım. Türkiye’de gelmek, gitmek, oturmak, kalkmak, hatır sormak ve sigara içmek gibi hareketlere ait kelimeleri bilenler, Türkçenin yarısını öğrenmiş olurlar. Onlar bu kelimelerle İstanbul’dan Erzurum’a kadar gidebilirler ve rahat rahat yaşayabilirler.

Köyün çayırlığında bir kalabalık vardı. Laz Tahir’in çetesine mensup Abdullah çavuşla sekiz arkadaşı takibattan çaresiz kalarak teslim olanlar için vaat ettiğim gibi affedilmeye gelmişlerdi. Bunlar Arnavut İzzet’i de getirmişlerdi. İzzet’e bir şey olmamış, yalnız biraz zayıflamıştı. Eşkıyalık hoş bir meslek olmaktan çıkmış, kazanç getirmez olmuştu.

Arnavut İzzet hem zengin, hem hasisti. Kendisini kurtaranlara bir paket tütün hediye etmişti. Biz de birkaç ay sonra, tam altmış kişiden oluşan bir kabile halinde onun köyüne inmiş, o da

çar naçar ev sahipliği kurallarına uyarak bizi yedirmiş, içirmişti. Biz Arnavut İzzet'in yumurtalarını, piliçlerini yemiş, sütünü içmiş, bu suretle İzzet, Abdullah Çavuş'a gösterdiği hasedin cezasını çekmişti.

Biz Abdullah'ı da, adamlarını da yanımıza alarak Tahir'in işini bitirmeye çıktık. Her köyde jandarma postaları vardı. Onun yiyecek bulmasına imkân yoktu. Tahir'e yardım etmesi muhtemel olan Müslüman köylerin hepsinden rehineler almıştık. On cesur adamı ormanın içine saldıktık. Bunlar sürekli her tarafı arıyorlardı. Laz Tahir hep kaçıyordu. Bizi eleştirenler ağızlarını açmışlardı. Bizim Hıristiyan eşkıyayı çabucak yakaladığımız halde, Müslüman eşkıyayı bulamadığımızı söylüyordu.

Yorgun argın Polonezköyü'ne döndüm. Sıtkı buraya geldi. Ve bana şu sözleri söyledi:

- Tahir öldü!

Bunu nereden haber aldığımı sordum.

- Çünkü Tahir'in çetesine mensup Tevfik geldi. Çetenin geri kalan fertleri onunla beraberdir. Kendisi Tahir'i Ömerli'de bulduğunu söylüyor.

Tevfik'i getirdim. Çünkü Hüseyin Hüsnü yanında değildi. Tahir'in ne olduğunu sordum:

- Tahir'i vurdum!

- Yalan söylüyorsun.

- Araştırabilirsiniz. Çünkü Tahir, Ömerli'nin üzerindeki tepede cansız yatıyor.

Hacı'yı çağırdım. Tevfik'in söylediklerini anlattım. Hacı:

- Haberim var. Fakat şu kadar Hıristiyan varken, Müslüman'ın Müslüman'ı vurması tuhaf değil mi? dedi.

Hacı'nın amacı bana hakaret değildi. Onun için ben de aldırış etmedim. Yalnız:

- Hacı, dedim, Hüseyin Hüsnü'yle doktora haber ver, bana Laz köyünde katılınsınlar. Çünkü ben sabah olmadan Laz Tahir'i aramaya gideceğim.

- İnşallah.
- Unutma Hacı, şafakla hareket edeceğiz.
- İnşallah.

Erkenden kalktık. Tevfik yanımdaydı. Olayı anlatmasını söyledim. O da bana Tahir'in Yunanlılarla savaş etmek için dağa çıktığını ve bu yüzden İngilizler tarafından asi ilân edildiğini, sonunda onun da eşkıyalıkla geçinmek zorunda kaldığını söyledi. Tahir son günlerde takibat sonucunda ele geçeceğini anlamış, artık köyde yaşamaktan bıktığını söylemiş, buna rağmen mektubu aldıktan sonra teslim olmayı kendine yedirememiş. Tevfik hikâyenin devamını şöyle tamamladı:

- Dün öğleden sonra Tahir, pınardan su içmeye gitti. Tabancasını bana bıraktı. Ben ve Cemil tabancasını boşalttık. Döndüğü zaman, kendisine teslim olmasını ihtar ettik. Teslim olursa kazanacak ve bir şey kaybetmeyecekti. Laz Tahir bize çıkıştı. Korkak olduğumuzu söyledi. Kendisinin hapishaneye asla girmeyeceğini belirtti ve tabancasını çekti, ben de ona hemen beş kurşun attım. Onu ölü bırakarak teslim olmaya geldik.

Laz köyünde Hüseyin Hüsnü'yü, doktoru, Laz Tahir'in kardeşini ve karısını gördük. Yemekten sonra Tahir'in cesedini bulmaya çıktık. Tevfik bize rehberlik ediyordu. Dar yollardan ormana dalıyorduk. Sonra tepelerden, kayalardan geçtik.

Önümüzde, miller boyunca ağaçlar uzanıyordu. Tepeler, vadiler Marmara'ya kadar uzanmıştı. Marmara, sonbahar güneşinin altında masmaviydi. Sahiller beyaz villalarla, bahçelerle süslenmişti. Adalar, akşam güneşiyle kızıllaşmıştı. Çanakkale'den gelen bir gemi sakince denizi geçiyor ve arkasında beyaz bir kuyruk bırakıyordu. Geride, Anadolu'nun dağları gökyüzünü tehdit eder gibi yükseliyordu.

Laz Tahir'i bulduk. Doktor, Tahir'in karısını ve kardeşini çağırırdı. Kadın, peçesinin altından ağlıyordu. Kocasının elini aramış, fakat kurtlar, çakallar Tahir'in elini kolunu koparmışlardı.

Osman oğlu Tevfik, mağrur mağrur bakıyordu. Arkadaşını öldüren bu eşkiya sigara sarıyor, sigara kâğıdının kenarlarını kesiyordu. Tevfik, yanında oturan Sıtkı'ya bir şeyler söylüyordu. İkisi de gülerken kadına hırslı hırslı baktılar. Bu hareket beni hiddetlendirdi. İleride bir kuş arkadaşını çağırdı. İkisi de birlikte uçtular. Akşam güneşi, yere uzun gölgeler serpiyordu. İleride jandarmalar, hayvanlarının yemini veriyorlardı. Vaktimizi anlamak ve izleyeceğimiz yönü öğrenmek için güneşe baktık. Hacı Ramazan küçük seccadesini yere sermiş, kibleye dönmüş, akşam namazını kılıyordu. Atlardan biri kişniyordu.

Tepeden inerken Tahir için bir çukur kazılıyordu. Üzerime derin bir hüznün çökmüştü. Geriden bir silah patladı. Doktor bunun bir hata olduğunu temin etti, ilerledik. Vadiyi geçerken Hacı bize yetişti. Doğal bir dürtüyle Hacı'nın tüfeğine dokundum. Tüfeğin ağzı sıcaktı. Hacı, bana dik dik baktı.

- Tevfik nerede? Dedim.
- Yürüdü, dedi. Onun da mezarını kazıyorlar.
- Neden?
- Kaçmak istedi de...

O akşamı Alemdar'da geçirdik. Ertesi gün erkenden Üsküdar'a hareket ettik. Ormanın serinliğinden çıkarken güneş yükselmışti. Biz de boğaza hâkim tepelere varmıştık. Eskiden buralarda ağaçlar vardı. Fakat bunların hepsi kesilmiş ve buraları çırılçıplak kalmıştı. Son tepeyi aşarken ortalık kararmıştı. Üsküdar camilerinden “Allahu Ekber” nidaları yükseliyordu. Güneş, Süleymaniye'nin minareleri arkasından batıyordu.

Yorgun kısırağın üzerinden kayarken boğazın suları üzerinde ki gemilerden ve sahildeki evlerden yüz binlerce ışık pırıldıyordu.

Bizim sahamızla Anadolu'nun geri kalan kısmı arasında olağanüstü komiserler tarafından meydana getirilen hayali bir hat vardı. Bu ancak kâğıt üzerinde belirlenen bir hattı. Bu hattın üzerinde ne muhafızlar, ne de askerler vardı. Çünkü oraya gönder-

rilecek bir kimse yoktu. Bu hattın iki tarafında yaşayan Türkler için, bu hat bir anlam ifade etmiyordu. Çünkü hepsi Türkiye’de idi. Bu sırada Türkler de, Yunanlılar da bu hatta riâyet ediyorlardı. İki taraf da diğeriyle meşguldü. Müttefiklerle de bir anlaşmazlık ortaya çıkarmak düşüncesinde değillerdi.

Anadolu, geniş ve büyük bir karargâh olmuştu. Türkler, bütün gayretlerini askerî kuvvetlerini geliştirmeye harcıyorlardı. Yunanlılar 1921 yılının Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında Anadolu’ya asker, silah ve mühimmat göndermekle meşguldüler. Yunanlılar bir kere daha hareket ederek savaşa son vermek istiyorlardı.

Savaşanların her iki tarafına İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika’dan durmadan mühimmat, silah, elbise ve levâzım ulaşıyordu. Askerlerin birbirlerini öldürmeleri için gereken her şey iki tarafa gidiyordu. Müttefikler uyruğu olan tüccarlar, bazen hükümetlerden de yardım görerek savaş malzemesi buluyor ve savaşan taraflarla kârlı bir şekilde ticaret yapıyorlardı. Dünya savaşına son vermek için, savaşa giren ve Cemiyet-i Akvam’ı oluşturan müttefikler, bu kez, tarafsız olduklarını ilân ederek uyruklarının düşmanlara mühimmat üzerinde muameleler yapmakta serbest olduklarını ilân ediyorlardı. Müttefiklerin bu köpekliği, hemen hemen benzersizdi.

Haziranda İngilizler aracılık teklifinde bulundular. Fakat Yunanlılar reddettiler ve bu yüzden şiddetle sorgulandılar. Bu gibi eleştiriler anlamsızdı. Yunanlılar bu işe, müttefikleri teşvikle girişmişlerdi. Yunanlılar kendilerini felaketten çıkaramıyorlardı. Kral Kostantin ile taraftarları Venizelos’un halefleriydiler. Venizelos’un bıraktığı miras, gıptaya değer değildi. Venizelos’un hesabına göre Müttefikler, Yunanistan’a daima arka çıkacaklardı ve onlar güçlüydüler. Halbuki Müttefikler, Venizelos’un bildiği ve tahmin ettiği gibi güçlü değillerdi. Hatta İngiltere dışında Müttefikler, Yunanistan’a âdeta hasım olmuşlardı. Kral Kostantin durumu güçlendirmek için ilerlemek ve büyük bir zafer kazan-

mak istiyordu. Yunanistan'ın bütün kaynakları Anadolu'ya atılmıştı. Anadolu'dan gerilemek ve çekilmek cezayı, iflası, şerefsizliği ve ihtilâli gerektirirdi. Kral Kostantin, kapkaranlık geçmişten bir başarı kazanmak için ilerlemek zorundaydı.

Yunanlılar 10 Temmuz'da büyük yaz taarruzuna başlamak üzere ilerlediler. Türkleri Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisarı'ndan çıkardılar. Fakat onların asker sevkî, Türk aslî güçlerini yakalayıp imhaya uygun değildi. Türk ordusu hızlı hareket ettiği için geri çekilebilmişti. Türkler karşı bir saldırıda bulunmakla birlikte başarılı olamayarak geri çekilmişlerdi. 14 Ağustos günü sıcakın her yanı yaktığı sırada Yunanlılar bütün güçlerini toplayarak Ankara'ya doğru ilerlediler. Yunanlılar, Sakarya'ya varıncaya kadar Türkleri püskürttüler. Burası Yunanlılarla Ankara arasında son engeldi. Buradaki savaş çok şiddetli olmuş, fakat sonucu pek şüpheli kalmıştı. Her iki taraf en müthiş cesaretle savaşıyordu. Kayıp oranı çok yüksekti.

Türkler de, Yunanlılar da birbirlerine karşı ırsî bir düşmanlıkla yüklüydüler. Türklerin Erkân-ı Harbiye'si ve kumandası Yunanlılarınkine fazlasıyla üstündü.

Türkler kendi topraklarındaydılar. Yunanlılar Sakarya'ya kadar ilerlemişlerdi. Türkler, geniş ülkelerinde geriliyorlardı. Eylülün sonlarına doğru Yunanlılar, Temmuz'da Eskişehir, Afyonkarahisarı ve demiryolu önünde hazırladıkları durumu elde etmişlerdi.

Yunanlılar bu harekât sırasında, tarihte tekrar eden hataya düşmüşlerdi. Askerî harekâtın tek hedefi, düşman gücünü yakalamak ve onu yok etmektir. Bütün diğer harekât ve tahribat bu hususa yardımcı olmalıdır. Napolyon, önemli bir şehrin ele geçirilmesini hedeflemenin birçok kumandanı harap ettiğini açıklar. Yunanlıların çok kötü olan kış mevsizlerinden üçü yol hattına ilerlemeleri, haklı bir hareketti. Onların bunu takip edecek planları doğuda iki yüz mil ötede olan Ankara'ya hücum etmek, onu yıkmak, Türkleri korkutmak, ardından bu manevâ zaferi kazandık-

tan sonra düşmanla barış imzalamaktı. Fakat Ankara, bir köyden başka bir şey değildi. Onun gerisinde sınırsız dağlar, geniş alanlar ve vatanları için savaşıyan insanlar vardı.

Yunanlılar bu hedeflerini gerçekleştiremediklerinden, çekilme sırasında her tarafı yıkarak amaçlarına varmak istediler. Yunanlılar bütün alanı tahrip ettiler. Demiryolunun her milini tarumar ettiler. Ağaçları kestiler, rastladıkları her Türkü öldürdüler ve iki yüz mil uzayan alanı başından sonuna kadar yıktılar ve her köyü yerle bir ettiler.

Yeni hat, demiryolu üzerindeydi. Bunun hareket üssüyle bağlantısı iyiydi. Hareket üssüne giden yol boyu muhafaza olunuyordu. Demiryolu ise saldırılarla karşı karşıya idi. Türkler güçlerini düzelterek düşmanı takip ettiler ve Yunanlılar karşı bir durum aldılar. Burada iki düşman kuvvet, bazı akımların istisnasıyla adeta hareketsiz kaldı. Zafer, manevî gücü daha üstün olan tarafın olacaktı.

Yunanlılar, destekçilerinin yavaş yavaş kaybolduğunu görüyorlardı. İngilizler, bunların Anadolu'da kalıp kalmayacaklarına kuşkuyla bakmaya başlamışlardı. İtalyanlar, Yunanlıları sevmiyorlardı. Fransızlar Türklere uçak ve malzemeyle yardım ediyorlardı.

Fransızların Ankara'da gözlemcileri vardı. Fransızlar, Türklerle anlaşmak için Türkiye'ye Mösyö Franklin Boullion'u gönderdiler. Franklin Boullion gizlice çalışıyordu. Fakat Türkiye'de hiçbir şey gizli kalmaz. Türkiye, her şeyi birbirine fısıldayan bir dehlizdir. Ancak gerçeğe o kadar çok yalan karışır ki, bu sayede sırlar lâıykıyla öğrenilemez.

İtalya ve İngiltere hükümeti, müzakereleri uzaktan izliyordular. Fransızların ticarî bazı özel kolaylıklar peşinde koştukları ve Sevr Anlaşmasının tadilini vaat ettikleri anlaşılıyordu. Fransa'nın düşmanla kendi başına bir barış yapmayacağına ilişkin verdiği söz dikkate alınmıyordu.

Sonuç olarak 1921 yılının 20 Ekim'inde Fransa, müttefikleriyle haber vermeden Türkiye ile gizli bir anlaşma yaptı. Avrupa'nın

her hükümeti bu anlaşmanın varlığından haberliydi. Amerikalı bir gazeteci, bu anlaşmanın bir nüshasını bularak diplomatik bir hareket gerçekleşmeden önce yayınlamıştı.

Yunanlıların gücü sınırlıydı. Yunan kaynakları tükenmek üzereydi. Yunanistan içinde Kral ve Venizelos taraftarları kavgada ediyorlardı. Bunların ikisi düşmandan ne kadar nefret ediyorlarsa, birbirinden de o derece nefret ediyorlardı.

Yeni subaylar ve yeni memurlar eskilerinden daha düşkün ve daha etkisizdiler. Yunanlılar bir millet olmaları açısından kararsızdırlar. Bir dakikanın etkisine mahkûm olurlar. Askerlerin manevî güçleri; Yunan Başkumandanı Hacıenesti'nin tebliğleriyle çürüyordu. Hacıenesti tebliğlerinde, kısa bir zaman sonra Anadolu'yu boşaltacaklarını söylediği gibi, müttefikler 1922 yılının Mart'ında Yunanlılara Anadolu'yu boşaltmayı teklif etmişlerdi. İdarî işler yüzüstü bırakılıyor, askerler gıdasız, maaşsız, mühimmatsız bırakılıyordu.

Bütün Yunanlıların ve Yunan askerlerinin şevk ve harareti yok olmuştu.

Bu sırada Türkler Fransa Cumhuriyetinde, Kafkasya hükümetlerinde, Moskova'da ve Avrupa'nın aleyhinde olan her Asyalı ülkede dostlar bulmuşlardır. Türklerin Sakarya'da kazandıkları başarı, onlara yeniden umut vermişti. Türkler canlarını ve vatanlarını kurtarmak için bütün gayretleriyle dövüşüyorlardı. Savaşın şiddetli etkisi altındaki eski düşünceler çöküyor ve yeni düşünceler doğuyordu. Şurada burada meydana gelen bazı olaylar, yeni düşüncelerin, yeni anlayışların ve yeni güçlerin harekete geldiğini göstermekteydi.

Türklerin ilk hedefi, Yunanlıları ortadan kaldırmaktı. Eylül 1921'den Eylül 1922'ye kadar iki düşman karşı karşıya durdular. Yunanlılar sararıyor, yorgun düşüyor ve sınırları gevşiyordu. Aksine Türkler, canlanıyor ve güçleniyorlardı.

Rüzgârsız göğe beş sütun duman yükseliyordu. Yunan askerleri, olağanüstü komiserlerden birinin gözleriyle gördüğü gibi,

İslâm köylerini imha ediyor, her tarafı soyuyor, yağma ediyor ve yakıyordu. Birçok Rumlar, Yunanlılara yardım etmekteydiler. Pendik'teki Rumlara söylemek istediğim sözlerin gerisi, boğazıma tıkanı. Köyün dışındaki jandarma merkezinde yaşlı bir Rum bekçi vardı. Bu bekçi galiplere ekmek verirmiş. Rum eşkıyası onu keskin bıçakların uçlarıyla yaralamışlar, ona da tam Yahudi kadınına yaptıklarını yapmışlardı. Bekçi kanlı elbisesi içinde damla damla ölürken, bize çete hakkında bütün bildiklerini söylüyordu.

Her taraftaki jandarmaları harekete getirmek için telgraf-lar gönderdik ve eşkıyanın ele geçirilmesi için talimat verdik. Bundan başka Pendik'ten atlara atlayarak kuzeye doğru hareket ettik. Ortalık kış güneşiyle aydınlanmıştı. Yolun kenarında bir dilenci oturuyordu. Ayakları kıvrık, kollarının biri kesik olan bu dilenci, gözlerinin birini de kaybetmişti. Dilenci bana baktı, bir şeyler mırıldandı. Çünkü dili de yoktu.

Müslümanların oturduğu Samandıra köyüne vardık ve geceyi burada geçirmeye karar verdik. Mutasarrıf burada halkın şikâyetlerini dinlemeye başlamış, yaşlı bir Ermeni, köylülerinin kendisini sıkıştırdıklarını söylemişti. Tahkikat sonucunda bu Ermeninin zengin olduğu halde bekçilerin hakkını vermediğini anladık. Otuz yıl önce buraya beş parasız gelen bu Ermeni, köyün yarısını ele geçirmiş bulunuyordu. Ermeni, bizi oyuna getirdi. Evin altı zeytinyağı makineleriyle doluydu. Fakat Ermeninin ayaklarında altı tahtadan ayakkabılar, bacaklarında sırmalı bir pantolon vardı. Ermeni, habis suratıyla ve hilekâr gözleriyle bize bakarken bekçiye hakkını vermesi gerektiğini anlattım. Ermeni paraları çıkardı, onlar da bekçiye verildi. Bu Ermeni yirmi yıldır bekçinin hakkını yiyormuş.

18

Hıristiyan azınlıkları

Jandarma müfettişliğini üstlenen subayların karşılaştığı en zor mesele, Türkiye’de Hıristiyanlarla Müslümanların ilişkileriydi. Sorunu ne derece karıştırsanız o derece canlanıyor ve onun hakkında bir karar vermek imkânı güçleşiyordu. Her taraf Türkiye’nin dağılması durumunda alacağı payı düşünmeye başladı. Diplomatlar birbirinin aleyhinde entrikalar çeviriyor ve Osmanlı İmparatorluğu her taraftan rakiplerin kuşatmasına uğruyordu. Birbirini kıskanan devletlerin her biri ileri atılmaktan ve bu devleti parçalamaktan korkuyordu. Rusya on dördüncü yüzyılda bir girişimde bulunmuş, fakat bu da onun Kırım Savaşı’nda yenilmesine neden olmuştu. Fırsat düştükçe Osmanlı İmparatorluğundan bir parça kesiliyordu. Fransızlar Cezayir’i ele geçirdiler, İngilizler Mısır’ı aldılar, Avusturyalılar Bosna-Hersek’i işgal ettiler. Fakat imparatorluğun asıl gövdesi hastalıklı ve felçli olmakla birlikte yine tastamam duruyordu.

Doğrudan doğruya saldırmak mümkün olmadığından, devletler başka vasıtalar aradılar ve kendilerini mazlum Hıristiyanların koruyucusu ilân ettiler. Rusya, Bâbıâli’nin Ortodoks, Fransa

Katolik tebaasını himaye ediyordu. Bunlar, bu hakları kullanarak ülke içinde isyanlar çıkarıyor, bundan başka eski anlaşmalarla Osmanlı İmparatorluğuna bir kürek mahkûmu hayatı yaşıyorlardı. Türkiye, bağımsız bir devlet olmaktan çıkmıştı. Fakat Alman'ın ani ortaya çıkışı bütün hesapları altüst etti.

Fransız İhtilâlî'nin çocuğu olan milliyet düşüncesi, yirminci yüzyılda Avrupa'nın en bâriz niteliği olmuştu. Bunun etkisi Türkiye'ye kadar geldi. Hristiyan cemaatleri, birer siyasî kuruluş olmuştu. Milliyetler, varlıkları uğrunda müthiş bir savaşa girişmişlerdi. Sanki patrikler, bunların birer konsül generaliydi. Yabancı devletlerin müdahalesi, mücadelenin şiddetini kat kat artırmaktaydı. Fakat aynı fikir Türklere de bulaşmıştı. Bunun sonucu olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti doğdu. 1908 yılı inkılâbı bunun sonucudur. Türkler, Türkiye'yi Türkleştirmeye karar vermişlerdi. Yabancı devletlerin kışkırtmalarına boyun eğen azınlıklar bunu kabul etmedi ve böylece Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki uçurum açıldıkça açıldı.

Buna bir de birtakım karışık olaylar eklenirse, karşılıklı kötülüklerin sebebi anlaşılır. Yabancıların müdahalesi, Hristiyanları inatçı bir şekilde karşı koymaya ve Türkleri kavgaya sürükleyen zehirdi. 1878'de Berlin sözleşmesi Ermenilerin himayesini kararlaştırmıştı. Fakat yine bu sözleşme 1896 kıtallerinin de başlıca sebebiydi. Çünkü Hristiyanlar, Türkiye devletini ve Türklerin dinini tehdit ediyorlardı. Hristiyanlar hain olmuşlardı. Türklerin kalbinde bunlara karşı, Ortaçağda İngilizleri, Yahudileri sıkıştırma yöneltten düşmanlık uyanmıştı. Türkler kendi ülkeleri içinde olan gizli siyasî teşkilâtlardan endişe ediyorlardı. Hristiyanlar, Türklerin varlığını tehdit ediyorlardı. Türk, şu veya bu nedenden dolayı akamete uğramıştı. Türk kadınları az doğuruyor, doğurdukları da çocukken ölüyordu. Hristiyanlar ise bataklıkta sinekler gibi, çoğaldıkça çoğalıyorlardı.

Türkler ekonomik olarak mahvolmuşlardı. Üreticiler hep Hristiyanı, buna karşılık Türkler askerdi ve tüketiciydi. İngiltere'de,

servetin dağıtılmasına ilişkin ekonomik sorunları vergiler konulması gibi meşru vasıtalarla çözerler. Fakat Türkiye’de durum bunun tersineydi. Onlar üretim kaynaklarını kurutuyorlardı.

Askerî sebepler bu durumu büsbütün alevlendirdi. 1916’da meydana gelen Rum kıtalleri müttefiklerin Midilli gibi adaları işgal etmelerinden ileri gelmişti. Ermeniler, Türklerle Asya’daki ırkdaşları arasında duruyorlardı. Bunlar Turancılık ülküsüne engel oluyorlardı. Bunun için Ermeniler soyutlandılar.

Mütareke, Türkleri yerlerde serili buldu. Hristiyan azınlıklarının enkazı şurada burada duruyordu. Eskiden bunları kışkırtanlar Dünya Savaşı’nı kazanmışlardı. Her ayrı mezhep özgür olduklarını söyleyerek tanınmalarını istiyorlardı. Barış konferansı, bunların isteklerini dikkatle dinliyordu. Bunlar müttefik muamelesi görüyor ve Türklerin artık öldüklerine inanıyorlardı. Bu azınlıklar Türklere her türlü hakareti reva görmekteydiler. İngiltere elçiliğinde bir Ermeni-Rum şubesi açıldı. Amaç, bunların eski hatalarını düzeltmekti. Yunanlılar Anadolu’ya müttefiklerin polisi olarak girmişlerdi. Türkiye Rumları, İngiltere elçiliğinde Türklerden intikam almak istediklerini söylediler ve Yunanlılarla birlikte Türkleri katliama devam ettiler.

Rumların çok hayalî istekleri vardı. Meselâ Trabzon piskoposu ve Trabzon Rumları bir Pontus devletinin kurulmasını istiyorlardı. Ermeniler, Karadeniz’den Akdeniz’e kadar uzayan bir ülke kurmayı umuyorlardı. Bu ülke 400.000 milkare genişliğinde olacaktı. Ermeniler, müttefiklerin bu sahadaki bütün Müslümanları çıkarıp eşyalarını istemekteydiler. Bunun için Harunyan ile Boğosnubar’ın imzasını taşıyan zarif mektuplar yayınlıyorlardı. Bu mektuplarda Ermenilerin erdemleri sayılıp dökülüyordu.

Müttefikler askerlerini terhis ettikleri için, buralarını boşaltarak himayelerindekini bırakmışlardı. Türkler, nedeni tamamen açık bir öfkeyle buralara girerek hainleri hizaya getirdiler. Yunanlıların işledikleri en feci suçlar, Türkiye Rumlarının yardımıyla meydana geliyordu. Türkler de bunları ortadan kaldırmak

istiyorlardı. Çünkü bunlar vücutta ortaya çıkan ve vücudu tehdit eden bir fazlalık oluşturunyorlardı.

Bütün harekât esnasında Müslümanlar da, Hristiyanlar da çok vahşice hareket ettiler. Herhangi taraf öteki tarafı ele geçirirse onu yok ediyordu. Yunanlılar, isyan ettikleri zaman Mora Müslümanlarını yok etmişlerdi. 1917’de de Türkler Yunanlılara aynı şeyi yaptı. 1919’da Yunanlılar İzmir’de aynı hareketi tekrar ettiler. Buna karşılık 1922’de Türkler Yunanlıları defetmişlerdi. 1915’te Türkler Ermenilerle çarpışmışlardı, 1916’da Ermeniler “Hristiyanların İntikam Ordusu”nu oluşturarak ve Ruslarla birlikte gelmişler, bütün Van Müslümanlarını öldürmüşler, öte yandan bizim asıl müttefiklerimizden olan Rusya da Revandiz’de Müslümanları tamamen yok etmişti. Bu konuda daha çok şey söylemek mümkündür. Dış müdahalenin sonucu bu dehşetlerin şiddet kazanmasıydı. Şüphesiz, Türkler, Rumlar, Ermeniler birbirlerini bizden fazla anlıyorlardı. Avrupa onları kendi hallerinde bırakmış olsa çok daha iyi geçinirlerdi.

Bizim uygulamakta olduğumuz Sevr anlaşması, Hristiyanları kurtarmak için ortaya konulan bir girişimdi. Fakat bu girişim de akamete uğrayarak bütün Anadolu’da Hristiyan kalmamıştı.

Jandarma müfettişlerinin görevlerinden biri, Hristiyanların Osmanlı memurları tarafından kötü muameleye uğramamalarını sağlamaktı. Bu, kolay bir iş değildi. Çünkü hak Hristiyanların lehinde bile olsa, Hristiyanların kişisel ve millî seciyeleri, onların lehinde durum almaya uygun değildi. Onlara sürekli dostluk elini uzatmak caiz değildi. Hristiyanlık sorunu burada söz konusu olamazdı. Çünkü bu Hristiyanlık “canlı bir hakikat değil, tarihî bir izdi”. Hristiyanlık, çoğunlukla din adına bize müracaat ediyor, fakat bizden pek cevap alamıyordu.

Halbuki Türkler, her şeye rağmen sevimli ve çekici insanlardı. Buna karşı Rumlar kaba, gürültücü ve sevimsiz adamlar-

dı. Rumlar çalışkan fakat patırtıcıdırlar. Seyrek olarak cesur olan Rumların zihnî ve dille ilgili faaliyetleri çoktur.

Ermeniler, kara gözlü, kara saçlı, kıvrık burunlu insanlardır. Nezaketten hiç nasipleri yoktur. Hünerli ve çalışkandırlar, fakat namuslu değillerdir. Ermeniler zeki, sinirli ve liyakatli bir toplulukturlar. Fesatçılıkları en yumuşak huylu insanı zulme sürükler. Bunlar hiçbir idareye boyun eğmemişler ve eğmeyeceklerdir.

Türkiye'deki Hristiyanlar Avrupalıları taklit ve bu şekilde Avrupalıların görgü tarzlarını berbat ederler. Onların yemek yemeleri, konuşmaları, dolaşmaları insanı rahatsız eder. Bunlar insana misafirperverlik gösterirken bile onun canını sıkarlar. Hilekârlık, namussuzluk, inatçılık gibi sıfatlar bunların arasında yaygındır. Bu da yüzyıllarca süren mahkûmiyetin eseridir. Adaletsiz, fakat terbiyeli ve büyüleyici bir Türk memurunun Hristiyanlara adalet göstermesi bile insanı üzüyordu.

İzmit yöresinde eşkıya takibinin sonu

O geceyi Samandıra'da geçirmeye karar verdik. Mutasarrıf Samih Bey Üsküdar'a gitmişti. Ortalık kararmadan Paşaköy muhtarı bin ihtiyat ve dikkatle bize doğru geldi. Talihimiz yaver gidiyordu.

Eşkya, Paşaköyü'ne giderek içmişler ve sarhoş olmuşlardı. Şakî Zafirî, köyün muhtarını dövmüş, muhtar da intikamını almak istemişti. Muhtar, bize köydeki gizli fırın hakkında bilgi verdi. Eşkya ihtiyacı olan ekmeği buradan alıyordu. Zafirî ile arkadaşları gizli bir yerde saklanıyorlardı. Paşaköyü muhtarı bize bunları da anlattı.

Hüseyin Hüsnü hâlâ takibatla meşguldü. Mülâzım Ziya'yı çağırđım. Ziya, böyle bir fırsat bekliyordu. Çünkü şimdiye kadar hep karargâhta oturuyor, esirlerden bilgi almakla meşgul oluyor-

du. Başçavuş Hüsnü ile erleri yanımıza alarak birlikte hareket ettik.

Ormana vardığımız zaman Karadeniz tarafında müthiş bir fırtına kopmuş, üzerimize geliyordu. Ortalık kapkaranlıktı; rüzgâr ağaçlar arasından yağmuru gözlerimize vuruyordu. Yollar çamurluydu. Bataklıklar çoğalmıştı. Ormanın içinde uğultular müthişti. Sanki binlerce şeytan ıslık çalıyor, çığlık koparıyordu. Doğanın gücü, müthiş ve korkunç bir ezicilikle harekete geçmişti. İkide bir, büyük ağaçların biri müthiş bir gürültüyle yere düşüyordu.

Tepeden tırnağa kadar ıslanarak eşkıyanın ininin bulunduğu tepeye vardık. Atlarımızdan inerek bir daire şeklinde çıkmaya başladık. Dağın her tarafı çalılık, fakat tepesi çıplaktı. Jandarmalar çıka çıka tepeye varmışlardı. Yukarıda hiçbir hayat izi yoktu. Muhtara döndüm. Bize yalan söylediyse kendisine ne yapmam gerektiğini belirlemesini istedim..

Tepede alçak bir duvar ve duvarın içinde bir kapı gördük. Başçavuş Hüsnü'ye kapıyı açmasını emrettim. Hüsnü, son zamanlarda çok yararlık göstermişti. Bu da yeni bir fırsattı. Kısacası Hüsnü suçluydu. Geçen hafta hovardalığı çıkmış, kendisine karşı gelen bütün erkekleri dövmüştü.

Kapı açılır açılmaz, eli silahlı bir adam göründü. Bu eşkıyanın nöbetçisi Dimitri'ydi. Dimitri bizi görmediğinden eşkıyayı uyardıramamıştı. Pavlı, Zâfirî ile çetenin diğer üyeleri de içerdeydi. Karşı koymadılar. Biz de bunları kolaylıkla yakalayarak alıp götürdük ve böylece sahamıza da güvenlik ve asayiş yerleşti.

Zâfirî sakın bir adam gibi görünüyordu. Kendisini genel hapishaneye göndermeden bize 87 cinayetini itiraf etti. Jandarmalar eşkıyanın ininde iki iskelet buldular. Zâfirî, bunların katili olduğunu itiraf etti.

Zâfirî'ye bunları niçin öldürdüğünü sordum:

- Efendim, dedi, Dimitri çetemize yeni katılmıştı. Adam öldürmesini biliyordu. Bu iki Arnavut bu tarafa geliyordu.

Yakaladık, fakat Dimitri acemiliğinden dolayı bunları hızla öldüremedi, onları öldürmekte gecikti.

Zâfirî ile arkadaşlarını genel hapishaneye gönderdik. Ben, bunları orada görmeye gittim. Hepsi de yeraltında geniş bir odaya atılmışlardı. Bu oda, benim de esaret zamanında rastladığım odalara benziyordu. Fakat burada hapsolanların bir kısmı işlenen suçlara yalnız şahit olan biçare mazlumlardı. Bunları oraya İngiliz askerî makamları attırmıştı. Bunlar burada suçlular yakalanıncaya kadar kalacaktı. Fakat daha sonra onlar da suçluların arkadaşı olmuşlardı.

Buradan çıktıktan sonra içeride oyun kâğıtları yüzünden müthiş bir kavgaya çıkmıştı. Mahpuslar duvardaki çivileri söküyor, bunları keskinleştiriyor ve birbirleriyle dövüşüyorlardı. Zâfirî elektrik telini kesmiş ve bir köşeye saklanmıştı. Gardiyanlar suçluları ayırmak için geldikleri zaman yalnız Zâfirî'nin yarasız olduğunu görmüşlerdi. Karaoğlan ağırca yaralanmış ve ölmüştü. Mahpuslardan yirmisinin vücudu delik deşikti.

Mintıkamızda eşkiya kalmadığından, bu yöreyi kaldırmak için çalışmaya başladık. Bir memleketi yönetmek zevki, kadın tutkusu, para tutkusu, hatta din tutkusu gibi bir duygudur. Bu zevk, insanın bütün hayatını, bütün faaliyetini ve her dakikasını tüketir. Biz de işe başlayarak köyleri tanzim ettik, yollar açtık. Halkın korkusuz yaşamasını sağladık. Köylere telefonlar bağladık, doktorlar gönderdik. Üsküdar mahkemeleri çalışmaya başladı. Gelirler arttı. Hayat doğallaştı. Ben bu yörede âdeta hükümrân idim. Halk benim neferim, toprak da benim toprağımdı.

Fakat bu iş eşkiya takibinden daha zor bir işti. Çünkü Türkler büyük yardıma muhtaçtılar ve Türkler ancak daha sonra insana müteşekkîr kalırlar. Türk jandarması takibat sırasında büyük gayret gösterdiği halde, sonraları ihmal ediliyordu. Bu idaresizlik çok kötüydü. Jandarma erlerinin elbisesi yırtık pırtıktı. Fakat yine görevlerini yapıyorlar ve gerektiğinde en yüksek gayreti gösteriyorlardı. Bunlara biraz da itina edilirse çok iyi olurlar.

Mıntıkamızda durum mükemmeldi. Mutasarrıf Samih beyden başlayarak bütün memurlar bizimle birlikte çalışıyorlardı. Anadolu savaşı duraklama dönemi geçiriyor ve bizi çok ilgilen-dirmiyordu.

1922 yılının Haziranında izin istedim. İzin verildiği için ben de ondan yararlandım.

1922’de Balkanlar, Merkezî Avrupa ve İngiltere

Bütün köylerime, jandarmalarima “Allah’a ısmarladık” diyerek eşyayı toplamak için evime geldiğim zaman, eski sadrazam Damat Ferid’in üvey oğlu Prans Sami Bey beni telefonla aradı ve gayet acele bir iş için kendisiyle Pera Palas’ta görüşmemi istedi.

Pera Palas’a vardığım zaman beni özel bir salona götürdüler. Prens Sami’nin cebinde bir revolver ve masasının önünde diğer bir revolver vardı. Salonun camekânları örtülüydü. Sami, her perdenin arkasına, sandalyelerin altına baktı. Fısıldayarak konuşuyordu. Bu bir komediydi ki, ben kendimi gülmekten alıkoyamadım. Oysa Sami’nin bana anlatmak istedikleri gülünç mahiyette değildi.

Sami’yi benimle konuşmaya gönderen kişi, padişahı. Padişah, Prens Sami’yi seviyor ve ona güveniyordu. Gönderilen haber çok basitti. Padişah diyordu ki: “Lloyd George ile iktidar mevkiinde bulunan İngilizlere, sonun yaklaştığını haber veriniz. Çünkü bunlar anlamıyorlar. İngiltere elçiliğine işi anlatmaya çalıştım ise de, anlatamadım, inanmadılar. Mustafa Kemal’in adamları ihtilâcidirler. Bunlar Türkiye’yi altüst edecekler. Dini ortadan kaldıracaklar. Bunlar sizin düşmanlarınızdır. Bunlar isyancıdırlar. Benim düşmanımıdırlar. Türkiye’yi yalnız siz kurtarabilirsiniz. Ben sizin dostunuzum. Ne isterseniz size vermeye hazırım. Oysa siz Ankara’dan bir şey alamazsınız. Siz isterseniz

saltanatı ve hilâfeti kurtarabilirsiniz. Dolayısıyla bana hızla yardıma koşunuz. Ankara'yı tanımayınız. Benimle barış imzalayınız. Ankara'ya vermek istediğiniz her şeyi bana vermek daha iyidir. Yunanlıların Anadolu'dan çıkacaklarını temin ediniz ve bunların bırakacakları her yeri karış karış bana teslim ediniz. Bundan başka, bana 4.000.000 İngiliz lirası borç veriniz. Ben de bu paraya karşılık gösteririm. Bu parayla mükemmel bir hükümet oluştururum. Bizzat Bursa'ya gider ve tebaamı etrafımda toplanmaya davet ederim. Çünkü bunlardan birçoğu hâlâ hilâfeti esareten kurtarmak için dövüşüyorlar. Halk benim davetime katılır. Ben Fransızlarla da dost olur ve uzlaşmaya girerim. Hep birlikte Türkiye'yi ihya eder, onu refaha kavuştururuz. Fakat manda sorunu ortadan kaldırılmalıdır. Ben ticaret adamlarına yardım ederim. Boğazları açık bırakırım. Halife olmak dolayısıyla sizin lehinizde bulunurum. Çünkü siz mü'minlerin savunucususunuz. Sonra ben Hristiyanları da korurum. Buna karşılık onlar da sadık tebaa olurlar. Halbuki Ankara'dakiler kâtil adamlardır. Moskova'nın etkisi altındadırlar ve söylediklerimin birini yapmazlar”.

Bu sözler; bir zamanlar dünyanın yarısına hükmeden Osmanlı hanedanının son dileği idi. Fakat iş işten geçmişti. Belki iki yıl, hatta belki bir yıl önce bu siyaset bir işe yarardı. Bu siyaset birkaç kere İngiltere hükümetine önerilmiş, fakat anlatılamamıştı. Halbuki artık Padişah'ın tebaası Prens Sami, Damat Ferid ve bir avuç saray görevlilerinden ibaretti. Sami'nin revolversi, fışkırtısı ve heyecanı yerindeydi. Fakat bu hareketler, bir faciaya komedi şekli veriyordu.

Türkiye'de âdet olduğu üzere mutasarrıf Samih ile memurlar beni uğurlamaya geldiler. Hacı Ramazan süvari jandarmayı, Hüsnü piyadeyi temsil ediyorlardı. İkisi de gelmişlerdi. Arabam şeker kutularıyla, içinde çeşit çeşit yemekler bulunan sepetlerle doluydu. Bunları hastalanıncaya kadar yedim. Her istasyon-da herkese verdim. Yiyenler dişleri ağrıyıncaya kadar yiyorlar-

dı. Rastladığım herkese bunları yedirdim. Pasaportçular, biletçiler, istasyon ve gümrük memurları hep bu tatlılardan yiyorlardı ve beni rahatsız etmiyorlardı. Bununla birlikte halkın gözüne girmemiştım. Bir Alman matmazeline de bu şekerleri ikram ettim. O da çiğnemeye başladı.

İstanbul'dan çıkar çıkmaz kendimi Yunan askerleri arasınday buldum. Yunan askerleri buralarda toplanmışlardı. İstanbul'a çok yakın yerde, onu ele geçirecekleri günü bekliyorlardı. Her Yunanlı İstanbul'a bakıyor ve bu şehri ele geçirmeyi ümit ediyordu. İstanbul'a bir adımlık yerdeydi. Böyle olduğu halde Rumlar Trakya'nın çıplak vadilerinde dolaşıp duruyorlardı. Bu büyük çıplak, taşlık ovada gidiyorduk. Burada kışın sert soğuşunu, yazın merhametsiz güneş izler. Köyler, çamurdan kulübelerle doluydu. Millerce yol gittiğimiz halde bir ağaca rastlanmıyordu. Karşılaştığımız tek hayat izi, kuru otlar üzerindeki tarla kuşlarıyla birkaç koyun sürüsünden ibaretti. Burası İstanbul'a giden yol olmasa herhalde insan bu çölde ölmek istemez.

Bütün Balkanlar askerle ve savaş lakırdılarıyla çalkanıyordu. Her tarafta İngiliz ayakkabılarıyla Amerika üniforması giyen askerler görölüyordu. Sofya'da sokaklar askerle doluydu. Söylentiye göre bunlar Vrangle ordusunun isyankâr ordu kalıntılarıyla uğraşacaklardı. Fakat Sofya harap ve bomboştı. Yollar bozuk, evler yıkık, her tarafta umutsuzluk kol geziyordu.

Sırbistan'da hareket ve faaliyet vardı. Sırlar hâlâ Macarlardan alacakları intikamlardan, Selanik için ve Adriyatik denizinde bir liman için ilân edecekleri savaşlardan söz ediyorlardı. Sırp haritalarında Fyum'un etrafına kırmızı bir daire çizilmiş ve buranın tehlike bölgesi olduğu gösterilmişti. Belgrat'ta askerler vardı.

Her yerde görülen manzara Dünya Savaşından yeni kurtulan bu adamların yeni savaşlara hazırlandıklarını gösteriyordu. Tuna'nın ovalarından geçerken Amerikalının biri başını pencereden uzattı ve : "Biz Amerikalılar ne iyi ettik de şu işlerden

kendimizi sıyırdık. Siz İngiltere’de aynı hareket tarzını izleyiniz. Bununla birlikte biraz umut var. Çünkü Güney Rusya’dan Atlas Okyanusu’na kadar uzayan alanda bu yılın ürünü iyicedir” dedi.

Budapeşte’ye vardık. Balkanları geride bıraktığımızdan olağanüstü memnundum. Balkanlarda gülen bir yüz yoktu, yaşamakta zevk yoktu, hayatın iyi ve temiz yönünü görmeye imkân yoktu. Balkanlılar, memleketleri gibi kuru ve pürüzlü insanlardı. Balkanlıların üzerinde Türk egemenliğinin izleri hâlâ görünüyordu. Bunu binbir vesileyle anladım. Bu memleketler insana, uzun bir süre kısmen sular altında kalan bir ağacı hatırlatıyor. Sular çekilmiş, bahar gelmeden önce çiçekler açılacakken ortalık çamur içindedir.

Budapeşte güneş ışığı altında parlıyordu. Lastikleri bozulmuş arabalar gidip geliyordu.

İngiltere elçisi Sir Thomas Huhler beni elçiliğe kabul etti. Orada dinlenmek için mükemmel bir yatak, yiyecek nefis bir yemek, şarap, halı ve kitap buldum. Hayat, gerçekten iyiydi.

Budapeşte’de büyük kiliselerin taşlarında vakar, geniş caddelerde ve muazzam evlerde ihtişam vardır. Balkanların kaba ve ilkel hayvanlığıyla, kan ve savaşla alınan hayatı geride kalmıştı.

Burada emniyet vardı. Barış, halkın ikinci doğasıdır. Ahmak Bolşevikler halkın bu durumunu suistimal ettiler. Onlara karşı ortaya çıkan tepki, ülkeye ihtilâl ve iç savaşın fecaatlerini tattırmıştı. Fakat bunlar halka yüklenen tedhişlerdi. Macarlar, bir krallık oluşturmak ve sükûnet içinde yaşamak istiyorlardı. Hükümet naibi olan Amiral Horti gibi güçlü bir adamın Macar mukadderatında hâkim olması Macarları memnun ediyordu. Macarlar, kendi başlarına bırakılacak olurlarsa hızla toparlanırlar ve refaha kavuşurlar. Oysa Macar sınırlarında sürekli olarak homurdanan Balkan devletleri var. Küçük itilâf devletleri var ve bunların hepsi Macarların başarısına engel oluyorlar.

Elçilik, büyük köprüler altında akan Tuna’ya bakıyordu. Bir taraftan buğday tarlaları bir deniz gibi uzanıyordu. Budapeşte’de

herkes çalışıyordu ve herkes ümitvardı. İnsan bu müthiş faaliyet karşısında Türklerin bir zaman buraya nasıl hâkim olduklarını anlayamıyor. Türkler buraya kadar kan içinde ilerlemişler ve kan içinde dönmüşlerdi. Doğu buraya kadar Batı'yı yenmiş, Batı buradan itibaren Doğu'ya yüklenmişti. Batı Doğu'yu, Asya'nın ortalarına kovaladıktan sonra ikisi de bu dakikada tekrar karşılaşıyorlardı.

Buradan trene binerek Viyana'ya, Yıldızlı Yeis yöresine hareket ettim. Türkler arasında geçen hayatım, beni Avrupa'yı eleştirmeye götürmüştü. Avrupa'nın insanlığa ne hizmette buluna- cağını düşünüyordum. Viyana'da bizim asıl medeniyetimize kavuştum. Burada insan her istediğini buluyor. İlerleme adına övülecek her şeyle karşılaşıyordu. Viyana'da mükemmel operalar ve nefis müzik vardır. Kabarelerin pencerelerindeki demir parmaklıklar içerdeki sefahati açların gözünden gizliyordu. İçerde, bardaklara şampanyalar dolduruluyor, güzel kadınlar müstesna bir zevk veren danslarla herkesi memnun ediyorlardı.

Viyana'nın akademisinde Robens'in tabloları, Viyana'nın mağazalarında kürkler ve altın saatler vardır. İnsan isterse Budapeşte'ye telefon eder, Londra'ya telgraf çeker, Varşova'ya uçar yahut muhteşem otomobiller içinde büyük ve asil caddelerde gezinir. Fakat halk açlıktan kırılıyordu. 600 yıldan beri Batı medeniyeti bir çıkmaza saplanmış bulunuyor. Onun çok nazik mekanizması kırılmıştı. Halk açtı. Gece kadınları vahşiydi. Soluk yüzlü kâtipler ve mağaza görevlileri öğle yemeği zamanında kahvehaneye koşuyor ve bir fincan kahve üzerinde düşünüyordu. Zavallılar kemikten ibaretiler. Gıdasızlıktan çökmüşlerdi. İşçiler vahşi hayvanlara dönmüşlerdi. Çünkü bir daha yemek yiyip yiyemeyeceklerinden emin değildiler. Her tarafta açlık, şık bir şapkanın altındaki kafatası veya ipekten mantoya bürünmüş bir iskelet gibi kendini gösteriyordu. Medeniyetimiz taksilerin, demokrasinin karışık mekanizmalarını meydana getirmiş, fakat açlık ve sefaleti ortadan kaldırmayı düşünmemişti. Bedensiz bir kafa ha-

linde kalan Avusturya'nın yeis ve sefaletten kurtulmasına azmeden İtalya, sınır üzerinde durmadan homurdanıyordu. Doğu'nun Batı medeniyetini kabul etmemesi artık beni hayrete düşürmüyordu.

Ekspres içinde Almanya ve Belçika'dan geçtik. Manş'ı sakın bir gününde geçerek bir Haziran günü Duver limanına vardık. Londra'ya ulaştığım gün, Mareşal Sir Henry Wilson'un cenazesi Saint Paul'e götürülüyordu. İngiltere, bu büyük askerin ve onun arkadaşlarının ne için öldüğünü anlamamıştı. Ülkede davalar sakın, temiz tarlalarda geniş getiriyorlardı. Herkes sükûnetle çalışıyor ve temiz evlerine dönüyordu. Her tarafta para vardı. Londra caddelerinde sıra sıra otomobiller bekliyordu. Sinemalar, tiyatrolar doluydu. Halk emniyet, istikrar ve barışın faydalarını takdir etmiyordu. Türkiye'de savunmasız kalmanın bir saat korkusunu, Bulgaristan'ın bir günlük kararsızlığını, Viyana'nın sefaletini görmüş olsalar, bunlar da gerçeği anlarlardı. İngiltere'nin Dünya Savaşı'nda yenilgisi, İngiltere'nin Kuzey Denizinde açlığa mahkûm bir ada olması demekti. İngiltere ısrar edecek olursa düşman gemileriyle kuşatılır ve İngiltere'nin içi öldürme, yağma ve karışıklıkla sarsılırdı. Kötülüğü unutmak iyidir. Fakat başa gelmesi muhtemel olan kötülüğü unutmak ahmaklıktır.

Bense yıllardan beri İngiltere'de ilk yazı geçiriyordum. İngiltere'nin yeşil otlakları ve sevimli güneşi çok haz veriyordu. Türkiye'de ve bütün doğuda halk soluk ve yorgundur. Çünkü soluk ve yorgun topraklar üzerinde yaşarlar. Sabahleyin uyandıkları zaman bir tazelik hissetmezler, hayatın vuruşlarını duymazlar. Şairlerinin terennümlerine rağmen, Doğuluların göllerinde, İngiliz göllerinin kokusu yoktur.

* * *

Kısmen dostlarım aracılığıyla, kısmen de kişisel girişimle-
rimle Padişah'ın sözlerini merciine haber verdim. Bunun hiç-
bir etkisinin görülmediği gibi, yüksek kişiler bu sözleri nezaketle

dinlemişler, onunla biraz ilgilenmişler, sonra bunları unutmuşlardı. Dışişleri bakanı hâlâ kuşatma altındaydı. Lord Curzon, kabul etmediği şeyleri teslim etmekte devam ediyordu. Türk milliyetçileri, bir uzlaşma biçimi bulmak üzere Fethi Bey'i Londra'ya göndermişler, fakat onun bu seyahati sonuçsuz kalmıştı. Damat Ferit de gelmiş, fakat o da bir teşvik görmemişti.

Bunun arkasından olaylar hızla gelişmeye başladı. Yunanlılar sıkıntıyı hissederek ve Müttefiklerin bir çıkmaza saplandıklarını görekerek İstanbul'a girmeye hazırlandılar. Fakat Türkiye'de ıssal güçleri başkumandanının 28 Temmuzda verdiği ihtar, Yunanlıları durdurdu. Lloyd George Ağustos'ta Manchester'da bir konuşma yaparak Yunanlıların erdemlerini anlatmış ve davayı çözmek için bir konferans düzenlenmesini istemişti. Lloyd George bu konuşmasında Sultan hükümetinin Türkiye'deki gerçek hükümet olduğuna da işaret etmişti. Demek ki sonunda bunu anlayabilmişti. Türkler bu konferansa katıldıkları takdirde güçlü görünmek isteyerek bir süre işi ertelemeye çalışmışlar, sonra Yunanlılara saldırmışlardı. Planlar eksiksiz bir şekilde uygulanmıştı. Türkler Eskişehir tarafında duraklayarak Afyonkarahisarı'ndan yürüdüler. Yunan askerleri grev ilân ederek uzaklaştılar. Her tarafta Türklerin baskısına uğrayan ve kendi subayları tarafından ihmal olunan Yunanlılar, en kısa ve en inanılmayacak bir süre içinde bütün Anadolu'dan sürüldüler.

Türkler İzmir'e, Bursa'ya girmişler, Çanakkale'ye ve İzmit'e ilerlemişlerdi. Bütün durum da değişmişti. Ben de telâşla İstanbul'a döndüm. Kabuğu aniden kırılan bir salyangoz gibi Müttefikler de kendilerini tarafsız bölgede, galip Türklerin karşısında çıplak ve himayesiz buldular. İzmir 20 Eylül'de Türklerin eline geçmişti. Yangın çıkmış, İzmir'in zengin işadamları harap olarak sürülmüşlerdi.

Haritaya bir bakıldığında neler meydana geldiği, tehlike bölgelerinin nerede bulunduğu anlaşılırdı. Yunan askerleri grev ilân etmişlerdi. Yunanlıların bir kısmı şurada burada Türkleri büyük

zararlara uğratmışlardı. Yunanlılar koşa koşa düşmanla teması kaybetmişler ve sahildeki hareket üslerine varmışlar, oradan gemilere atlayarak Trakya'ya gitmişler ve bu sûretle Yunanlılarla Türkler arasında deniz bir engel oluşturmuştu. Yunanlılar Trakya'da Meriç sahilinde kendilerini toplamaya çalışıyorlardı. Türklerle Müttefikler arasında Yunanlılardan oluşan bir perde vardı. Bu perde Müttefikleri koruyordu. Fakat bu perde yırtılmıştı. Durum tersine dönmüştü. Çünkü eskiden Yunanlılar Türklerle Müttefikler arasında engel oluştururken, bu sefer Müttefikler iki düşman taraf arasında engel olmuşlardı.

Yunanlılar hayret edilecek bir hızla hezimete uğramışlar, Türk süvarisi görevini gereği gibi yerine getirmiş, fakat silahlı kuvvetlerle teması koruyamamıştı. Çünkü düşman kaçmıştı. Artık iki taraf arasında koca deniz duruyordu. Türkleri Yunanlılarla karşılaştıracak bir köprü vardı. Bu köprü, İstanbul boğazı, İstanbul ve Çanakkale idi. Fakat burası da tarafsız bir bölge sayılıyordu. Müttefikler bu köprüyü ele geçirmişlerdi.

Bu köprü'nün üzerinde en önemli nokta Çanakkale'ydi. Burası Edirne'nin kapısıydı. Burası ele geçirildiği takdirde Müttefiklerin tarafı tehlikeye düştükten başka, onların karadan ve denizden bütün bağlantıları tehlikede kalırdı.

Türkler kazandıkları zafer ve Yunanlıların harikulâde batışı dolayısıyla Müttefiklerin tarafsız bölgesine karşı asker yığmaya başladılar. General Harrington tehlikeyi görerek Müttefiklerden hareketli bir güç vücuda getirdi. Bununla ve tarafsız sınırda Müttefiklerin bayraklarını göstermekle Türkleri geride bırakacağını tahmin etti.

Türkler gayet mükemmel bir ta'biye ile ilerlediler. Düşmanın kendini toplamasını, düzenlemesini beklemediler. Onların amacı düşmanlarını yakalamak ve Atina'ya kadar takip etmektir. Alınan haberlere göre Türklerin 40.000 mevcuttan oluşan ikinci orduları Çanakkale'ye doğru ilerliyordu. Fransızlarla İtalyanlar sinirlenmeye başladılar. 22 Eylül'de bunlar sınırdan bayraklarını kal-

dırarak kuvvetlerini çektiler. Bu aptalca hareketin nedeni, Paris ve Roma siyasetçileriydiler. Durumu gören kumandanlar, namuslu bir adam ve bir asker sıfatıyla bu harekete sebebiyet verecek hiçbir girişimde bulunmamışlardır. Gerek Fransa, gerek İtalya, bu zillet verici hareketin karşılığını ağırca ödediler.

İngilizler kasırgaya karşı yalnız kaldılar. İtilâfın karşı karşıya kaldığı bu gedikten yararlanmak isteyen ve Türk ordusuyla birlikte olan Fransız gözlemcilerinden teşvik gören Türkler, İngiltere imparatorluğunun sebat edip etmeyeceğini keşfetmek ve gereğinde savaşmak düşüncesindeydiler. Bunun üzerine 23 Eylül sabahı 1.100 Türk süvarisi tarafsız bölgeye ilerledi.

İngiliz keşif kolu, uzaktan ilerleyen piyade kollarının nüfuzlarını görüyorlardı. Çanakkale bölgesi mükemmel siper ve tel örgülerle örtülüydü. Yalnız bir kanatta açıklık vardı. Burası, güzel biçimde mücehhez 3.000 piyade ve topçuyla tutulmuştu. Bir avuç süvariyle atlı piyade; durumu gözetliyorlardı. Geride Çanakkale boğazında kruvazörlerden ve muhriplerden oluşan muazzam bir donanma, dört büyük savaş gemisinin idaresi altındaydı. Gücünden emin olan bu donanma savaşa istekliydi.

Durum karmakarışık. Sorun çok büyüktü. Türklerin geçmesine izin vermek, bütün Balkan'a yangın salmaktı. Bu hareket, barut arasına alevli bir odun atmaktan başka bir şey olamazdı. Bununla Bolşevik Rusya, Basarabya'yı istilâ ederdi. İtalya ile Sırbistan'ın Arnavutluk üzerindeki anlaşmazlığı derhal parlardı. Her millet komşularına karşı dişlerini gıcırdatıyordu, binlerce karışıklık ve savaş çıkarmaya çalışan binlerce insan vardı. Alevin bütün Avrupa'ya yayılması ve ikinci bir dünya savaşını doğurması ihtimali vardı. Diğer yandan Türkleri boğazdan geçirmemek, İngilizlerle savaşa sürükleyerek aynı sonuçları verebilirdi.

Eski siyasetinin aptallığına rağmen Lloyd George, bu sırada kendisini en büyükler arasına çıkaran kesin bir karar vererek savaş pahasına bile olsa Türkleri karşı tarafa geçirmemeye azmetti. Lloyd George, tehlikeyi anlamış, bundan başka tehlikeye kar-

şı ne şekilde karşı koyacağını da belirlemişti. Lloyd George dışlerini göstererek savaş için emirler verdi. Bütün imparatorluğu ayakta durmaya, imparatorluğun şeref ve çıkarlarını savunmaya davet etti. Lloyd George, bu muhteşem kararlar siyasi hayatına ve mevkisine son verdi.

Malta'dan, Cebel-i Tarık'tan ve Mısır'dan askerler geliyor. Avustralya ve İngiltere'de bölük bölük insanlar askeri hizmete hazır olduklarını bildirdiler. Uçaklar, toplar, denizciler, askerler son süratle gönderiliyordu. Donanmanın en hararetli yardımcısı sağlanmıştı. Amiral Pity saldırgan her şeyi berhava etmeye, boğazlardan bir küçük sandalı bile geçirmemeye hazırlanmıştı. Çanakkale'de kumandanlar başarılı olacaklarına inanıyorlardı, askerlerimiz Türkleri hiç sevmiyorlardı. Çünkü Türkler, şimdiye kadar İngiliz askerlerini siperlerinden çıkaramamışlardı (!).

Türkler tereddüt içindeydiler. Askerce fakirdiler. Mühimmat ve levâzım azdı. Hareket üssü uzak, bağlantı güçsüzdü. Türkler blöf yapıyorlardı. Lloyd George da blöfe blöfle karşılık vermiş ve savaş, imparatorluğu şerefsizlikten kurtaracak son silah olmak üzere kullanmıştı. Fransızlar, İngilizlerin sebat etmeyecekleri güvencesini veriyorlardı. Gazeteleri barış için bağırıyor ve her neye mal olursa olsun barıştan uzaklaşılmasını istiyorlardı. İngiliz gazetelerinin gerçekten habersiz olan muhabirleri üzüntüyle haykırıyorlardı. Gazete sahipleri de birbirleri arasındaki özel anlaşmazlıkları, hiç utanmadan uluslararası politikaya teşmil etmekteydiler. Parlamentoda işçi partisi protesto etmiş, fakat gazete sahiplerinden daha sadık oldukları için Döning Eşerit'e giderek suskunluğu korumayı taahhüt ediyorlardı. Ankara'ya gidip İngilizlerin savaşmayacaklarını söyleyen İngilizler vardı. Siyasiler, Lloyd George'un oluşturduğu koalisyonu yıkmak fırsatını elde ettiklerinden, bu fırsattan yararlanarak Lloyd George'u düşürmek istiyorlardı.

Blöf, ani ve kesin hareket, güç ve şiddet göstermek gerekir. Türkleri tanıyanlar, bir savaşın çıkmayacağını anlıyorlardı.

Barişa varmanın yolu güç gösterişi yapmaktan ibaretti. Bu gösteriş yalnız başına yapılacaktı. Lord Curzon Paris'te Müttefiklerin birliğini sağlamaya çalışıyordu. Fakat Fransızlar, Franklin Bouillon aracılığıyla Ankara Anlaşmasını imzalamış bulunuyordu. Fransızlar, Suriye sınırını temin etmeyi hedeflemekteydiler. İngilizler savaşacak olurlarsa, onların Fransa'nın Türkiye'ye verdiği tüfekler, mühimmat, "yetmiş beşlikler", uçaklarla karşılaşacaklarını biliyorlardı. Fransızların bu durumunu araştırmaya gerek varsa 1922 yılının Ocak ayında Haliç'ten hareket ederken tutuklanan gemilerini hatırlamak yeterliydi. Fransızların bu gemisi, Türkler'e gönderilen mühimmat ve levazımla doluydu. Bu geminin İngilizler tarafından tutuklanması, siyasî bir olay teşkil etmişti. Fransızlar Türklerin başarısını, kendilerini dinleyecek himayecilerin başarısı gibi tanıyorlardı.

25 Eylülde Çanakkale kumandanı Miralay Şoelvert güçlü bir kol hazırlayarak bunu gönderdi. O, kanlı kişiliği ve iyimser cesareti bütün kuvvetlerine sermaye etmişti. Miralay Şoelvert, hiç sınırlanmadan bir Türk saldırısı ihtimalini önceden görmüş ve askerlerinin kıymetini ölçmüş biçmişti.

Fakat karar ne İngiltere hükümetinin, ne de Çanakkale kumandanının elindeydi. Karar, Sir Charles Harrington tarafından verilecekti ve onun Türk zihniyeti hakkında bir düşüncesi yoktu. Harrington, Türk'e bir centilmen muamelesi yapıldığı takdirde centilmence hareket edeceğini tahmin ediyordu.

General Harrington elçilikteki ve emrindeki uzmanların tavsiyelerini dinlememişti. Bunlar General Harrington'u bu düşüncesinden caydırmak istemişlerdi. General Harrington, Miralay Şoelvert'in ileri sürdüğü kolu geri çevirdi. Mustafa Kemal'e çok nazik protesto telgrafları gönderdi ve karşılık olarak sert cevaplar aldı. Harrington'un bu hareketi, Türk kumandanlığına kırba-cı ellerinde tuttuklarını anlatmıştı.

Hareket dakikası geçmişti. Türkleri tanıyanların hepsi harekete geçmeyi en uygun çözüm yolu sayıyorlardı. O zaman Türk

kumandası, süvariye geri alır, özür diler ve barış şartlarını kabul ederdi. Bu tehlikeyi göze almak için büyük bir ruh sahibi olmak gerekti. İngiliz imparatorluğunu ancak bu büyük ruhlu adamlar kurmuşlardır. Halbuki General Harrington'un telgrafları bizim zaafımızı açığa çıkarmıştı. Blöfün değeri ortadan kalkmıştı. Güç ve kudret gösterişi, gücüne dayanmayan zayıf bir diplomatlıkla sonuçlanmıştı.

Türkler durumu kavıyorlardı. İngiltere imparatorluğuyla dövüşmeye gönülleri yoktu. Onun için arabulucu barışın manevrasına karar verdiler. Onun için kurtuluşlarını tersine çevirerek İngiliz hatlarına ilerlediler ve bazı yerlerde İngiliz hatlarını geçtiler. Böyle bir manevraya karşı gelmek için karar ve seciye gerekliydi. Dosdoğru bir hareket, yani Türklerin binlerce insan feda etmesini gerektirecek bir hareket, ancak bu sonucu verebilirdi. Türkler bu manevralarında başarılı olmuştu. Çanakkale sahasında İngilizlerin durumu tahammül edilemez olmuştu. Çünkü Türkler insan, nüfuz kaybetmeksizin durumun anahtarını elde etmişler ve ancak savaş sonucunda elde edilebilecek anahtarı, ele geçirmişlerdi. Askerî bir manevra olması bakımından, Türklerin bu hareketi, ilerdeki tarihçileri ilgilendirir.

Bu ızdırabın kaynağı İstanbul'daydı. İstanbul'da güvensizlik duysusu vardı. Başkumandan savaş hattındaydı. Bu ise, daima doğru değildir. Askerî durum kötüydü. Büyük bir şehir ancak, muhafız sıfatıyla özel mevzileri tutacak küçük bir kuvvet kullanmakla, silâhlı kuvvetleri iyi bir yerde bulundurmak ve bunları gerektiğinde süratle harekete getirmekle elde tutulabilir.

İzmit sahasında, İzmit şehri tehlike içindeydi. Türkler taraf-sız bölgeye de ilerlemeye başlamışlardı. İzmit'teki sınırlı İngiliz askerlerine Türkleri durdurmaları, fakat ateş açmamaları emredilmişti. Oradaki kumandanla erkân-ı harbiyesi karar vererek emirleri bildiriyordu.

Fakat Türkler hâlâ emin değildiler. İngiltere'nin geleneksel azametinden endişe ediyor, İngiliz diplomatlarının kurdukları bir

tuzağa düşmekten korkuyorlardı. Türkler, Lloyd George'un savaşa taraftar olduğunu ve savaşa hazırlandığını biliyorlardı. Oysa Türkler, Yunanlılardan başkasıyla savaşmak düşüncesinde değildiler. Türkler bir konferansa girmekle bir şey kaybetmeyecekleri için, bir ay sonra Mudanya konferansına geldiler. Mudanya'da Sir Charles Harrington tam dokuz gün Müttefiklerin ittifaksızlığı ve Türklerin inadı arasında bocaladı. Onun sabır ve tahammülü zayıflık olarak değerlendiriliyor ve Türklerin inadını artırıyordu. Sir Harrington, artık Müttefiklerin yardımını sağlamadan güç kullanmama emri almıştı. Halbuki Müttefiklerin kavgaları sonuna kadar devam ediyordu.

Bununla birlikte Sir Harrington dikkatli bir diplomatlık ve sınırsız bir sabırla delegelerin dağılmasına meydan vermeyerek Türk delegesi İsmet Paşa'yı anlaşılmayı imzalamaya ikna etti. Bir Ekim gününün şafağı sökerken bütün Avrupa temsilcileri sıkıntılı ve yorgun bir durumda bekliyor ve ilk sigarayı yakmaya hevesli bulunuyorlardı. İsmet Paşa oturmuş düşünüyordu. Tam gıdasını alamayan, tam teçhizatla donanmayan bir orduyu ve parasız bir devleti temsil ediyordu. O düşünürken bütün medeniyet dünyası nefesini bile tutarak bekliyordu. Sonra İsmet Paşa anlaşılmayı imzaladı. Onu imzaya sürükleyen güç, onun kazanılması için gereken her şeyi kazandığını bilmektir. Eğer sabahleyin saat beşte imza etmemiş olsaydı, kendisine bir kesin uyarı verilecekti.

Mudanya, şimdilik durumu kurtarmıştı. Çanakkale'de kaybedilen toprakların bir bölümü ele geçirildi. Blöf yapmaya ve güç kullanmaya karar verildiği günden itibaren zorluk ortadan kalkmıştı.

Durum, İngiltere'deki siyasîleri hoşnut etmişti. Çünkü bu sayede Lloyd George'u düşürme imkânı ortaya çıktı. İngiltere hükümetinin bütün düşmanları, siyasîler ve gazeteciler gözünde Mudanya anlaşmasının imzalayıcıları kahramanlar ve sitayişe lâyıktılar.

Fakat Türkler, İngilizlerle savaştan endişe ediyorlardı. Türklerin arasında bulunduğum için bunu her gün görüyordum. Türkler, Mudanya müzakerelerini kesin bir sükûnet ve dikkatle izliyorlardı. Mudanya sözleşmesinin imzalanmasıyla herkes rahat nefes almış, Türkiye'nin kesin çöküşten kurtulmasına şükretmişti.

19

Mudanya'dan Lozan'a

Mudanya sözleşmesi, Mütareke'nin doğumuydu. Bu sözleşme kararsızlığın, işleri ertelemekle zorluğu ortadan kaldırmak anlayışının, siyasetsizliğin, Müttefiklerle anlaşamamazlığın ürünüydü.

Mudanya ile, Mütareke sona erdi. Onu izleyen birçok olay, onun sonuçlarıydı. Her iki taraf karşı karşıya oturarak mümkün mertebe hızla barış akdine karar vermişti. Müttefikler Yunanlılardan yüz çevirerek onları Doğu Trakya'dan çıkarmayı, oralarını Türkiye'ye teslim etmeyi, barış yapılır yapılmaz ülkeyi terk etmeyi taahhüt etmişlerdi. Müttefikler artık hiçbir askerî harekette bulunmayacak, Türkler tarafsız bölgenin dışında istedikleri gibi hareket edeceklerdi.

Sözleşme, kesindi. Takip eden Lozan konferansı, onun çok doğal bir sonucuydu. Müttefikler pazarlık yapmak için kullanabilecekleri her şeyi Türkler'e bırakmışlardı. Yunanlıların Meriç üzerindeki askerlerinin önemli bir bölümü mağlup edilemişlerdir. Anadolu'dan buraya getirilenler yeniden düzenleniyorlardı. Bunlara izin verilse birkaç saat içinde İstanbul'a iler-

leyerek İngilizlerle yan yana bulunurlardı. Bunları İstanbul'dan tekrar çıkarmaya belki Türklerin güçleri yetmezdi (!). İstanbul Hristiyanlarından binlercesi askerî hizmete koşarlardı. Fakat Mudanya'da bu tehditlerin birinden yararlanılamamıştı.

Sir Charles Harrington Yunanlıları Doğu Trakya'dan atmakla son derece değerli bir kozu elden çıkarmıştı. Eldeki tek silah da teslim olunmuş ve İstanbul'un işgali imkânsız bir hale gelmişti. Türkler Trakya'ya geçtikten sonra karadaki bağlantı kesilmiş ve İstanbul her an saldırıya açık bir hale gelmişti. Bu başarı, Türklerin kan dökmeden kazandıkları ikinci zaferdir. Türkler bu zaferi de blöf ve düşmanlarının niteliğini anlamakla kazanmışlardı.

Mudanya, kişileri rollerini unutan eski bir oyunun diriltilmesi gibi bir şeydi. Dünya Savaşı ile İtilâf devletleri topluluğu maziye karışmıştı. Dünyayı hoşnut edecek şartları düşünmek meselesi tamamıyla ortadan kalkmıştı. Her millet yalnızca kendini düşünüyor ve kendi çıkarları peşinde koşuyordu. Fakat Mudanya konferansı Müttefiklerin yardımlaşmasını gerektiriyordu. Bu konferans düşmana uzlaşmanın öldüğünü, eski şiddetli rekabetlerin canlandığını ve bu rekabetlerin her şeyi yapmaya hazır olduğunu göstermişti. Bundan başka Mudanya konferansı, Müttefiklerin gerek birleşerek, gerek tek tek Türklerle savaşamayacaklarını anlatmıştı. Mudanya, Müttefiklerin her ne pahasına olursa olsun barış istediklerini ifade ediyordu. Bundan başka duruma hâkim olan 100.000 Türk askeri Avrupa'nın bütün kudretini tehdit ediyordu.

Müttefikler Mudanya'da çok şeyler kaybetmiş olmakla birlikte, güçlü bir şekilde çekilebilirlerdi. Fakat Mudanya'nın ardından Müttefikler Kumandanlığı her ne pahasına olursa olsun savaştan uzaklaşmak istiyordu. Çünkü Türklerin güçlü oldukları ve gerekirse hücum edecekleri kanaati doğmuştu. Bunun sonucu olarak Türkler, Müttefiklerin bozulduklarını anlamışlardı. Müttefikler durumun tehlikeli olduğunu söyleyen telgraflar çekiyor, aslı fash

olmayan suikastlardan söz ediyor ve kaçıyormuş gibi planlar hazırlıyorlardı.

Başkumandanlık General Milen'in elinden alındığı zaman şehrin ve bütün tarafsız bölgenin hayatı onun kontrolü altında bulunuyordu. Mudanya'da barışın imzalanmasıyla, boşaltmanın gerçekleşmesine karar verilmişti. Bunun için izlenecek hareket hattı ikiden biriydi: Ya boşaltmaya kadar şehri ve tarafsız alanı sıkıca tutmak, sonra Türklerin bayraklarıyla, bandolarıyla şehre girmelerine izin vermek, ya da kademeli boşaltmayı kabul ederek her kötü olayın gerçekleşmesine engel olma.

İkinci hareket hattı kabul olundu. Müttefikler, Yunanlıları Doğu Trakya'dan çıkarmışlardı. Türkler 21 Ekim'de birkaç jandarmayla İstanbul'dan geçerek Trakya'yı teslim alacaklardı. Fakat Refet Paşa İstanbul'da kalmış ve faaliyetin hiçbir mukavemetle karşılaşmadığını görmüştü.

Zaaf, uzun süre saklanamaz. Türkler de çok geçmeden İngilizlerin iyi bir durumda olmadıklarını anladılar. Onun için bazı istekler ileri sürerek daha fazla şeyler aldılar. Türkler sözleşmenin hükümlerine uygun olmamakla beraber Doğu Trakya'dan bir kuvvet düzenlemekten başka İzmit tarafından da ilerlemişlerdi. Bunun arkasından askerî gözetimlerin kaldırılmasını istediler. Bu da alelacele kabul edildi. Basınla telgraf sansürüne son verildi. Halbuki bunlar Müttefiklerin başlıca istihbarat kaynaklarından. Jandarma, polis ve pasaport kontrolüne de son verildi. Gümrükle rıhtımlar Türklere teslim edildi.

Bir defa İtalyan jandarması kontrol görevini yerine getirirken Türkler tarafından kovulmuştu. Diğer taraftan İngiliz vizesini tanımamışlar ve Müttefiklerin istihdam ettikleri Ermenileri yakalamışlardı. Bir defasında da Türkler Başkumandanın bir konuşmasını sansür etmişler ve onun getirttiği bir kupayı gümrükten çıkartmak istememişlerdi. Türk basını Müttefiklere karşı en şiddetli makaleler yazmışlardı. Milliyetçiler tarafsız bölgede talim yapıyorlardı. Müttefiklerin askerleri rahatsız ediliyor ve bunların

güvenliği tehlikeye giriyordu. Bu gibi hareketlere karşı yapılacak tek şey gayet nazik protestodan ibaretti. Küçük subaylar Türklere karşılık verdikçe hemen yerlerinden oluyordu. İngiltere'nin gurur ve nüfuzu sebepsiz olarak zillete uğruyordu. İngiltere hiçbir zaman bu kadar zillete uğramamıştı.

Türkler bana dost muamelesi ettiklerinden, ben bu kuşku-lu durumdan yararlanarak birçok gerçekleri öğrendim. Türklerin bizden çok nefret ettiklerini anlıyor, hatta takdir ediyordum. Fakat onların bize karşı nefreti olmayacak bir hor görmeye kadar varmıştı.

Refet Paşa fırsattan yararlanarak işgalimize kesin bir son vermek istedi. Onun planı, Padişah hükümetince biliniyordu ve 25 Ekim'de Müttefikler tarafından öğrenildi. Ertesi günü Sadrazam, Üsküdar mutasarrıfı Samih Bey'i çağırttı, onu polis müdürü tayin ederek bu planın uygulanmasına engel olmak istedi. Fakat İngiliz askerî makamları Samih Beyin tayinine engel oldular. Padişahın hükümeti âcizdi.

Kasım'ın beşinci günü Refet Paşa hiç kan dökmeden bir hükümet darbesi yaptı. Böylece Sultan'ın hükümetine son verildi. İstanbul, Ankara hükümetinin bir vilâyeti oldu. Saltanat kaldırılmış ve sultan tehlikeye düşmüştü. Bununla birlikte Padişah geciktiği halde cesaret göstererek makamını terk etmeyi kabul etmedi. Refet Paşa'nın hükümet darbesinin ardından olağanüstü komiserler Müttefiklerin çıkarlarını tehlikede görerek sıkıyönetim ilân edilmesini istemişler, sıkıyönetim ilânının Müttefiklerin askerî güçlerini tehlikeye düşürmesi düşünüldüğünden, onların bu isteği geri çevrilmişti.

Üsküdar'a döndüğüm zaman işlerimin altüst olduğunu gördüm. Türk köylüleri sakindi. Fakat şehirliler durmaksızın konuşuyorlardı. Hatta Bolşeviklikten bile söz edenler vardı. Her tarafta silahlı milliyetçilere rastlanıyordu. Sınır boyunda nefret ve üzüntüyle beslenmiş olan milliyetçiler benim sahama akın edi-

yorlardı. Eski tehlike yine baş göstermişti. Türkler cesur ve azimli kumandanlar tarafından yönetiliyorlardı.

İstanbul hükümetinin kaldırılmasının ardından genel bir şenlik yapıldı. Üsküdar ufuklarını soluk bir ay aydınlatıyordu. Halk sokaklarda dolaşıyordu. Meşaleler ve davullarla hareket eden halk bağırıyor ve şarkı söylüyorlardı.

Her taraftan “Yaşasın Gazi Mustafa Kemal” sesleri duyuluyordu. Milliyetçiler, muazzam bir devrim yapmışlardı. İstanbul, Bizans’ın şahane beldesi, Osmanlı imparatorluğunun muhteşem başkenti, Ankara’nın bir vilâyeti olmuştu. Olanı biteni takdir etmek kolay değildi. Evimin arkasındaki tepelere, Beylerbeyi Sarayı’nın arkasındaki sırtlara tırmandım. Kızıl Sultan Abdülhamid, burada yaşamış ve burada ölmüştü. Hükümet darbesini izleyen Cuma günüydü. Önümde Boğaz, kurşunî bir deniz gibiydi. Denizin yüzeyi birçok gemilerle dolmuştu. İngiliz gemileri, bir canavar gibi çömelmiş, kurbanının üzerine atılmaya hazırlanmıştı. Fransızların gemileri kirliydi. Ötesinde berisinde çamaşırlar asılmıştı. İtalyan gemileri ise çirkindi. İleride Amerika muhripleri, çiftler çiftler duruyordu. Kısacası, bütün dünyanın donanmaları burada haşır neşir oluyordu.

Süleymaniye’de müezzın ezan okuyor, inananları namaza davet ediyordu. Sarayda askerler dolaşıyordu. Bir İngiliz uçağı gü-rültüyle hıçkırıyor, fezalara kayıyordu. Boğazın gerisinden büyük şehrin mırıltısı geliyordu. Bir tarafta Topkapı Sarayı, çift duvarlarıyla yükselmişti. Selâmlık zamanı yaklaşmıştı. Sultan ve halifenin Cuma namazına çıkması gerekiyordu. Bu adam da ataları gibi, Emirü’l-Mü’minin ve Sultanü’l-Âlem idi. Fakat bugün selâmlık töreni yapılmayacaktı. Çünkü Sultan da yoktu, halife de. Sarayda son Osmanlı Padişahı oturuyordu. Fakat geride ölüm ıztırapları içinde kıvrana kıvrana ayaklanan ve atalarının fenalıklarından kurtulmaya çalışan yeni bir millet vardı. Bu milletin geleceğı bugün şüpheliydi. Fakat bu millet Yunanlıları denize yuvarlamıştı. Oysa Yunanlılar Avrupa’yı temsil eden bir Haçlı gibi gel-

mişti. Yine bu millet bütün Avrupa'yı dizüstü oturtmuştu. Sonra kendi geleneklerini bir kenara itmişti. Türk milletinin başında yeni düşüncelerle dolu kişiler vardı.

Sarayın gerisinde uzayan ufukta, inci gibi bir sis içinde Balkanlar, Türk milletini sevmeyen milletlerle dolu Balkanlar vardı. İstanbul Boğazının baş tarafı, sislenmiş ve kararmıştı. Sis, yavaş yavaş her tarafı kaplıyordu. Bu sislerin gerisinde Rusya vardı. Rusya, şimdilik zayıftı. Fakat onun kalbi her zamanki gibi doymak bilmez bir hırsla yanıyordu. Bütün gelecek, bu sislerin gerisindeydi.

Lozan Konferansı başlamış, olaylar yine Türklerin lehinde tecelli etmişti. Ekim'in 20. günü İngiliz siyasîleri Lloyd George hükümetini yıkmışlar ve Lloyd George'u kovmuşlardı. Yalnız Lord Curzon bu kasırgadan kurtulmuştu. Fakat acaba onun bununla övünmeye hakkı var mıydı? Lord Curzon 1919'da İtalya elçisine Yunanlıları İzmir'e göndermekte girişimci olduğunu söylemişti.

Lord Curzon'a göre Yunanlıların İzmir'e gönderilmesi esaslı bir hataydı. 1922'de Lord Curzon, Türkleri Çanakkale'de durdurmak için kabinenin bütün imparatorluğa müracaat ettiğinden haberi olmadığını söylemişti. Halbuki bu iki tarih arasında Lord Curzon hep Hariciye Nazırlığı yapıyordu. Lloyd George belki durumu bilmiyordu, fakat Lord Curzon her hatayı biliyordu. Lord Curzon durum üzerinde hiçbir etkiye sahip değildi. Ancak Lloyd George düştükten sonra Lord Curzon onunla hiç uzlaşmadığını, fakat her şeyi düzeltmeye hazır olduğunu söylemişti.

Lloyd George'tan sonra başbakanlığa Bonarlov geldi. Bonarlov, sükûneti tavsiye ediyordu. Çünkü dünyanın sağlığı, hastayı rahatsız etmemeye dayanıyordu. Sultan Vahdettin Türkiye'yi bir İngiliz savaş gemisiyle terk etmiş, Abdülmecid halife ilân edilmişti. Türkiye'de muhalefet düşmüş ve Ankara bütün duruma hâkim olmuştu.

Aralık ayının 22'sinde Türkler her şeye hâkim oldular. İşgale son verilmişti. Müttefiklerin askerleri, kovulan misafirler gibiydiler. Hatta düşmanlarının dedikleri gibi, bu askerler rehineden başka bir şey değildi.

Şu veya bu paşa gittikçe ruhumun isyan ettiğini duyuyordum. Türkler, sanki Kanunî Sultan Süleyman'ın dönemindeymişler gibi düşünüyorlardı. İngiltere imparatorluğunun bütün Asya'ya karşı, çamurlara yuvarlanması gururumu yaralıyordu.

Bütün subaylar ve askerler, karacılar, denizciler ve havacılar hep bu duygulara katılmaktaydılar.

İstanbul'da, İngiliz pasaportu taşıdıkları için İngiliz tebaası sanılanlar çoktu. Bunlara verilen pasaportlar, İngiliz oldukları için verilmemişti. Fakat bunlar da, İngiliz askerî çevrelerinin izledikleri siyasete isyan ediyorlardı. Çünkü hiçbir zaman İngiltere'nin zaafı bu derece teşhir edilmemişti.

Fransızlarla İtalyanlar hatalarını çok geç anlayarak şikâyeteye başladılar.

Benim yapabileceğim iş kalmamıştı. Gerçi Türkler bana iyi davranıyorlardı. Fakat bütün çevrem beni tanımayan Türk milliyetçileriyle dolmuştu. Bunların hepsi silahlanmıştı.

Mintikamda son kez dolaştım. Alemdağı'na bir daha gittim. Kayışdağı'na bir kez daha tırmandım. Yollar çok bozuk olduğu için, gelecek bahara buraları tamir ettirmeyi düşünüyordum.

20

Lozan Konferansı

Türkler tarafsız bölgeye tamamıyla hâkim olmuşlardı. 1922 yılının Kasım ayında Lozan Konferansı başladığı zaman başarı ihtimali çok azdı. Türkler Lozan'a gittikleri zaman güçleriyle çok gururlanıyorlardı. İstanbul'daki Müttefikler Kumandanlığının zaafı, düşmanların yorumları, Türklere duruma hâkim olduklarını anlattığı için, onlar da inat gösterdiler. Türklerin Müttefiklere güvenleri yoktu. Osmanlı imparatorluğunun istismarı, eski sözleşmeler, malî denetimler, Türklerin topraklarından bir bölümünün hayâsızca ilhak, Sevr sözleşmesi ve üç devlet arasında imzalanan anlaşma, bunların hepsi Türklere güvensizlik telkin ediyordu.

Türkler Müttefiklerden nefret ediyorlardı. Kötü yönetim, Türkiye'de oturan Hıristiyanlara yardım, işgal sırasında Türklerin özel işlerine karışma, bunlar hep Türkleri Müttefiklerden nefret ettirmişti. Bütün vahşetler, kadınlara tasallut etmek ve onları öldürmek, her tarafı yıkmak, Yunanlılar tarafından işlenen yolsuzluklarla İngilizlerin eseri sayılıyordu.

Türkler sonunda Lozan'a gittiler. Lozan'a giderken Müttefiklere karşı derin bir küçümseme duygusu içindeydiler. Türkler Mudanya'da blöfe kanarak niçin sözleşmeyi imza ettiklerini düşünüyorlardı.

Türkler, konferans masasına kibirle oturdular. Türk delegeleri, güçlerinin diplomasiye değil, fakat orduya dayandığını biliyorlardı. Bununla birlikte Türkler ihtiyat ve kuşkuyla oturdu- lar. Çünkü İngiliz diplomatlarının durumundan korkuyorlar- dı. Konferansta Türklerin karşısında İngiliz delegeleri oturuyor- lardı. Bu delegeler heyeti konferansa hâkimdi. Çünkü İngilizler Çanakkale krizini yalnız başlarına karşılamışlardı. Konferanstan birkaç gün önce Lord Curzon, Mösyö Poincare ve Sinyör Mussolini'yi görmüş ve ortak harekete karar verilmişti. Fakat konferans başladıktan sonra Fransızlar tarafından verilen sö- zün değersiz olduğu anlaşıldı. Fransız delegeler heyeti üyelerin- den Mösyö Barer itilafın devamı lehinde, Mösyö Bombar, yalnız Fransa çıkarlarının lehindeydi. Mösyö Bombar genel çıkara hiç önem vermiyordu. 1923 Ocak ayının 22'sinde Mösyö Barer ger- çek sebeplere dayanarak çekilmiş, bu yüzden Fransa da yalnız kendi çıkarlarını takibe koyulmuştu. Fransa, Suriye'yi himayede devam, Türkiye'deki mümtaz mevkiini korumaya karar vermiş- ti. Fransa, Osmanlı imparatorluğuna borç verdiği parayı istiyor- du. Konferansın gidişi Fransa'yı bir gün Türkiye'nin lehine, bir gün de Müttefiklerin lehine döndürüyordu. Sonuçta Fransa ken- di çıkarlarını heder etmiş ve her iki tarafın nefretini kazanmıştı.

İngiltere delegeler heyeti, özgürce şartlar üzerinde uzlaşma- ya eğilimliydiler. Fakat İngilizler, Dünya Savaşında galip gelen bir heyet sıfatıyla geldiklerini söylediler. Türkler ise, bunu kabul etmiyor ve Yunanlıları yenmekle zafer elde etmiş olduklarını id- dia ediyorlardı. Türkler güçlü olduğu ve onu kullanmaya hazır ol- dukları halde Müttefikler âciz idiler.

İngiliz delegeler heyetinin dikkate değer yanlarından biri, üyelerinden birçoğunun bütün Türklere ve özellikle Milliyetçilere

düşman olmasıydı. İngilizlerin askerî delegeleri Paris konferansında Yunanlıların davasını açıktan açığa savunmuştu. İstanbul'daki İngiliz elçiliğinden gelen delegeler padişahı desteklemiş ve onu Milliyetçilere karşı mukavemete yöneltmişlerdi. İç mücadele şiddetli düşmanlıklar ortaya çıkarır. Fakat bir tarafa arka çıkan yabancıya karşı duyulan düşmanlık daha şiddetlidir. Delegeler heyetinin başkanı Lord Curzon, Türklerin gözünde Lloyd George'un bir âletinden başka bir şey değildi. Lord Curzon'un, Lloyd George tarafından izlenen siyasetinden sorumlu olmadığı, Türklerce siyasî bir oyundan başka bir şey olamazdı. Türkler Lord Curzon'u, Türkiye'yi böldürmek, Sevr anlaşmasıyla Türkiye'yi mahvetmek, Anadolu'yu Müttefikler arasında bölmek isteyen bir adam olarak görüyorlardı. Bu siyasetinde başarılı olamayan Lord Curzon, eline bir zeytin dalı alarak telâşla konferansa gelmiş ve dostluk elini uzatmıştı. Böyle delegeler heyeti Yunanistan'da mükemmel bir barış imzalar, ya da yenilmiş bir Türkiye'ye barış şartlarını kabul ettirebilirdi. Fakat böyle bir heyetin galip Türklerle imzalayacağı barış, kendisi için ancak zillet verici olurdu.

Konferansın karışık ve korkunç müzakerelerini izlemek insanı takatsiz düşürür. Binlerce uluslararası anlaşmalar her şeyi karıştırıyordu. Türkler ne istediklerini tamamıyla biliyorlardı. Türkler hür yaşamaya karar vermişlerdi. Bunun için bütün güçleriyle kontrolleri reddediyor ve tam bir kararlılık ve dayanıklılıkla ellerindeki bütün kozları kullanıyorlardı.

Lord Curzon, Türklerin her isteğini reddetmekteydi. Curzon haftalarca pazarlık etmiş, daima kaybetmiş, kazandıkça çok küçük bir şey kazanmış, fakat daha sonra Türklerin ona bu kazancı da çok gördüklerini anlamıştı. Onun pazarlık etmek için kullandığı her şey, İstanbul'da Müttefikler kumandanlığının zaafıyla berbat oluyordu. Sonunda, bir şey satın almak isteyen gezgin gibi, hiddetle konferans savaşını terk etti ve Lozan istasyonunda İsmet Paşa'nın kendisini izleyerek razı olmasını bekle-

di. Fakat İsmet Paşa gelmemiş ve Lozan konferansı başarısızlığa uğramıştı. Lord Curzon, İsmet Paşa'nın her şeyi bildiğini unuttuyordu. Halıyı satacak olan İsmet Paşa, halı meraklısı tavrı alan Lord Curzon'un alışverişi için beş parası olmadığını biliyordu ve Miralay Aubrey Herbert'in bir kere avam kamarasında dediği gibi "Lord Curzon, Türklere, bize yaptığı gibi yaramaz çocuk muamelesi yapmak istedi. Halbuki hiç birimiz bunu kabul edemedik".

Birkaç gün sonra konferans tekrar açıldı. Diplomatlar ve delegeler barışı mantıkî sonucuna götürmek için çalıştılar. Fakat Mayıs geldiği halde iş çok ileri gitmemişti. Siyasî maddelerin yirmi sekizinden on dördü yeniden ele alınıyordu. Malî maddelerin yirmi beşinden yirmi üçü yeniden incelenecekti. Ekonomik maddelerin kırk beşi havadaydı. Sözleşmenin 160 maddesinden 92'si hakkında bir karar verilmemişti. Bağlı sözleşmeler aynı durumdaydı.

Müttefikler adım adım Türklerin bütün isteklerini kabul ettiler. Amerika maliyecilerinin yardımı ihtimali Türkleri arada bir inada sürüklüyordu. Bazı nüfuzlu Amerikalılar, hükümetlerinin Türkiye'ye karşı birtakım taahhütlere girişmesini istiyorlardı.

1923 yılının bütün yaz mevsimi sırasında delegeler tartıştılar, Temmuzun sonlarına doğru istediklerinin yüzde doksanını almışlardı. Barış imzalanmış ve delegeler dağılmışlardı. Durumu dikkatle takip eden Asya'nın gözünde Avrupa, Türkiye'ye karşı mağlup olmuştu. Her yerde düşmanlar bunu yayıyor ve duyuruyorlardı.

Bir olay Avrupa gücünün nerelere düştüğünü göstermişti. Venizelos, Yunan çıkarlarını dikkate almak için davet edilmişti. Venizelos işin çıkmaza saplandığını görerek Türkiye ile münferit bir anlaşma imzalamak ve askerleri terhis etmek istemişti. Müttefikler bunu şiddetle reddetmiş, Fransa parası için tereddüt, İngiltere Musul çölleri için sebat göstermişti. Yunanistan silahlı ve iflâs etmiş bir şekilde bekleyecekti. Müttefiklerin elinde tek

güç Yunan askerleriydi. Müttefiklerin hepsi Lloyd George'la ittifak etmedikleri halde, Yunanlılardan yararlanıyorlardı.

Sonunda pazarlık bitti. 24 Temmuz'da sözleşme imzalandı. Dünya Savaşı'nda zaferi kazananların bakış açısından bu barış zillet vericiydi. Bununla birlikte bu barış anlaşması, tarihte bir dönem açacak nitelikteydi. Türkler Müttefikleri, isteklerinin tersine, gerçeği kabule zorlamışlardı. Sözleşme, birçok varlıkları kabul etmiş, sözleşmede çok az ideal veya duygusal cümleler yazılmıştı.

Lozan anlaşması, Osmanlı saltanatının ölümünü ve bu imparatorluğun yeni paylaşımını ilân ediyordu. Koca Arap ülkelere elden çıkmıştı. Türklerin Kıbrıs, Trablus, Fas, Tunus, Mısır ve diğer yerlerdeki haklarına son verilmişti. Daha başka yerlerdeki Osmanlı egemenliği son bulmuştu. Eski imparatorluğun parçalarından birer millet ortaya çıkmıştı. Bunların her biri serbest olduğunu ilân ediyordu. İçlerinde bağımsızlık ve özgürlüğü için en son uğraşan Türkler olmuştu.

Lozan, yeni Türkiye'yi bağımsız, egemen, mukadderatına sahip bir devlet olarak tanımıştı.

Türkiye de Meriç'ten bütün Anadolu'ya kadar uzanıyordu.

Türkler, varlıklarını güçleriyle ve silah ucuyla, onları tanımak istemeyen Müttefiklere tanıtmışlardı. Kontroller, eski sözleşmeler, malî sınırlamalar, çeşitli milletlerin özel hukukları ortadan kalkmıştı.

Bu anlaşma yapay veya teorik bir belge değildi. Tersine bu anlaşma, olan ve kararlaştırılan gerçekleri yasalaştırıyordu. Bunun için anlaşmanın esasları sağlamdı. Büyük devletler, köhne Osmanlı imparatorluğunu yıkmak istiyorlardı ve imparatorluk yıkılmıştı.

Osmanlı imparatorluğunun yerine deneyimsiz, yeni sorunlarla karşılaşmaya mecbur milletler doğdu. Bunlardan bir bölümünün varlığı yapaydı. Bunlar Avrupalıların yardımıyla varlık

bulmuştu. Hayat ve gelecekleriyle ilgili olarak dövüşenler sadece Türklerdi. Onlar, miras aldıkları kötülükleri atmışlar ve kendilerini tanımak istemeyen dünyaya kendilerini tanıtmışlardı.

Yeni Türkiye, devletler tarafından yahut konferans müzakerelerinin sona ermesini beklemeden hayatını yeniden düzenlemeye başladı. Olaylar birbiri ardınca meydana geliyor, bunlar Lozan'da tescil olunarak bir olgu özelliğiyle yasalık özelliği kazanıyordu. İstanbul, ikinci derece bir mevkie düşmüştü. Müttefiklerin işgal ordusu durum üzerinde etki yapacak konumdan çıkmıştı. Bu ordunun bütün yaptığı, tahrişçilik yapmaktan ibaretti.

Bununla birlikte bu ordu 1923 yılının ikinci gününe kadar eziyet ve zillet içinde kaldı. Genç devletin ilk gayretlerini incelemek mümkündü.

Jandarma komisyonuna son verilmişti. Müttefiklerin işgali anlamsızdı. Ben de yeni yıl içinde İstanbul'u terk edecektim.

1916'da ziyaret ettiğim bu ülke 1923'te terk ettiğim bu ülkeye çok az benziyordu. Savaşın ve devrimin müthiş etkisi, her yeri silip süpürmüştü. Eski zamanların inançları ve kuralları altüst olmuş, ortaya ne çıkaracağı belli olmayan yeni kuvvetleri çıkarmıştı.

Koca Osmanlı imparatorluğu zeval bulmuş, onun yıkıntısı üzerinde birtakım küçük milletler çıkmıştı.

Türklerin toplumsal düzeni yıkılmıştı. Ekonomik ve diğer nedenler dolayısıyla kapalı kadınlar ve haremeler ortadan kalkmıştı. Kadınlar serbestçe meydana çıkmışlardı. Türkiye'nin geleceği bunların iyiliğine veya kötülüğüne bağlıydı.

Türkiye'de Hristiyan azınlıklarından eser kalmamıştı. Türkiye'de kalan Hristiyanlar, mübadele edilecekti. Diğer Hristiyanlar ya ölmüşler veya sürgüne gitmişlerdi. Müttefikler Rum patriği ve dördüncü Meletbos'un İstanbul'dan uzaklaştırılmasını kabul etmekle, Müttefikler Osmanlı imparatorluğundaki Hristiyanlara karşı yaptıkları hıyanetleri taçlandırmışlar-

di. İngiltere piskoposları ve 20 milyon Amerikalıyı temsil eden Amerika Kiliseleri Birliği, buna karşı şiddetli protestoda bulunmuşlar, fakat işi Allah'a havale etmişlerdi. Keşke Hristiyanlar, hem imanı, hem de hareketi öğreten Hz. Muhammed'den ders alsalardı!.. Bir gün (Hz.) Muhammed, atının sırtında bir dostuyla birlikte seyahat ederken, öğle üzeri atından inmiş ve bir gölge-likte dinlenmişti. İki arkadaş dinlenmenin ardından kalkmışlar, fakat Muhammed'in arkadaşı atının kaybolduğunu görmüş ve:

-Ben atımı Allah'a emanet etmiştim, demişti. Muhammed ona:

-Ben de atımı Allah'a emanet etmiş, fakat uyumadan önce onu bağlamıştım, dedi.

İngiltere'deki Hristiyan cemaatleriyle Amerika'daki Hristiyanlar bağırıyor, fakat bir şey yapmıyorlar, Türkler de ülkelerini, sevmedikleri adamlardan temizliyorlardı.

Yeni Türkiye'nin geleceği, görmeye değerdi. Çünkü Türkler, millî dayanışmalarını sağlamak için Hristiyanları çıkarmakla birçok sanat erbabını, esnafı ve işçiye ve küçük memurları atmış oluyorlardı. Türklerin kendileri, medenî hayat ve hükümet işlerinde çok az yetenek göstermişlerdi. Oysa bu devleti sürükleyip götüren güçler, bunlardır. Anadolu'nun zengin toprakları Türklerin elindeydi. Fakat Türkiye halkı oldukça azdı, halen âciz olmalarına rağmen Türklere göz diken düşmanlar çoktu. Yakında olan Rusya, Çanakkale'den dış dünyaya açılmak isteyecekti. İtalya Kuşadası'nı almakla güney Anadolu'daki hırslarını koruduğunu göstermişti. Sırbistan genişlemek düşüncesindeydi. Türkiye'nin bütün dış güvenliği ortadan kalkmıştı. Bir milleti, diğer bir milletin aleyhinde oynatmak siyaseti iflâs etmişti. Ülke müflisleri, yabancı sermayesi, eski anlaşmaları olmayan bir yere gelmekten korkuyordu.

Türkler tarihlerinde ilk defa olarak mütecanis bir millet halinde muzaffer duruyorlardı. İzmir'in işgali gününde doğan bir millet, savaşın sert ve şiddetli okulunda yetişmişti. Bugün bu

millet yapayalnız duruyordu. Bu milletin kendini toplayarak güçlü, liyakatli bir hayat sürüp sürmeyeceği, iç işlerini düzenleyip dış saldırılara karşı koyup koymayacağı, geleceğe ilişkin bir meseleydi.

Türklerin hangi esaslar dairesinde işlerini düzenlediklerini araştırdım. Umutsuzluk ve nefis müdafaası uğrunda savaş, Türklere yeni bir hayatîyet, yeni bir canlılık, yeni bir hırs vermişti. Fakat Türkleri, yeni hayatın faaliyetinden fazla nefret hamlesi sevk ediyor. Türkler “milliyet” düşüncesini Batı’dan kopya ettiler. Bu düşünce, kan, dil ve il birliğine dayanıyor. Bundan başka Türkler, diğer milletlerden bütün hükümet dairelerinin sekülerleştirilmesini, dinin devletten ayrılmasını, kabine sorumluluğunu, parlamento ve genel oy usulünü aldılar. Fakat Türkler henüz Batı’dan düşünce olarak bir şey almadılar. Onların aldığı genel sonuçlardır. Avrupa’nın ilhamı, ülküsü, rehberliği, Türkler tarafından henüz kabul olunmuş değildir.

1908 devriminde Türkler, kurtuluş için Batı’ya dönmüşlerdi. Şimdi ise Doğu’ya döner gibi görünüyorlar.

Türkler maddiyatçı görünüyorlardı. Fakat Türkiye’nin gerisinde Doğu’da büyük bir İslâm hareketi vardı. Avrupa, bütün umutlarını maddî kudrete bağlamıştı. Doğu ise halen ruhanîyet peşinde koşuyordu. Yeni İslâm hareketi savaş ve şiddeti, İslâmiyet’in diğer dinlere üstünlüğünü, Müslümanların da diğer insanlara üstün olduklarını göstermeyi hedefliyordu. Bu harekette, Doğu’nun, Batı’nın üstünlük ve tahakkümüne karşı isyanı saklıdır.

Türkiye Doğu’nun isyanına liderlik ediyor ve Batı’yı püskürtmüş bulunuyordu. Türkiye “şampiyon” ilân edildi. Halbuki Türkiye’nin gerçekte bu gibi şeylerle pek ilişkisi yoktu. Eskiden olduğu gibi, yine muktedir ve liyakatli adamlardan oluşan bir oligarşiydi ve bu oligarşi itaatkâr ve sakin bir halkı yönetiyordu.

Galata köprüsünden geçerken bunları düşünüyordum. Şehir etrafımda uyuyordu. Her taraf kara gölgeler ve berrak ışıklarla

doluydu. Beyoğlu ve Galata, kurşunî ve şekilsizdi. İstanbul karışında duruyor, İstanbul'un üstünde semaya baş çeken kubbeler ve minareler, tehdit edici bir tavırla yükseliyordu.

Bütün bu son yıllar içindeki olayları hep dışarıdan murakabe ettiğimi anladım. Savaşın, vatanperverliğin, nefret ve taassubun bütün hırslarını duydum. Etrafımda ıztıraplar ve mücadeleler içinde doğan, bilinmez güçlerle dolu olan kör bir geleceğe doğru yürüyen milletler var. Ruhlarının güçleri uyandığı zaman ölüme gülerek koşan, ya da her türlü vahşeti işleyen insanlar ve tarumar olan imparatorluklar gördüm. İktidar mevkiinde yaptığı büyük hatalar karşısında kollarını sallayarak gülen, sonra her taraftan açların feryadı yükselirken muhteşem sofralarına koşan büyükler gördüm.

Muztarip ve üzüntülüydüm. Kaba bir ayağın çiğnediği bir karınca yuvasını keşfederek gününü karıncaların bozgunluklarını, cesaretini ve çalışmasını seyrederek geçiren bir adam gibiydim.

Bütün bu ıztıraplar, bu eziyetler, bu keşmekeşler içinde gelecek için bir umut arıyorum. Eğer Zatı Kibriya da dünyanın halini âtil bir ilgiyle seyrediyorsa, dünyanın bütün umudu keder içinde ölmeye mahkûmdur.

Artık benim işim bitmişti. Jandarma kontrolleri kalkmıştı. Türkler her şeyi elde etmişler ve hiçbir yardıma muhtaç olmadıklarını söylemişlerdi. Acze düşen işgal ordusu, buradan bir an önce çıkıp gitmeyi bekliyordu. Son günün şafağı sökmeden, ilk trenle gitmek için kalktım. Galata köprüsü kapanıncaya kadar bekledim. Türkiye'yi ve geleceğini düşünüyordum. Yapılacak iş, taassup ve tarafgirliği bir yana bırakarak yeni devletin çabasımlı hoşgörüsüyle karşılamaktır.

1916'da Türkiye'ye mağlup ve himayesiz gelmiştim. Sonra düşmanın mağlubiyetini ve İngiltere imparatorluğunun en yüksek başarısına ulaşmasını gördüm. Fakat bu kez de yenilgi ve kırıklık içinde yine himayesiz çıkıp gidiyorum.

Yeşilköy'e vardığım zaman geriye baktım. Marmara, sabah rüzgârlarıyla dalgalanıyordu. Üsküdar ile çalıştığım saha sisliydi. Ayasofya, Topkapı'ya dayanmış gibiydi. Muhteşem Süleymaniye, Harbiye Nezareti'yle kulenin yanında yükseliyordu. Hepsini beyaz bir sis kaplamıştı. Bütün bu manzara karşısında eski Bizans'ın köhne duvarları sırtıyordu. Ben bir aralık büyüklük ve azamet karşısındaydım. Fakat bir aralık da İngiltere imparatorluğu ile birlikte ölüm vadisinde yürüdüm.

Yeni Türk milleti, Osmanlı imparatorluğunun yıkıntıları içinden bir volkan gibi doğmuş, düşmanlarını püskürtüp atmış ve azmin beyaz aleviyle mukadderatını tayine başlamıştı.

Acaba Türk milleti ne yapacak?.. Temiz ve iyi bir şey mi ortaya koyacak? Bilmiyorum.

Tren hareket etti. Dünyanın boşluğu içinde didişen yeni hayatı geride bıraktım. Tekrar Avrupa'ya giderek yeni maceralarla karşılaştım.